

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LUDOVICVS HARBOE

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE
SAMLINGER

BORNHOLMSKE *SAMLINGER*

UDGIVET AF
BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

II. RÆKKE - 10. BIND

RØNNE 1976
COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI

ISBN 87 87042 08 8

I kommission hos William Dams boghandel, Rønne

INDHOLD

Bodil Tornehave

Fajancefabrikken i Storegade 9

Henning Heilesen

Beretninger om bispevisitatser på Bornholm
i det 18. årh. 85

Vilh. Svendsen

Rovmordet i Baadstad 97

Ebbe Gert Rasmussen

Elever på Bornholms Folkehøjskole
i vinteren 1872–73 109

Erik Løvind Andersen

Bornholms Baptistmenighed i 1920'erne 133

Henrik Vensild

Nyt fra Bornholms Museum 1975 167

Olaf Hansen

Bornholms historiske Samfund 183

Bornholms Centralbibliotek

Litteratur om Bornholm 189

Pris på ældre publikationer 205

Forfatterne adresser 207

FORORD

Hermed udsendes samlingernes II. række 10. bind til medlemmerne af Bornholms historiske Samfund.

Dette bind repræsenterer i visse henseender en nyhed. Vedrørende de enkelte artikler er der således på dette sted især grund til at fremhæve følgende: For det første Bodil Tornehaves arbejde om fajancefabrikken i Storegade, der er det første af en række planlagte bidrag fra forfatterens hånd til belysning af de ældre bornholmske håndværks- og industrigrene. For det andet Vilh. Svendsens arbejde om rovmordet i Baadstad, hvor forfatterens arkivundersøgelser kaster et interessant lys over den folkelige traditionsdannelse i ældre tid. Redaktionen håber, at dette arbejde i fremtiden kan blive fulgt op af andre lignende. Dette håb gælder også for den tredje, her nævnte, artikel af Erik Løvind Andersen om den bornholmske baptistmenighed i 1920'erne. Vi står her med det første virkelige forsøg på en omfattende undersøgelse af en side af det righoldige religiøse liv, der også i nyere tid har været så karakteristisk for vor landsdel, men desværre lige fuldt har været forsømt i vor historiske litteratur.

De her nævnte og øvrige forfattere bedes alle modtage redaktionens hjerteligste tak for deres bidrag.

Desuden må opmærksomheden henledes på et par andre nyheder. Ved bagest i bindet at anbringe dels en liste over priser på vore ældre publikationer til medlemmerne, dels en fortegnelse over adresser på de enkelte forfattere til dette, håber vi at imødekomme et tidligere udtalt ønske fra medlemmerne.

Til slut rettes en hjertelig tak til ministeriet for kulturelle anliggender og Bornholms amtskommune for pekuniær støtte til udgivelsen.

Rønne, den 15. oktober 1976.

Ebbe Gert Rasmussen
red. af Bornholmske Samlinger

FAJANCEFABRIKKEN I STOREGADE

Af Bodil Tornehave

Davenports ankomst til Danmark

Englænderen James Davenport kom til København i april 1788. Hans landsmand William Moir havde kaldt ham over fra Newcastle, hvor han sidst havde været beskæftiget med at rense traner på en virksomhed der. Nu skulle Davenport som Moirs partner være den egentlige fabrikskyndige leder af en farvefabrik, Moir havde planlagt, og hvortil der var købt en gård uden for Østerport. Til fabrikkens start var opnået et lån fra den kgl. kreditkasse på 6000 rd. – det ville have været Danmarks første farvefabrik.¹

I begyndelsen af maj demonstrerede Davenport sine færdigheder i at lave farver for bl. a. professor dr. P. C. Abildgaard, der indberettede til kommercekollegiet, at englænderen fuldt ud forstod at lave farver.²

Forberedelserne til fabrikkens anlæg var vidt fremskredne, da Moir 28. okt. sendte et brev til kommercekollegiet, hvori han meddelte, at han havde måttet skille sig af med sin partner på grund af dennes dårlige opførsel (han bruger ordene »irregular and imprudent manner«), og at fabrikkens anlæg ville blive forsinket.³ Davenport svarede med at sende kommercekollegiet et brev, hvori han dels truer med at tage til Stockholm for at anlægge farvefabrik der, dels anmoder om straks at få overdraget det lån på 6000 rd., Moir havde fået bevilget, så han på egen hånd kunne starte farvefabrikken i København.⁴

Dette afviste myndighederne, men et andet afsnit af samme brev synes at have fanget deres interesse: Davenport hævder, at han gennem sine næsten 30 års ophold i Newcastle har fået indsigt i kulminedrift, og at han er overbevist om, at der ligesom i Skåne er kul i jorden i Danmark.

Det blev dette, der gav Davenport chancen for at etablere sig

på dansk jord. 11. nov. 1788 skriver han til kommercekollegiet, at han nu har været i Sverige for at låne boremateriale hos baron Rudd,⁵ han søger dagen efter om en understøttelse til sig selv og en »betjent eller formand« og får bevilget 150 rd. udbetalt med 50 rd. straks og 25 rd. mdl. i fire måneder.⁶

Hans planer var at bore efter kul dels på Sjælland, dels på Bornholm, for derefter at vælge det mest egnede sted til anlæggelse af et kulværk. Han agtede straks at tage til Bornholm, hvortil han havde skibsløjlighed; men et feberanfald forhindrede ham i at tage af sted,⁷ så hans første boreriger kom til at foregå på Sjælland på tidligere statsminister, geheimeråd F. C. Rosenkrantz's gods Ryegård vest for Roskilde.

9. dec. 1788 meddeler han, at han har fundet stenkul i 9 favnes dybde, men i et for tyndt lag til, at det kunne udnyttes. Han henviser til erfaringerne fra England om, at man skal bore ned til 80–100 favnes dybde, før kullagene er tykke nok til at give udbytte; men de bor, han havde lånt, gik kun ned til 34 favnes dybde og skulle i øvrigt tilbageleveres inden jul til baron Rudd.⁸

Han fik derefter bevilget de nødvendige midler til fremstilling af passende boremateriel samt fortsat en understøttelse på nu 50 rd. mdl., således udstyret drog han da i forsommeren 1789 til Bornholm, ledsaget af en kulminekyndig englænder, han havde indkaldt til hjælp.⁹

Davenport tog straks fat på eftersøgningen af kul og valgte at starte ved Claus Terkels Mølle, der lå ved Mulebyå tæt ved dennes udløb i Bagåen, her havde man tidligere gjort kulfund. Han fik held til hurtigt at komme ind i yderige lag og besluttede, at det var her, han ville anlægge sit kulværk. Han indsendte omgående en beskrivelse af det planlagte kulværk til kommercekollegiet ledsaget af to tegninger,¹⁰ af dette materiale er kun bevaret den ene tegning, der i snit viser selve minens indretning. Kullet skræner nedad fra vest mod øst med tiltagende tykkelse, over det ligger et stenlag, under det ler. Der er gravet tre skakter ned til kullet, over den østligste, der går dybest ned, er anbragt en pumpe, der holder minen tør, over den vestligste et hus, der rummer en anord-

ning med et fyr, sikkert af den type, der er beskrevet af de Tilly,¹¹ som kan sørge for en jævn luftstrømning gennem skakten, hvorved minen får stadig luftfornyelse. Midterskakten er arbejdsskakten.

Kommercekollegiet sendte Davenports planer og hans stenkulsprøver fra dels Ryegård, dels Bornholm, til Bergværks-directionen til udtalelse. De svarer, at de finder ikke denne mands kundskaber eller pålidelighed tilstrækkelig, og at der intet bevis er for, at hans prøver er fundet de opgivne steder.¹² Dette standsede imidlertid ikke Davenport, der ud over kuleftersøgningen havde benyttet opholdet på Bornholm til at oplede andre nyttige råstoffer. Han meddeler, at han nu atter tager derover for »for egen regning« at starte kulgravning, og at han agter at søge privilegium dels hertil, dels til at anlægge kalk- og teglbrænderier. Han anmoder om at få overdraget jord til anlæggelsen af kulværket og yderligere anmoder han om – og får – sine rejseudgifter til turen til København dækket foruden en sidste månedlig understøttelse på 50 rd. for juni måned.¹³

Anlæggelsen af kulværket må allerede have været i gang, da amtet modtog et brev fra kommercekollegiet af 22. aug. 1789 med besked om, at Davensports »fornyede forsøg« skulle foretages på Kongens jord 1 mil nord for Rønne i en strækning af 2200 alen østen, 1100 alen Norden og 1000 alen sønden for Claus Terkels Mølle.¹⁴ I amtmænd Heibergs svar på denne skrivelse fremhæves det, at Davenport har opdaget fortræffelige kalksten ved Limensgade og desuden de bedste arter af ler til tegl- og mursten samt til tobakspiber, og at Davenport agter at lade opføre kalkovn og tegl- og murstensværk, hvor de opgravede stenkul skal anvendes til fyringen. Efter det hidtidige at dømme var Davenport en mand med gode kundskaber og indsigt; men amtmændene fremhæver, at det er betænkeligt at give ham privilegium, før end han har haft mere fremgang.¹⁵

3. okt. 1789 indsendte Davenport sin formelle ansøgning om privilegium til at brænde kalk samt mur- og teglsten.¹⁶ Bevillingen til at grave efter kul udstedtes 10. febr. 1790;¹⁷ men der blev aldrig udstedt privilegium til kalk- og teglværkerne.

Interessentskabet dannes og teglværket startes

Davenport må have fået vide kredse på Bornholm interesseret i sine planer om at bruge de lokale kul til brænding af kalk og teglværksprodukter, den tilbageholdenhed, man mærker hos amtmanden, deltes øjensynlig ikke af andre af øens fremtrædende mænd. Måske har han allerede da luftet sine videre planer over for nogle, nemlig oprettelse af en fabrik til fremstilling af tobakspiber og »fajance«, d. v. s. en efterligning af den gul-hvide forædlede lervare, som Josiah Wedgwood lancerede o. 1760, og som straks havde vundet stor popularitet. Foreløbig arbejdede han dog på oprettelse af værker til udnyttelse af kalkforekomsterne og teglværksleret.

30. dec. 1789 blev der på et møde i Rønne dannet et interessentskab, hvis formål var at drive kulværket ved Claus Terkels Mølle »foruden flere Værker deraf følge«.¹⁸ På mødet lovede Davenport senest til foråret at skaffe endnu en englænder, Archibald Ferguson, over til Bornholm til som teglmester at forestå mur- og teglstensværket, interessenterne skulle betale hans rejse over. Selskabet skulle have 12 eller flere aktier, hver på 200 rd., af disse fik Davenport to aktier uden at stille kaution, hvad alle andre skulle, han havde af »egne midler« (formentlig identisk med den understøttelse, kommercekollegiet havde givet ham) brugt 600 rd., af disse skulle de 300 blive stående i værkerne, de øvrige 300 skulle selskabet dække, hvis det lykkedes at få værkerne i drift og til at svare sig – desuden fik Davenport en rejse til København dækket med 50 rd.

Foretagendet startede således som et rent bornholmsk foretagende; men en udvidelse med evt. interessenter uden for Bornholm var forudset, det hedder nemlig videre, at aktionærer ovrefra skulle kunne betale for deres aktier hos selskabets kommissær i København. Hvis nogen ønskede at sælge en aktie, skulle selskabet tilbydes den, og Davenport havde første ret til at erhverve den. Davenport skulle lede værkernes drift og ved udgangen af hvert år aflægge et regnskab. Ingen interessent måtte på egen hånd foretage ændringer ved værkerne, og stridigheder mellem interessenterne skulle afgøres ved stemmeflertal.

Af tegningslisten¹⁹ ses, at aktieantallet blev 25 og ikke 24, som det fejlagtigt kom til at hedde i referatet af det pågældende møde. Der regnes altid senere med 25 aktier. Udover Davenport var der følgende interessenter fra Bornholm: øens kommandant Andreas von Undall, landsdommer Ditlev Ludvig Rogert, toldinspektør Hans Christian Lohmann, tobakskommissær og procurator Hans Lerche Schousboe, Jep Jørgen Kofoed fra Kofoedgård i Østermarie samt en række skippere og købmænd, fortrinsvis fra Rønne: Tønnes Rasch (der også var strandingskommissær), Philip Rasch Dam (fra Åkirkeby, tillige byskriver der), Peter Christian Dam, Jørgen Stender, Morten Bohn (fra Hasle, strandingskommissær for nordre distrikt, da han kort efter døde, blev han afløst af købmand Hans Jørgen Ipsen fra Åkirkeby) samt Poul Pedersen Ancher. Af disse havde Tønnes Rasch ligesom Davenport 2 aktier, dvs. at der i alt var 14 aktier på Bornholm. De øvrige 11 aktier var tegnet af følgende ovrefra: englænderen, oberst William Barton, generaladjutant, kaptajn (senere kommandant) Poul Løwenørn, kammerherreerne Andreas Henrik Stibolt og Ernst Wilhelm Stibolt (søofficerer og begge født og opvokset på Christiansø som sønner af øens kommandant), kammerherre og forstmester Christian Ulrich Hartvig Düring, viceadmiral Frederik Christian Kaas, fhv. statsminister Frederik Christian Rosenkrantz (med 2 aktier), madame Haaber, kaptajn F. Bang og agent Johan Ludvig Zinn (bl. a. direktør for Den grønlandske Handel).

I februar 1790 var Davenport i København, det er nok ved denne lejlighed hovedparten af de københavnske interessenter tegnede sig. Det er en ganske imponerende række navne, der stod bag Davenports foretagende, han må have evnet at tale godt for sig og må have virket overbevisende som den, der ville være istand til at realisere de højtflyvende planer. Lykkedes foretagendet, var der jo al mulig grund til at vente godt udbytte.

Under opholdet i København meddeler Davenport d. 13. februar til kommercekollegiet,²⁰ at han har haft audiens hos kronprinsen og med ham drøftet eventuelle boringer efter kul syd for Rønne. Han havde tidligere forsøgt sig der, men boret var gået i stå i et lag

skifer. Dette er antagelig indledningen til den mislykkede del af kuleftersøgningen, der senere skulle vise sig at have givet så store tab. Kulgravningen ved Claus Terkeis Mølle derimod fungerede godt og leverede kul til værkerne, så længe de eksisterede.

Interessenterne på Bornholm havde indsendt et andragende om et lån fra den kgl. kasse til stenkulsgravning.²¹ I et brev af 24. februar 1790 meddeltes det Davenport, at lånet var i orden,²² hvorefter man atter d. 22. marts holdt møde i Rønne.²³ Her udformedes de nærmere regler for selskabet. Det fremhæves, at man ikke vil genere pottemagerne, Den kgl. Porcelænsfabrik eller Dokken (kgl. både hentede hvert år ler ved Risegård i Åker til udbedringsarbejder) ved at grave de steder, hvor disse sædvanligvis hentede ler. Yderligere præciseres de den 30. december 1789 udformede regler, og Davenport får bekræftet sin ansættelse som inspektør for fabrikerne med en årlig ydelse på 120 rd. plus 1/5 af evt. overskud, imod at han overdrager sit privilegium af 10. februar til interessenterne (dette blev officielt bekræftet ved kgl. resolution af 30. juli 1790²⁴). Som bogholder ansættes cand. jur. Carl Frederich Schousboe med 20 rd. årlig, og Archibald Ferguson (der var ankommet) skal som teglmester have 150 rd. foruden frit hus i Rønne.

Den første mandag i hver måned skal der afholdes møde i Rønne, hvor to af de bornholmske interessenter, der vælges til direktører, og som skal følge værkets drift, aflægger beretning. De to første sådanne direktører har været Davenport og Tønnes Rasch. Disse på mødet den 22. marts vedtagne vedtægter er underskrevet udelukkende af de bornholmske interessenter.

Ferguson kom ifølge skattelisterne²⁵ til at bo i gl. matr. no. 456 i Grummekulegade, hvor »Fergesen«, som bornholmerne kaldte ham, senest er skatteansat for året 1793. Han synes at være rejst bort kort efter værkernes standsning nytår 1795, han nævnes endnu i en skrivelse herom fra slutningen af 1794.²⁶

Teglværket har hurtigt været forsøgsmæssigt i gang, i april måned var man i stand til foruden prøver af stenkul og cement at sende en mursten over til kommercekollegiet fra den første forsøgsbrænding.²⁷ Teglværket blev opført på Rønne bys udmarker

nord for byen, Videnskabernes Selskabs kort over Bornholm fra 1805 viser det da nedlagte teglværk som liggende øst for landevejen, nordvest for Langebjerg. Dette stemmer med de oplysninger, vi får i referatet af et Rådstuemøde 3. oktober 1792,²⁸ hvor det bl. a. vedtages, at interessentskabet skal vedligeholde landevejen vest for teglværket i hele dens længde fra Byåen til nordgrænsen af udmarken, og at adgangen til Rasmus Markers Dam, der altid har været vandingssted for byens kreaturer og nu ligger inden for værket indhegning, skal genetableres ved oprettelse af en »gade« nordfra. Værket må have ligget tæt ved Dovre ås, og netop her har der tidligere været et vandhul (jfr. kort over Rønne købstads jorder i 1. udg. af Trap Danmark). Den officielle overdragelse af jordstykket til interessentskabet skete ved et kgl. reskript af 28. september 1792, hvori det hedder, at det af dem indgrøftede stykke af udmarksjorden, der betegnes som lyngbegroet sand, blev dem gratis overdraget, så længe værket blev drevet; når dette ophører, tilfalder jordstykket igen byen. Byfogeden skal hvert år vedlægge byens regnskaber en attest for, at værkerne drives. For de på jordstykket opførte bygninger skal betale en årlig afgift på 4 rd.²⁹

Endnu en begunstiggelse fik værkerne ved, at der den 9. oktober 1790 blev bevilget toldfri indførsel i 10 år for det til værkernes opbygning nødvendige træ.³⁰

Teglværkets tidligste produktion har været brugt til opbygningen, men tidligt i 1791 har man kunnet begynde regelmæssigt salg af tegl- og mursten. Vi kender navnene og omtrentligt ansættelsestidspunkt for nogle af de ansatte, foruden teglmesteren Archibald Ferguson var der polakken Johan Ostrofsky, han var murermester og fungerede ligesom Ferguson som ovnbygger ved værkerne samt var teglbrænder, han blev ansat engang i sidste halvdel af 1791.³¹ Daniel Michelsen blev kontraktligt ansat i juni 1792 som opsynsmand med bopæl på teglværket,³² men har sikkert været løst ansat forud, han havde tilsyn med brændingerne og pligt til at føre udtagningsprotokollerne. Han boede på værket, så længe de fungerede. Derudover var der ansat et antal arbejdsmænd. På værket

blev der foruden tegl- og mursten lavet ildfaste sten til støbeovne o. l., klinker samt større og mindre fliser.³³

Mandskabet på kul -og kalkværkerne vides der ikke meget om. Den engelske ekspert, Davenport kaldte over til hjælp, har nok medvirket ved oprettelsen af kulværket, men hvem han var, og hvor længe han blev der, er uvist. Mølleren på Claus Terkels Mølle, Hans Olsen, holdt opsyn med kulværket.³⁴

Anlæggelsen af tobakspibe- og fajancefabrikken

Samtidig med at at Davenport forestod opbygningen af de ovennævnte værker, var han gået i gang med at eksperimentere med brugen af bornholmske lersorter til fremstilling af »fajance« i lighed med det engelske. Her må indskydes, at vi i dag strengt taget ikke bruger betegnelsen »fajance« om produkter som Josiah Wedgwoods »creamware« og Davenports efterligning heraf, disse gulhvide forædlede lervarer, hvis lyse skærv dækkes af en gennemsigtig glasur, kaldes i dag »stengods«, medens »fajance« betegner en anden forædlet lervare, hvor skærven dækkes af en uigennemsigtig hvid tinholdig glasur. Når vi alligevel fremover bruger betegnelsen »fajance«, skyldes det en hensyntagen til kildernes sprogbrug.

I et brev af 25. febr. 1791, rettet til kongen, meddeler Davenport, at han har lavet »stentøj« (som »fajance« et ord, der dengang kunne bruges om det, vi i dag kalder »stengods«), der »I Coleur, Finhed og Fasthed bliver det saa vidt berømte guulagtige engelske Steentøj fuldkommen ligt«, og ved produktionen var udelukkende brugt bornholmske råmaterialer. Brevet ledsagedes af en skrivelse fra amtmand Heiberg, der havde fået prøverne forevist.³⁵

I marts foreslog Davenport interessenterne at optage en produktion af såvel tobakspiber som fajance.³⁶ Man gik ind herpå og gik straks i gang med at finde en ejendom, der egnede sig til formålet. Valget faldt på gården Storegade gl. matr. nr. 140, den nuværende Amtmandsgård, en stor gård med fem længer foruden nogle tilbygninger, alt af bindingsværk og med stråtag, som hovedparten af Rønnes huse var dengang. Huset ejedes af købmand ltn.

Herman Madsen Bohn og var brandvurderet til 1240 rd.³⁷ Det blev foreløbig lejet ved en lejekontrakt af 14. maj 1791, men købtes senere af interessentskabet for 1400 rd. ved skøde af 31. dec. 1791. Pengene hertil skaffede man sig ved et lån, idet cancellirådinde fru Schiøtz på Sellesborg i Nylars lånte interessenterne beløbet imod 1. prioritet i huset og inventaret.³⁸

Allerede i april må man have været i gang med at indrette huset til fabriksbrug, for 20. april sendte Davenport et andragende til kommercekollegiet, som var et camoufleret forsøg på at skaffe midler til foretagendet.³⁹ Han søgte nemlig atter om at få overdraget det lån på 6000 rd., som Moir havde fået bevilget til oprettelse af en farvefabrik – denne var endnu ikke i gang, Moir havde i stedet kastet sig over pasningen af tre blegedamme på Østerbro.

Davenport fremfører, at en sådan farvefabrik sagtens kan rummes i samme hus som pibe- og fajancefabrikken, at der vil kunne bruges udelukkende bornholmske materialer ved farvefremstillingen, og at møllen, man har, vil kunne bruges også ved denne fabrikation, alternerende med den øvrige anvendelse. Den mølle, der omtales, er antagelig identisk med Stampemøllen ved Vellingeåen syd for Rønne. Det vides, at fajancefabrikken havde ombygget den til sit brug;⁴⁰ men man må have lejet den dertil, for skøde- og panteprotokollerne viser intet om, at Stampemøllen skal have været ejet af interessentskabet.⁴¹ Davenport fik heller ikke denne gang held med sin ansøgning om overdragelse af lånet; men Moir fik besked om enten at få farvefabrikken i gang omgående eller tilbagebetale den allerede udbetalte del af lånet.

Angående den brug, fabrikken kan have haft af Stampemøllen, må det bemærkes, at der har været behov for at behandle og forædle store mængder ler. Efter opgravningen skulle det slemmes, blandes af forskellige sorter, æltes og lagres. Denne virksomhed har næppe fundet sted ved fabrikken i Storegade, det er mere sandsynligt, at det er foregået ude ved Stampemøllen, der så leverede den nødvendige maskinkraft; men takket være den senere lergravning og sommerhusbyggeriet i området er det næppe muligt i dag at finde evt. spor efter en sådan virksomhed.

30. april indsendte Davenport, Schousboe og de to københavnske direktører, der var kommet til, A. H. Stibolt og Chr. H. Düring, en ansøgning om gratis privilegium på en fajance- og tobakspibefabrik på Bornholm – og meddelte, at de allerede havde erhvervet en pibemager!⁴²

Behandlingen af privilegiet til tobakspibefabrikken voldte ingen kvaler, det blev underskrevet af kongen 29. juni 1791 og meddeltes 28. sept.⁴³ Værre var det med fajancefabrikken, for i 1785 havde Rendsborgfabrikken fået eneprivilegier for seks år at regne, denne periode var ved at udløbe, og man stod for at skulle forhandle om deres evt. forlængelse. Takket være disse forhold trak det ud med udstedelsen af privilegiet til fajancefabrikken, først 22. juni 1792 fik det kgl. underskrift og meddeltes 28. dec. 1792.⁴⁴

I indstillingen hertil af 14. juni anfører kommercekollegiet, at Rendsborgfabrikken dels har nydt tilskud, dels har været i drift længe nok til, at den skulle kunne betale sig – derimod startes den bornholmske fabrik, uden at der til den er søgt særlige understøttelser eller benådninger ud over det lån på 4000 rd., man fik til stenkulsværket, og med et indskud fra interessenterne på 200 rd. pr. aktie. Yderligere havde fabrikken allerede oparbejdet et lager i Rønne af færdige varer til en værdi af 12–1500 rd., man havde »i god tro« startet produktionen, idet man vidste, at Rendsborgfabrikkens eneprivilegier nu var udløbet.

Opbygningen af fabrikken kan følges i de bevarede regnskaber.⁴⁵ I maj 1791 finder vi blandt anskaffelserne en drejeskive, silkesigter, ingredienser til glasur, en jernmørtel og fire digler. Endvidere nævnes i samme måned foruden pibemesteren de to fajancemestre med et forskud, og i perioden maj–juni overførsel af såvel ildfaste sten (850 stk.) som almindelige mursten (4900 stk.) fra teglværket til fabrikken i Storegade. Her var man i gang med at bygge en større ovn til afløsning af den lille forsøgsovn, man startede med, den større ovn har været færdig i december, hvor der blandt udgifterne anføres anskaffelse af en jerndør til ovnen. I samme måned nævnes anskaffelse af arbejdsprotokol til de to mestre og de tre

dreng samt køb af tre stk. blå engelsk stentøj til modeller »efter Davenport's begæring«.

Forberedelserne krævede dels oparbejdning af en beholdning af færdigbehandlet og lagret ler, dels modellering af fabrikkens modeller og støbning af de tilhørende gipsforme samt brænding af kapsler, hvori varerne skulle anbringes under brændingen. Til forarbejdning af kapslerne brugtes ler fra lyngen ved Vellingeåen, der sammen med kvarts og spat nævnes på udgiftssiden. Sideløbende med dette arbejde har både Davenport og de to mestre været beskæftiget med forsøgsarbejde.

21. dec. havde man fyret op i den nye ovn for at tørre brænde i den ved en sagte kulild, ovnen blev passet af Lars Eliassen, der var under oplæring som brænder ved fabrikken. Den 26. gik det galt, han havde ikke passet godt nok på, så brændet antændtes, og røgen væltede op over fabrikken til stor opstandelse for byen. Brændet havde dog ikke rigtig fænget endnu, og ilden lod sig let slukke, så der skete ikke større skader. Episoden foranledigede et brandforhør,⁴⁶ her får vi at vide, at ovnen var bygget af ildfaste og almindelige sten med en murtykkelse på 3 fod 4 tommer og med dobbelt hvælving, den ene 9 tommer tyk af ildfaste sten, den anden 1 alen tyk af almindelige sten. Kullene lå på en rist, hvorover der var bygget en særlig hvælving af ildfaste sten ca. 1 alen over risten, denne hvælving var forsynet med flere trækhuller, der kunne lukkes. Davenport blev som ansvarlig for fabrikken idømt en bøde på 10 rd., og man lovede for fremtiden at tørre træ ude på teglværket.

Ifølge notater i regnskaberne⁴⁷ skal fabrikkens protokol have vist, at der 6. februar 1792 for første gang fandt en egentlig produktion sted af fajancer, og det ovenomtalte lager til en værdi af 1200–1500 rd. må være brændt i denne ovn i løbet af de næste 3–4 måneder.

Pibefabrikken, hvis leder var pibemagermester Joh. Gotlieb Müller, var også hurtigt kommet i gang. I juni 1791 indkøbtes pibeforme og andre redskaber, i august leverede smedemester H. C. Gamst i København yderligere en messingform til piber og en pibepresse af jern. I et udateret udkast til en overenskomst mellem in-

teressenterne og Müller (antagelig en fornyelse af overenskomsten fra september 1793, da de to fajancemestre også fik fornyet deres) nævnes, at der blev lavet 3 sk., 2 sk., 1 sk. og $\frac{1}{2}$ sk.'s piber. Han havde da bopæl på fabrikken og var underordnet de to fajancemestre.⁴⁸ I øvrigt omtales pibemesteren ikke nærmere, ud over at han regnedes for at være uduelig, et udsagn amtmand Thaarup uddyber med, at »Fabrikken paa Bornholm ikke kunde fremstille lange Piber af den Aarsag, at Mesteren formedelst stærke Drikke havde saa rystende Hænder, at han ikke kunde forarbejde de lange Pibestilke.«⁴⁹

Værkerne startede officielt, da de to københavnske direktører i juni-juli 1792 aflagde et besøg på Bornholm af nogle ugers varighed, da blev en del foreløbige ansættelser bekræftet med kontrakter,⁵⁰ og instrukserne for fabrikkerne blev udarbejdet. Det var i øvrigt det eneste besøg fabrikken fik af den københavnske direktion, bortset fra at en af de københavnske direktører senere i en krisesituation opholdt sig nogle få dage på Bornholm.

Fabrikken skulle nu til at have stordrift. Hertil var man gået i gang med at bygge en endnu større ovn, der ifølge en overslagsberegning, Davenport havde sendt til interessenterne i København,⁵¹ kunne rumme 11.000 tallerkener, hvis den udelukkende blev fyldt med sådanne. Overslagsberegningen viser lidt om, hvad det var, Davenport havde stillet interessenterne i udsigt, det hedder her, at udgiften til en brænding udelukkende af tallerkener vil være

11.000 stk. tallerkener à 1 sk.	114-3-8
Arbejdsløn, 4 mk. pr. 100	73-2-0
Brænde, 9 favne à 6 rd.	54-0-0

I alt udgift til 11.000 tallerkener	241-5-8
-------------------------------------	---------

Af de 11.000 tallerkener vil $\frac{1}{3}$ være vraggods, de resterende 7.732 stk. sælges til en pris à 5 sk., i alt 377-4-0, dvs. et overskud på 135 rd. 4 mk. 8 sk.

Denne beregning viste sig i øvrigt ikke at være holdbar; men det var denne store ovn, der skulle sikre interessenterne deres udbytte.

Angående organiseringen af værkerne havde Davenport ved sin stilling som deres inspektør den absolut øverste myndighed, og i alle spørgsmål om fabrikkernes indretning og drift var han enerådende. Han må have haft gode kundskaber, hvad angår stengods-fabrikation, og er det rigtigt, som man har formodet det, at han var i familie med den John Davenport, der samtidig oprettede en tilsvarende fabrik i Staffordshire, vil det forklare både mandens interesse i denne specielle fabrikation og hans uomtvistelige kendskab dertil.

Som administrativ hjælp havde han en bogholder. Schousboe døde i august 1791,⁵² han blev afløst af Christian Wolffsen, der atter i marts 1792 afløstes af Poul Ancher, der således kom til at fungere som fabrikkens bogholder omtrent fra det tidspunkt, hvor fabrikationen kom i gang. Han blev kontraktligt ansat som bogholder med en årlig gage på 100 rd. ved en generalforsamling i København 3. maj 1792.⁵³

Instrukserne til Davenport og Ancher af 6. juni 1792 er bevaret⁵⁴ og fortæller en hel del om, hvordan fabrikken skulle virke, her skal blot nogle af hovedtrækkene refereres. Davenport har ansvaret for, at alt går til, som det skal: han tilser, at mestrene passer deres akkorder, at daglejerne og brænderen gør arbejdet rigtigt, og at bygningerne vedligeholdes. Yderligere er det ham, der udbetaler lønningerne, som han dertil mod kvittering rekvirerer hos bogholder Ancher, og han påcer, at folkene aflægger bevis for, at de har udført det arbejde, de lønnes for.

Ved ansættelse af daglejere skal både Davenport og Ancher samtykke, og ved større reparationer o. l. skal de ligeledes være enige om afholdelsen af udgifterne. Hver lørdag skal de af mestrene forarbejdede stykker optælles og bogføres, Davenport skal sørge for, at de omgås forsigtigt og henstilles indtil brændingen. Brænderen skal til den tid have udleveret de ubrændte stykker mod kvittering, og efter brændingen skal det gøres op, hvor meget der er godt, og hvor meget beskadiget. Tilsvarende ved anden brænding, hvor genstandene glaseres, her opdeles ved udtagelsen i fuldbændt, ikke nok brændt, beskadiget samt kassabelt gods. Både Davenport og

Ancher skal overvåge udtagelsen af ovnen og opdelingen af det færdigbrændte i grupper. Er de forhindrede af en eller anden grund, skal de stille stedfortræder.

Denne gensidige kontrol går igen i hele instruksen. Ancher skal på samme måde overvåge brændingerne på teglværket sammen med Daniel Michelsen og for alt, hvad der produceres, udfærdige sedler, der skal tjene til kontrol, og som følger med regnskaberne, når disse hver måned oversendes til København, hvor interessentskabet havde endnu en bogholder, P. Poulsen.

Davenport har specielt tilsynet med massernes tilberedning og glaseringen, som helt udføres efter hans forskrifter – og han lover at optegne, hvor leret er taget, sammensætningen af leret osv., så fabrikken vil kunne bestå, selv om han ved dødsfald eller bortrejse skulle forlade denne.

Ved pakningen af varerne, der foretages af Ancher, skal Davenport være til stede, og begge attesterer ved afsendelse af varer til bogholder Poulsen.

Davenport er den egentlige beboer af gården og har dermed fuldt ansvar for lys og ild, han har ansvaret for brændslet, dets opbevaring, og for at der ikke bruges mere end nødvendigt.

Ancher har alt, hvad angår bogføring o. l. under sig, og opbevarer kassen, denne skal indeholde de indkomne penge samt en bog, hvori de beløb, der nedlægges eller udtages, anføres; men Ancher må have op til 150 rd. på sig til at klare de daglige udgifter med. Kassen må kun åbnes, når både Davenport og Ancher er til stede, og begge har en nøgle til den.

Instrukserne er meget detaljerige, og som allerede fremhævet kontrollerer de ansatte hinanden ned til de mindste detaljer. Af instruksen til Ancher specielt fremgår, at han ud over de 100 rd. årlig for opsig og bogholderi m. v. fik 4 pct. af alt, hvad han solgte af fajancer på Bornholm og 2 pct. af teglværksprodukterne, da man i disse tilfælde sparede fragten.

Blandt det øvrige personale var de to poster som mestre de vigtigste. Hovedkraften var Johannes Adolf Christian Spietz, der var født i Rendsborg o. 1756 og uddannet på fabrikken der.⁵⁵ Han blev

fast ansat ved kontrakt af 14. juli 1792 som mesterpousserer og håndformer,⁵⁶ men havde da jo allerede virket ved fabrikken i over et år. Det samme gælder drejermesteren Lars Truelsen, f. i Kastrup 25. maj 1766 som søn af en skåning, Peder Truelsen, og hustru Sidse Hansdatter, han har formentlig lært på Kastrupfabrikken.

Mestrenes arbejdsforhold får vi et godt indtryk af gennem Spietz's ansættelseskontrakt, der er bevaret i original. Hovedtrækkene i kontrakten er følgende: Spietz har hidtil hjulpet med ved opbygningen af fabrikken, og i en overgangsperiode indtil de ansatte er blevet øvede deri, er han villig til fortsat at hjælpe på alle måder; men ellers ligger hans pligter og rettigheder meget fast.

Han forpligter sig til udelukkende at bruge Davenport's anvisninger og sammensætninger, det apparatur denne har anskaffet, glaserer m. m. – samt til at meddele af sine kundskaber, når Davenport ønsker det.

Han skal fra kontraktens indgåelse at regne arbejde på akkord og ikke på løn som hidtil. Han skal overhovedet ikke beskæftige sig med lerets slemning, massens tillavning, glaseringen eller indsættelse eller udtagelse af ovnen, brændingen, osv.

Der er strenge bestemmelser, der tager sigte på, at ingen fremmed må få lejlighed til at udspionere fabrikken's hemmeligheder, og han må intet røbe om, hvad han lærer derom selv. Bryder han løftet, skal han betale interessentskabet 500 rd. Kontrakten giver ham uopsigelighed i 5 år, forudsat at fabrikken består.

Hver lørdag eftermiddag optælles det, han har lavet i ugens løb, hvorefter han ved aflevering af inspektørens bevis herfor til bogholderen får sin løn. Kopierne af lønsedlerne, som han selv får, skal hver 3. måned sendes over til bogholder Poulsen.

Han sikrer sig større plads til at arbejde på end hidtil og forlanger, at skiver og borde forfærdiges efter hans egen anvisning.

Han må indtil videre have én læredreng, som han selv antager og slutter kontrakt med. Afgår Spietz fra fabrikken, overgår læredrengen til denne. Ønsker direktionen, at han senere skal ansætte endnu en læredreng, sker det på de tilsvarende betingelser.

I perioder, hvor der modelleres nye forme, eller gamle forme skal forbedres, skal Spietz have løn, 4 mk. pr. dag eller 4 rd. pr. uge. Skal han lave arbejde ud over, hvad kontrakten forpligter ham til, skal han betales særskilt herfor. I øvrigt forlanger han en speciel plads til formene og god varme ved arbejdet!

Særlig interessant er det, at kontrakten indeholder hans akkorder for udført arbejde, idet det giver et meget fyldigt billede af, hvilke varer, man fabrikerede. Hele listen gengives her med den originale ordlyd:

Haand-Forme priiser

Ovale Terriner no. 1 à stk.	24 sk.
no. 2 do.	20 —
no. 3 do.	18 —
no. 4 do.	16 —
no. 5 do.	12 —
Ovale Durchgebrochne Frugtkurve no. 1 à stk.	16 —
no. 2 do.	14 —
Runde ditto	12 —
Ovale Sause Skaale no. 1 à stk.	5 —
no. 2. do.	4 —
Plat de Minage Kreds Pyramide no. 1 à stk.	32 —
Ovale Sukker Daaser à stk.	6 —
Serviese Saltkar à stk.	2 —
Portatue og Punseskeer à stk.	5 —
Sukker fløde og spiise Skeer à stk.	2 —
Senops og Theeskeer	1 —
Ovale Smørkander no. 1 à stk	6 —
no. 2 do.	5 —
Formede Kaffekander à stk.	10 —
Ditto Mælkekander à stk.	6 —
Formede The Potter no. 1 à stk.	8 —
no. 2 do.	6 —
Formede fløde Potter no. 1 à stk.	6 —
no. 2 do.	5 —

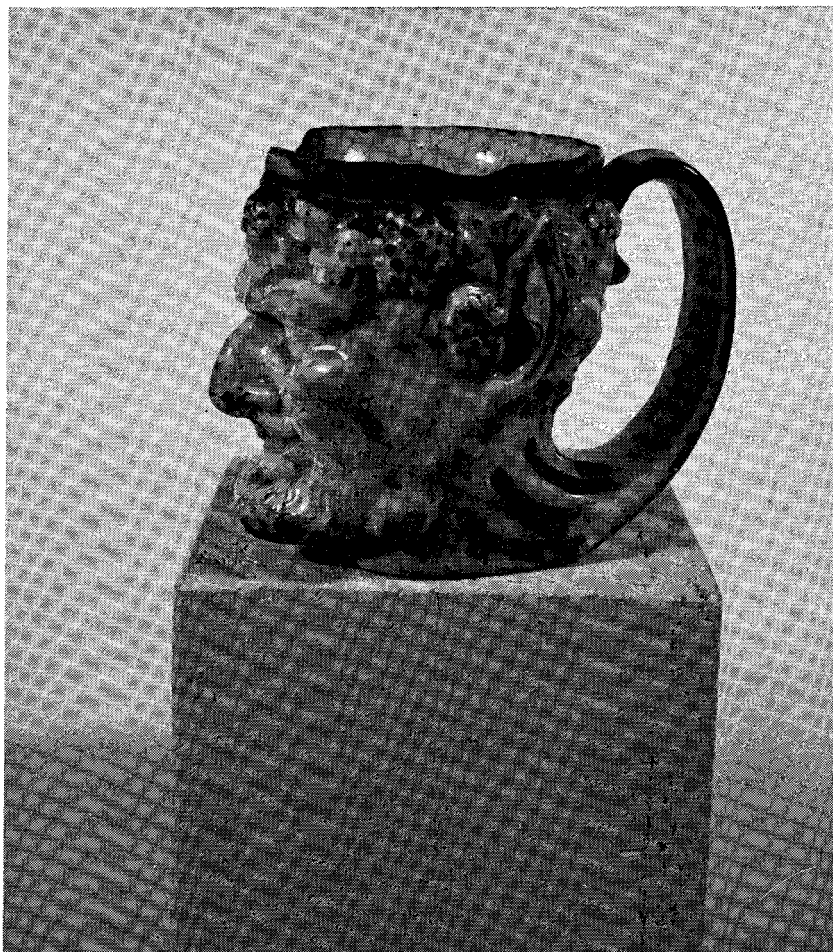

Fig. 1: Punchebæger, satyrhovede, mærket nederst på banken med JS, gulhvid med grøn staffering. Højde 8 cm. Bb. Mus. uden nr. H. V. (Henrik Vensild) fot.

Formede Theedaaser à stk.	5 —
ditto Sukkerdaaser à stk.	6 —
Formede underfade til Kaffe og Theetøy à stk.	2 —
Taffelstager à stk.	10 —
Spillestager à stk.	6 —
Skriver Tøyer à stk.	24 —

BODIL TORNEHAVE

ditto med Navne og Vaaben à stk.	28 –
Sause Skaale med Laag	6 –
Punsebægere som Satyrer Hoved à stk.	6 –
Blomsterkrukker à stk.	6 –
Pibehoveder som Ansigte à stk.	6 –
ditto glatte à stk.	4 –
Ovale Vadskekander à stk.	6 –
Øynebægere à stk.	1 –
Ovale Kammer Potter no. 1 à stk.	6 –
no. 2 do.	5 –
Formede post perns no. 1 à stk.	48 –
no. 2. do.	40 –
no. 3 do.	32 –
Lange Blomster Kasser no. 1 à stk	20 –
no. 2. do.	16 –
Ditto firkantede no. 1 à stk.	16 –
no. 2 do.	12 –
no. 3 do.	8 –

Leego-tøj

Ovale Terriner à stk.	6 –
Frugtkurver à stk.	6 –
Sauseskaale à stk.	2 –
Smørkander à stk.	3 –
Saltkar à stk.	1 –
Lysestager à stk.	3 –

Til dette skal føjes de drejede varer, som Lars Truelsen stod for, samt de nye modeller, der med tiden kom til, og hvorefter nogle vil blive nævnt senere.

Af de tre læredrenge er de to, Hans Hansen Bierregaard og Eschild Hansen Bech, bedst kendt, de var begge faderløse drenge fra Rønne med tilknytning til pottemagerkredse. Den tredje har ikke efterladt sig mange spor, men er sikkert identisk med »Den unge Jacob Haraldsen«, der ikke var hjemme, da han blev stævnet

til forhør i tingretten 27. nov. 1792.⁵⁷ Antagelig udstod han ikke sin læretid. Af læredrengene har Lars Truelsen haft to, Spietz en under sig.

Eschild Hansen Bech var døbt i Rønne 5. nov. 1775 som søn af handelsmand og søfarende Hans Jensen Bech og hustru Hedevig Eschildsdatter. Faderen gik fallit i 1785 og døde året efter.⁵⁸ Moderen var kusine til pottemager Diderich Gregersen Funch og til pottemager Gregers Mortensens hustru.

Hans Hansen Bierregaard var døbt i Rønne 17. marts 1776 som søn af pottemager Hans Hansen Bierregaard og hustru Bodil Mortensdatter i hendes andet ægteskab. Faderen døde 5. sept. 1791.

Som brænder har vi allerede nævnt, at man ansatte Lars Eliassen, han var oprindelig skomager.⁵⁹ Han har sikkert haft assistance af vekslende personer, i september 1792 nævnes således, at Ole Bentzen, der egentlig var bager af profession, hjalp til. Resten af personalet synes at have været arbejdsmænd, flere af disse arbejdede på fabrikken, så længe den eksisterede, det gælder mænd som Haagen Knudsen, Frantz Rasmussen, Hans Larsen og Jens Larsen Fyhn, alle fra Rønne, foruden Lars Jørgensen Dam, der var tilflytter ovrefra. Fra en ansøgning fra Davenport og Spietz om at få Dam fritaget for landsoldattjeneste på hjemegnen⁶⁰ ved vi, at han stammede fra Melby i Kronborg Amt, i 1789 var han taget til Bornholm for at søge efter bornholmske diamanter; men da han kort efter giftede sig med en bornholmsk pige, tog han arbejde på fabrikken. Han er den eneste af arbejdsmændene, der med sikkerhed vides at være avanceret til at beskæftige sig med selve fajancefremstillingen, idet det af nogle bevarede regninger for perioden 11. aug. til 6. okt. 1793 fremgår, at Dam da lavede diverse fade og tallerkener, medens Hans Hansen Bjerregaard lavede spølkummer og kopper og Eschild Hansen Bech kaffekander, tepotter, smørkander samt blæk- og sandhuse til skrivetøjer.⁶¹

Dam gjorde sig også efter fabrikkens ophør bemærket. Han avancerede inden for militæret, var først archeliemester (fyrværker) og senere lieutenant.⁶² Kort efter at Den kgl. Porcellænsfabrik i 1801 købte Snorregården i Knudsker for at udnytte dens rige

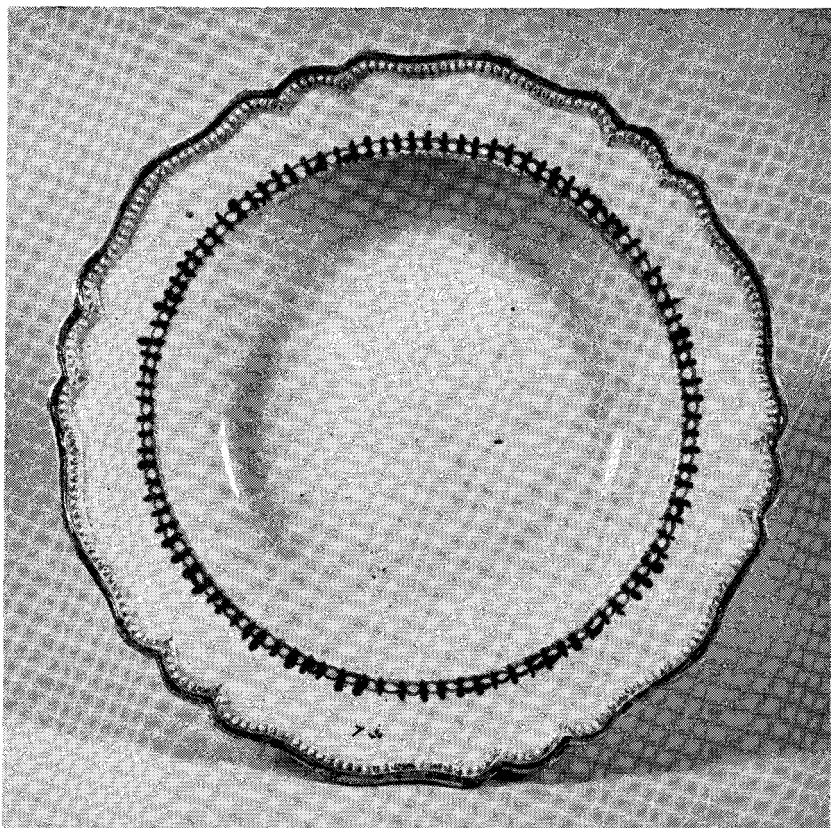

Fig. 2: Tallerken, gulbvid med blå staffering, mærket med et stempellet B med bølget oval omkring samt JS. Diameter 24,5 cm, hører til fabrikkens tidlige gods. Bh. Mus. nr. 44(?). H. V. fot.

kaolinforekomster, blev han forpagter af ejendommen, der nu kaldtes Porcellængård, og drev den frem til et mønsterbrug samtidig med, at han lod kaolin opgrave og forsende til fabrikken i København.⁶³

Davenport og Rønneboerne

Arbejdet med opbygningen af værkerne, specielt fajancefabrikken, gik ikke gnidningsløst af. Byens borgere kunne ganske vist godt se fordelene ved at få oprettet en efter forholdene stor arbejdsplads; men man har også været nervøse for at få en virksomhed

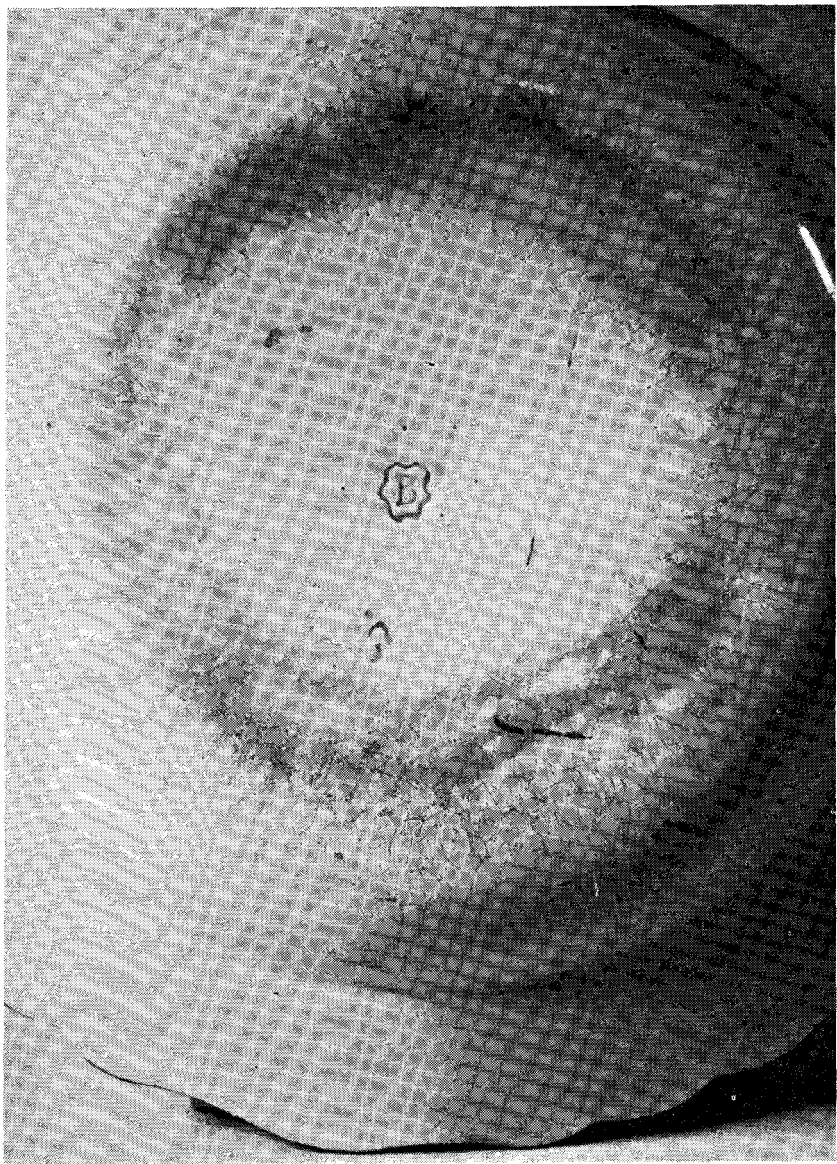

Fig. 3: Signaturen på tallerkenen i fig. 2. H. V. fot.

som denne midt inde i byen. Det var brandfaren, der foruroligede, ikke mindst efter den uheldige brændetørring 26. dec. 1791. I byen med de mange stråtage var man altid på vagt, hvad brandfare angik, man kendte risikoen: i 1760 stod der efter en storbrand 27 bare skorstene tilbage, da ilden var slukket, og også i 1769 og 1770 havde der været større brande.⁶⁴

Der var også gnidninger angående ønsker fra interessentskabets side om at grave efter ler på udmarken, hvor byens borgere havde køerne gående, ligesom man frygtede, at værernes store forbrug af træ ved siden af kullene skulle skrue træprisen op, et forhold, der medførte, at værkerne måtte love at hente sit træforbrug i Pommeren.⁶⁵

Værst var det imidlertid, at Davenport ret hurtigt skulle vise sin uomgængelighed og støde sammen med forskellige personer. Han var kommet til en by, hvor levefoden var lav, hvad der var til fordel for hans foretagende; men det betød også, at folk havde svært ved at tjene til føden og var vant til at forlade det daglige arbejde, såsnart der viste sig en chance. Strandede der et skib, lod man alt ligge og tog del i bjærgningsarbejdet, det var i 1700-tallet en almindelig regel, at halvdelen af værdien af det bjærgede gods ved en vanskelig bjærgning tilhørte bjærgerne,⁶⁶ og det var til tider store summer, der stod på spil – men så var der også mange til at dele udbyttet.

I høsttiden lod man også sit sædvanlige arbejde ligge, hvad enten dette nu var et håndværk, fiskeri eller andet, og tog fat som høstkarl enten hos de af byens borgere, der ejede jord, eller på gårdene i nabosognene. I øvrigt hjalp man sig som man bedst kunne ved f.eks. at samle brændsel til eget brug, dels ved at hente lyng og tørv i højlyngen, dels ved at sanke kul, hvor disse fandtes, det var et vigtigt tilskud til hjemmenes økonomi.

De tidligste sager i forbindelse med Davenports værker berørte netop disse forhold. I 1790 var der to mænd, der begav sig ud til kulværkets område for at samle kul. Davenport opdagede dem og gennempreglede dem.⁶⁷ I august 1791 var det nogle arbejdere på teglværket, der forlod deres arbejde for at deltage i høsten. De

Fig. 4: Dele af børnestel, terrin (højde 10 cm) med grøn staffering, tallerken (diam. 7 cm), fad (længde 9 cm) og kande (højde 3 cm) med rødbrun dekoration påført med svamp. Signatur JS, undtagen på fadet. Bb. Mus. nr. 5935, 550, 581 og uden nr. H. V. fot.

blev indstævnet for tinget af Davenport og idømt bøde samt pålæg om at vende tilbage til teglværket straks.⁶⁸

Sager af denne art gjorde ikke Davenport populær hos menigmand; men han kom også snart til at fortørne en af interessenterne, toldinspektør Lohmann, alvorligt. Denne tog 29. dec. 1790 med Poul Ancher ud til kulværket for at inspicere en lagerbygning, som man mente ikke var tilstrækkelig sikret mod indbrud. Det kom her til en heftig ordveksling mellem Davenport og Lohmann, der blev skældt for bl. a. at være en »Kieltring, Canaille og Spidsbubel« for derefter at blive slået ned af Davenport. Lohmann gik derfra med blodet løbende fra ansigtet og flere tænder slået løse, en forurettelse, han omgående bragte for tinget med krav om, at Davenport skulle fradømmes sin stilling som inspektør. Denne blev da også suspenderet fra sin stilling i nogen tid. Dommene fra denne periode er ikke bevarede; men sagen er sikkert endt med mortification af udtalelserne og en bøde til Davenport, der genindtrådte i sin stilling, han var jo den eneste sagkyndige, man rådede over til fabrikkernes drift; men han havde skaffet sig en svoren fjende i sin hidtidige medinteressent Lohmann.⁶⁹

Dennes følelser for Davenport afspejler sig i et bilag til toldregnskaberne for 1793. Lohmann gør her meget ud af, at der ved en strandingsauktion manglede en kasse med lyseblåt engelsk stentøj (d. v. s. stengods), som det viste sig, Davenport havde fået for at bruge dem til modeller. Tolderen i Hasle, hvorunder strandingen hørte, anfører dertil let irriteret, at stentøjet var itu og uden værdi.⁷⁰

Indtil begivenhederne 18.–20. sept. 1792 var det nok mest enkeltpersoner, Davenport fornærmede. I løbet af få dage fik han da hele folkestemningen imod sig, forstærket ved et sammenfald af omstændigheder.

18. sept. om morgenen løb en engelsk brig MAY af Whitby på grund på Knudsker rev. Den var i ballast, og skipperen mente, at skibet stod så let på grunden, at det var gørligt at få det fri ved at kaste ballasten over bord. Davenport var roet ud til skibet og fungerede som tolk. Det første undsætningshold, der nåede frem, var nogle Rønneboere, der forlangte 100 pd. st. (eller lidt over 568 rd.) for at gøre arbejdet. Skipperen beklagede sig til Davenport, der ikke betænkte sig på at træde hjælpende til, han roede ind til kysten, fik samlet mandskab og redskaber på teglværket og vendte tilbage hermed. Den officielle strandingskommission med hans meddirektør, Tønnes Rasch, i spidsen var da dukket op, de forlangte 20 pd. st. – Davenport og hans mænd tog imidlertid fat og fik skibet fri for en udgift på 4 pd. st.⁷¹

Her fornærmede han ikke blot endnu en medinteressent, nemlig strandingskommissær Tønnes Rasch, men alle i byen har følt sig ramt på deres gode ret til at »leve af vrag«. Det er på denne baggrund, at den næstfølgende aften og nat blev så dramatisk, som den gjorde.

Fajancefabrikken var parat til at foretage den første brænding i den store, nyopførte ovn, som Ferguson og Ostrofsky havde bygget efter Davenports anvisninger. Den var som den tidligere udført i ildfaste og almindelige mursten fra teglværket nord for byen, og den må til dels have været bygget ind i den nordre længe, der med et smalt stræde på knap 4 alens bredde var skilt fra købmand

Fig. 5: Stager med rødbrun og grøn bemaling, signatur JS. Højde 16,5 cm. Bh. Mus. nr. 9105 a og b. H. V. fot.

Morten Bohns søndre ladelænge, en stråttækt bygning, der blev brugt til lagerplads for bl. a. olie, vin og tran, og hvis loft var fyldt med hø med en luge stående åben ind dertil. Laden var på 16 stolperum, og ved en senere brænding kunne man fra strædet ca. midt for længen se gløder falde ned inden for et hul i muren ind til fabrikken. Ovnens må have raget godt ind på gårdspladsen, her var indfyringslugen anbragt under åben himmel, til trods for at man havde lovet, at den skulle blive overdækket.

Om aftenen d. 19. sept. var der fyret op i ovnen, og allerede før mørket faldt på, sås tydeligt et stærkt ildskær stå op af skor-

stenen. Opfyringen blev foretaget under Davenport's ledelse, men foruden ham, brænderen Lars Eliassen og dennes medhjælp Ole Bentzen var også Spietz til stede.

Synet af ildskæret havde vakt opsigst i byen, og ved 2–3-tiden om natten blev det helt galt. Vinden friskede op, og luen, der stod 2–3 alen over skorstenspiiben, samt gnister derfra, blev båret dels mod nogle store lindetræer (der senere blev beskåret), dels mod Morten Bohns brandfarlige ladelænge. De stærkt opskræmte Rønneboere myldrede til Storegade med Tønnes Rasch, brandfænderik C. Wolffsen (fabrikkens tidligere bogholder) og byfoged Bjørn i spidsen. Folk uden for den lukkede port råbte på at få ilden slukket, Davenport indenfor blev mere og mere ophidset, så da byfogeden sammen med Wolffsen og Rasch endelig fik adgang til gårdspladsen, kom det til en dramatisk ordveksling, hvis hovedpunkter kom frem i brandforhøret, der blev holdt to dage efter. Byfogeden foreholdt Davenport, at han var ved at sætte byen i lue, og bad ham om at slukke eller dæmpe ilden – og fik det svar, at det ville Davenport ikke, han havde kgl. bevilling til at brænde. Da byfogeden siger, at det må være bevilling til at brænde i ovnen og ikke til at brænde byen af, får han det svar, at de jo havde brandforsikret, og dersom nogen i morgen ville storme mod Davenport, skulle de få i ansigtet – en udtalelse, Davenport fulgte op med at tage en slurk af sin flaske og skåle ud mod tilhørerne. Han var også gået bandende hen mod Wolffsen og skældt ham ud for en skurk og canaille, medens han truede ham med knyttede næver, og Tønnes Ratch blev ligeledes skældt ud.

Spietz havde imens stået noget derfra og snakket med nogle af tilskuerne. Han gik nu hen til Davenport og sagde, at han mente, trækhullet burde tilstoppes. Davenport ville ikke tillade det, og da Spietz alligevel gjorde det, reagerede Davenport med at lukke en jernluge op og kaste mere brændsel ind, så der atter stod ild op af skorstenen, og bandede på sin salighed på, at han ikke ville slukke.

Episoden tog sin ende, da Poul Anchers pige gik hen til Davenport og med armene om hans hals hviskede ham en besked i øret;

man fik nu Davenport neddæmpet, ilden blev slukket, og faren for byen var drevet over – men ovnens indhold af fajancer var totalt ødelagt.

Ved brandforhøret d. 22. sept. oplyses det yderligere, at der havde været en revne mellem skorsten og skorstenspipe, som Davenport og Ole Bentzen under brændingen havde klinet til. Da byens skøns mænd ville bese ovn og skorstenspipe, gjorde Davenport alt, hvad han kunne, for at forhindre det; i brandforhørets vidneudsagn mærker man tydeligt, at folk endnu var ophidsede over begivenhederne.⁷²

Byen reagerede voldsomt på dem, man indkaldte til et borgermøde og bestemte her at sende et andragende til kongen om at få fajancefabrikken flyttet uden for byen, det afsendtes 25. sept. til Den bestandige Commission.⁷³ I forbindelse hermed afholdtes 27. nov. et tingsvidne, hvor byfoged Gad fra Hasle optrådte som procurator for fajancefabrikken og stævnedes en del vidner til afhøring, fortrinsvis fabrikkens egne folk.⁷⁴ Der diskuteredes her, hvorvidt det var egentlig ild, der stod op af skorstenen, eller blot en »ildskærm«, et lysskær, der ikke var farligt.

Det var især Ferguson, Ostrofsky og Spietz, der havde erfaringer fra andre fabrikker af lignende art rundt om i Europa, der afhørtes herom. Pottemager Hans Bergstrøm afhørtes om forskellen mellem pottemagerovnene og fajanceovnen. Han var ikke til stede ved brændingen 20. sept., men havde overværet to brændinger siden.

Det fremgår, at man straks efter episoden på Davenports foranledning »for at undgaa videre Disput« havde nedbrudt ovnens hvælving og skorstenspipe og genopført den på en måde, så ilden ikke mere skulle kunne slå ud. Ovnene havde været færdig til brug igen først i oktober. Yderligere afhørtes Truelsen, Eliasen og lærlingene Esper Hansen (utvivlsomt fejlskrivning for Eschild Hansen, da denne i 1793⁷⁵ og 1796⁷⁶ omtales som værende ved fabrikken) og Hans Hansen Bierregaard. Den sidste kunne berette om en brænding, hans fader havde foretaget, hvor det føg med gnister af skorstenen, uden at de gjorde skade. Poul Ancher afvistes som vidne, da han var interessant.

Uheldigvis for fabrikken blev det atter galt ved en brænding 10. nov. 1792, så der igen føg gnister over mod Morten Bohns gård. Dette blev indbragt for tinget 18. dec.,⁷⁷ her repræsenterede procurator Müller byens repræsentanter og andre borgere, altså den kreds, der forsøgte at tvinge fabrikken ud af byen, medens byfoged Gad, der atter skulle have repræsenteret fabrikken, var forhindret. Davenport anmodede om udsættelse, men det blev afvist, så Davenport førte selv ordet og stillede modspørgsmålene til vidnerne. Han optrådte meget arrogant og gjorde sine spørgsmål til et direkte angreb på byen selv ved at fremdrage manglende forholdsregler mod den fare, som især byens pottemagerovne, men også bagerovne og smedjer udgjorde, hvilket fik procurator Müller til at gøre indsigelse mod denne form for vidneafhøring, hvor Davenport »uberettiget opkaster sig til Inquisitør over Rønne Købstads økonomiske og politiske Indretninger«. Det lykkedes også for Davenport at få vidnerne til at afsløre total uvidenhed om, hvad der forlangtes af en fajanceovn, og hvordan den skulle virke.

Som følge heraf blev et forlangende kort efter fra Den beständige Commission om, at to i fajancebrænding kyndige folk fra byen skulle være til stede ved fajancebrændingerne, mødt med det svar, at man ikke havde to sådanne mænd i byen, så commissionens ordre kunne ikke følges.⁷⁸

Fabrikkens videre kalamiteter

En direkte følge af sammenstødene med Davenport blev, at de bornholmske interessenter solgte ud af deres aktier. I december 1792 var der, som vi skal se, kun to aktieejere tilbage på øen, Davenport og Poul Ancher, begge ansat ved fabrikken. Ledelsen overgik her ved helt til København, og man mistede den kontrol, de lokale interessenter hidtil havde udøvet, en vigtig forudsætning for at foretagendet skulle lykkes.

Der skulle hurtigt komme mere modgang. 4. dec. 1792 fik en bornholmsk skipper Haagen Sommer overladt 850 rd. af interessentskabets bogholder i København, den nytiltrådte E. Müller,

de skulle afleveres til Poul Ancher ved ankomsten til Rønne. Skibet kom imidlertid ud i kraftig storm og drev forbi Bornholm for at lide forlis nær Danzig. Besætningen måtte svømme i land, og intet blev reddet. Interessentskabet anlagde sag mod Haagen Sommer for at få ham til at erstatte tabet, sagen kom for tingsretten i Rønne 4. juni 1793, den gik interessenterne imod, og ved senere appeller for de højere instanser gik det ikke bedre.⁷⁹

28 febr. 1793 oversendtes en liste fra fabrikken i Rønne til direktionen i København angående de tab, man havde lidt.⁸⁰ Ovnene, der måtte slukkes natten mellem 19. og 20 sept., kostede 270 rd. Den påfølgende nedrivning og opbygning af ovnens hvælving og skorsten kostede 125 rd., og da man atter brændte i ovnen, slog røgen ned og ødelagde fajancen, det gav atter et tab på 270 rd. Herefter blev ovnen endnu en gang sat om, det kostede 46 rd., og da man overhovedet ikke fik brændt noget fajance i hele perioden fra 20. sept. 1792 til 16. jan. 1793, havde man derved yderligere fået et tab på 500 rd., i alt 1211 rd.

Man havde også den ubehagelige sag med borgernes krav om fabrikkens udflytning at slås med, deres andragende herom vandrede nu sin gang mellem de instanser, der skulle udtale sig. Vi kan følge behandlingen af sagen gennem amtets korrespondance, og får samtidig belyst amtmand Heibergs syn på Davenport.

Ved tilbagesendelsen 19. jan. 1793 til Den bestandige Commission af en skrivelse fra byfoged Bjørn med bilag, heriblandt nogle fra Davenport, udtaler Heiberg, at disse ligner ham – og sammenligner ham med »de så famøse highwaymen i hans fædreland«.⁸¹

2. marts videresendte amtmanden en redegørelse fra Den bestandige Commission til stiftamtmand grev Knuth, hvori det anføres, at borgerne i Rønne forlanger, at enten skal fabrikken flyttes uden for byen, eller også må interessentskabet påtage sig at assurere deres ejendomme. Borgernes indstilling opsummeres således: Inspektør Davenport skal være en fremfusende, uefterrettelig projectmager, hvis uforsigtige omgang skal være lige så farlig for byen som unyttig og ødelæggende for interessentskabet – hans grove og ubesindige omgang med borgerne skal søge sin mage blandt den ringeste

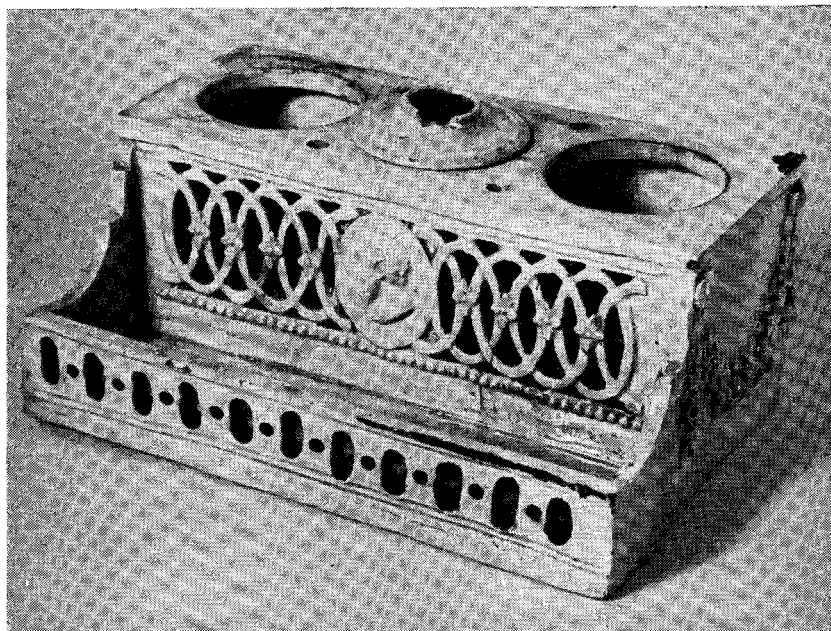

Fig. 6: Gulbvidt skriveskrin, signeret Spietz 1809. $19 \times 13 \times 8$ cm. Bh. Mus. nr. 198, H. V. for.

pøbel. Heroverfor hævder interessentskabet, at klagen dels skyldes ugrundet skræk, dels privat had mod inspektøren. Ildskæret fra ovnen kendes også andre steder fra.

Commissionen mener, at sandheden ligger midtvejs, at ilden 20. sept. og 10. nov. 1792 virkelig var farlig for byen, gnister og ildfunker fra skorstenen drev 24–30 alen med vinden, røgen stod op til 18–20 alens højde, og der havde kun været ca. 6 alen over til Morten Bohns tag. Davenport havde ikke skabt tillid hos folk og havde svaret groft. Dog mener man ikke, at udflytning er det eneste middel, det anbefales, at ovnen bygges om og opføres af en kyndig murermeister efter behørig tegning. Desuden bør mindst to af borgerne være til stede ved brændingerne for at påse, at ilden ikke står op af skorstenen, og vægterne skal have fri adgang under brændingerne.⁸²

Interessenterne i København lod også høre fra sig. Foranlediget

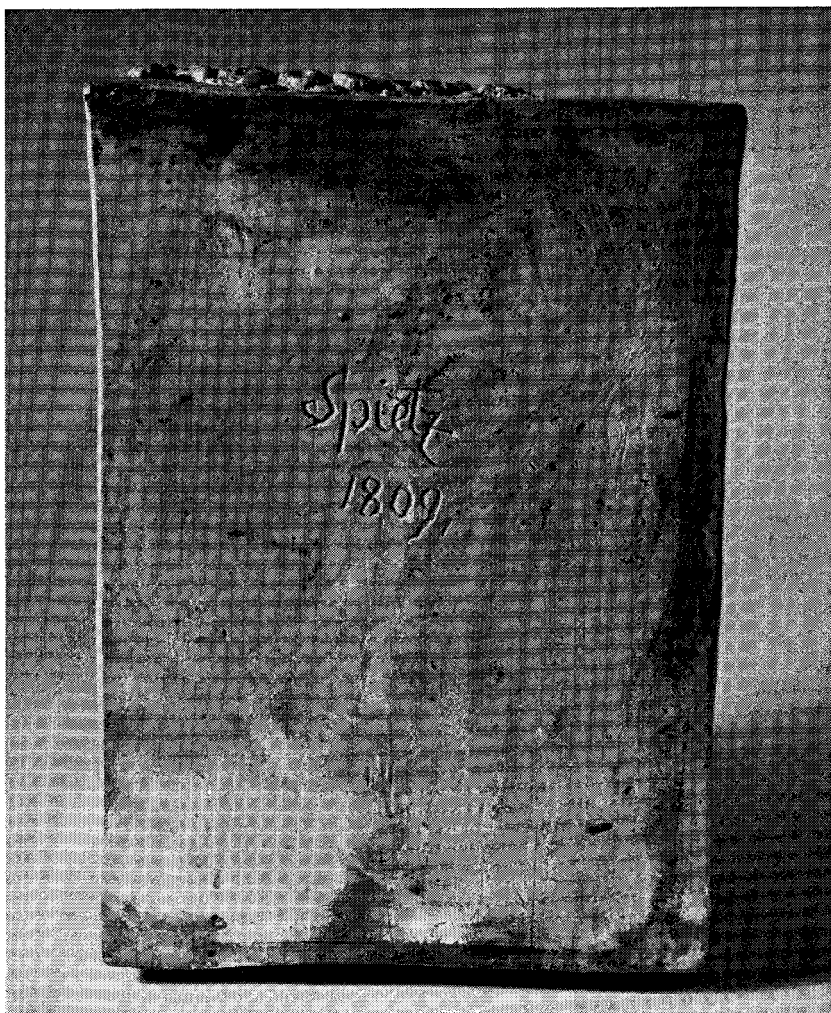

Fig. 7: Signaturen på skriveskrinet i fig. 6. H. V. fot.

af A. H. Stibolt m. fl. lod Det danske Cancelli forespørge, hvorfor byfogeden og borgerne i Rønne lagde hindringer for fajancefabrikken. Amtmanden svarer d. 16. april, at byfogeden har vist besindighed og smidighed, medens Davenport optrådte uforskammet og groft, tabene må tilskrives Davenport og ikke brandretten i

Rønne. Amtmanden hæfter sig særlig ved, at skorstenspiiben straks næste morgen blev revet ned, så den ikke nåede at blive behørigt synet, og mener det må skyldes, at den ikke har været, som den burde, og han gentager forslaget om, at en kyndig murermester opfører ny ovn. I øvrigt har Davenport ved sin optræden og brutalitet både ved denne og tidligere lejlighed pådraget sig borgernes mistillid og har givet dem det indtryk, at han har påtaget sig en opgave, han ikke havde kundskaber nok til at løse.⁸³

Den modstand mod fajancefabrikken – og i særdeleshed Davenport – som disse skrivelser afspejler, formindskedes ikke, selv om brændingerne ikke mere gav anledning til indgreb. Det var da også disse modsætninger, Davenport slog på, da han 18. april sendte et brev til direktionen i København, hvori han meddelte, at han ønskede at trække sig ud af foretagendet. Kort efter tog han selv over til København uden at meddele hjemme på fabrikken om sine hensigter, og på en generalforsamling i interessentskabet 17. maj tog man stilling til et køb af hans aktier.⁸⁴

Man havde to gange måttet øge indskuddene, hver gang med 50 rd., så prisen på en aktie var nu 300 rd.; men Davenport havde ikke indbetalt disse beløb, så strengt taget kunne man kun give ham 400 rd. for hans to aktier. Man vedtog imidlertid at give ham yderligere 200 rd. som en påskønnelse af det store arbejde, han havde lagt i værkernes oprettelse. Kun disse 200 rd. kom til udbetaling, aktierne skulle overlades selskabet til dækning af dels manglende indskud, dels forskellig gæld, Davenport havde pådraget sig. Når han i det hele taget fik de 200 rd. (hvad der bagefter blev stærkt kritiseret på fabrikken i Rønne), hænger det antagelig sammen med, at han sad inde med fabrikkens »hemmeligheder«, formlerne for lerets sammensætning og behandling, for glasurer og farver, dem overlod han nu til interessenterne. Sagen skulle afgøres øjeblikkelig, han havde arrangeret sig med bortrejse fra Danmark et par dage senere.⁸⁵

Inden Davenport rejste, så han sit snit til at sælge de to aktier, han havde lovet at stille i kaution for sin gæld, en gæld, der i øvrigt ikke ville være dækket ind med det beløb, man kunne få ind for

dem. Alene i Rønne havde han diverse gældsposter til tilsammen 3–400 rd., foruden at Poul Ancher personligt kom til at lide et tab på 157 rd., som Davenport havde lånt og kvitteret for, men ikke tilbagebetalt, så han efterlod sig meget bitterhed både i Rønne og i København.⁸⁶

Den egentlige årsag til, at Davenport så brat forlod Rønne, er nok den, man aflæser i kirkebøgerne. 16. aug. 1793 bar Hans Hansen Bierregaards moder en lille datterdatter til dåben i Rønne, blandt fadderne var flere af fajancefabrikkens folk. Barnet var uægte født, og til barnefader blev udlagt inspektør ved fajancefabrikken James Davenport. Barnemoderen kaldes i de fleste kilder for Anna Hansdatter Bierregaard, kun i den af klokkeren førte kirkebog finder vi hendes korrekte navn: Anna Kirstine Andersdatter, hun var datter af moderens første ægteskab med pottemager Anders Jensen, der døde i 1772. Barnet døde i januar 1794.

Da Davenport stævnedes for tingretten som barnefader, hedder det sig, at han var rejst til Nordamerika.⁸⁷

Til overflod finder vi i Vestermarie kirkebog, at Ole Kristensen d.2. febr. 1794 lod en dattersøn holde over dåben, barnets moder var ved mikkelsdagstider 1793 kommet hjem for at barsle, men var atter ude at tjene. Barnet var uægte, og også her udlægges Davenport til barnefader.

Direktionen i København stod nu overfor at skulle erstatte Davenport. Man valgte en i øjeblikket billig, men på længere sigt sikkert fatal udvej: man lagde Davenports ansvar og arbejde over på bogholderen og de to mestre i Rønne, beslutningen meddeles dem i et brev af 15. maj.⁸⁸ Efter en del forretningsmæssige oplysninger og et pålæg om, at der arbejdes ivrigt på teglværket »for at indvinde noget af omkostningerne«, kommer først meddelelsen om Davenports afgang og pålægget til Poul Ancher, Truelsen og Spietz om at fortsætte på egen hånd. De medsender Davenports opskrifter og siger, at de tiltror Spietz og Truelsen de fornødne færdigheder til at drive fabrikken videre. De får frie hænder til at ændre Davenports opskrifter, når blot de ved, at de derved gør varerne bedre.

Ancher får 40 rd. mere om året, de to andre 24 rd. hver for det

ekstra arbejde, der pålægges dem. Resten af brevet drejer sig om fajancerne, man ønsker oversendt: store og små terriner, flade og dybe tallerkener, fade af alle slags, natpotter, spølkumme, syltekrukker, surmælksbøtter og pibehoveder. Kuløren skal prøves nøje, især den grønne, der hidtil ikke har været ildfast og er tilbøjelig til at flyde ud. Det er mange, der ønsker tallerkener og fade med grønne kanter. Man ønsker også prøver på det brune, der er bedre og finere end det sidste oversendte, prøver herpå bedes de gøre på natpotter og mælkebøtter.

Der blev også udstedt nye instrukser, de er bevarede, i det store og hele opretholdes heri det hidtidige system, tilpasset de nye forhold.⁸⁹

De to mestre har utvivlsomt ikke været tilfredse med den ordning, de herved blev dikteret. I en indkaldelse til en generalforsamling i København af 17. sept. 1793 omtales Truelsen som interessant,⁹⁰ og på selve generalforsamlingen 26. sept. blev Spietz det også, en ordning, hvormed selskabet mente at have sikret sig, at mestrene ivrigt ville arbejde for fabrikkens bedste. Samtidig blev deres løn for inspektionsarbejdet hævet til 40 rd. om året til hver, begge mestre synes at have deltaget i denne generalforsamling.

Spietz's aktiebrev er bevaret, det røber det specielle forhold, at

Fig. 8: Spietz's aktiebrev, Landsarkivet Sj. fot.:

Administrateurerne for det med Kongelig Allernaadigst Privilegie og Allerhøjest sammes Understøttelse med 4000 rdl. oprettede Selskab og Interessentskab, til paa Bornholm at optage Steenkull – forfærdige Muur Tag og Ildfaste Steen – brænde Cementer, andlægge Fajance og Pibe Fabrik med videre. – Tilstaaer hermed at Mester Pouserer Spietz er indtrædet udi Selskabet for Een Actie – beregnet til 300 rdl. – Saa tilstilles bemeldte Hr. Spitz dette Actie Brev paa een Actie som rette Eyer; – og baver bemelte Hr. Spitz i følge dette Actie Brev Ræt til sin proportionerede Andeel, af de Fordele, Værkerne maatte frembringe, samt Ræt til at tage del i alle Værkernes fordeelagtigste drift træffende foranstaltninger; – Ligesom og i følge samme Ligeledes det efter den udstædte Obligation forholds mæssige Andsvar for den af Credit Kassen forstragte Kapital 4000 rdl. bliver den nødvendige følge af denne Acties Nydende. Til Bekræftelse under vore Hænder og Segl

Kjøbenhavn d 26 September 1793

A. H. Stibolt H. C. Musmann

Eet Actie Brev for Mester Spitz – som betales det første Aar med 2 rdl. maanedlig – og siden med ire Rixdaler maanedlig – indtil samme er afbetalt.

Fremlagt inden Rønne Byting d. 30. Juli 1799. C. Marcher, const. Skriver.

[illegible]

ew telegraphische inder name Jonker Page

Knobentans of 26 September 1793—

Richards

Epistola

Tot Acte Brey van
 Master Spitz — Jom Betalst het fente aan mid 2de ma-
 nediaz. g siden mid toe Akkoalen maachdij — intes samms
 er aß Betalt. —

Simulax in der Rinne, Wisting J. 30 Aug. 1799.

aktien (ligesom Truelsens) var købt på afbetaling, idet Spietz skal betale 2 rd. pr. md. det første år og derefter 3 rd. pr. md. til den er helt udbetalt, der er ikke stillet kaution.⁹¹

Spietz og Truelzen havde ikke været længe hjemme efter turen til København, da Truelzen blev syg med heftig feber. Efter 3 ugers sygeleje døde han 12. nov. 1793 i sit logi hos Poul Ancher,⁹² han blev begravet 14. nov., 27 år gammel.

Også denne gang »sparede« direktionen, Truelzen blev ikke erstattet, så Spietz stod alene tilbage med hele ansvaret for fabrikationen og kun med lærlinge og arbejdsmænd til hjælp.

Poul Ancher blev også yderligere belastet herved, antagelig har han mistet lysten til at gøre en indsats for fabrikken, han oversendte i alt fald ufuldstændige oplysninger til København og opstillede et årsregnskab, man ikke var tilfreds med, så i december besluttedes det at afskedige ham, uanset at en del af de kritiserede mangler nærmere skyldtes Davenport end Ancher. Denne gang valgte man at udnævne en mand ovrefra til bogholder, og direktør H. C. Musmann, der i mellemtiden havde afløst Düring på posten, fulgte den nye bogholder M. F. Sternhagen over og gjorde samtidig status på fabrikken.⁹³

Poul Ancher havde måske nok mistet lysten til at arbejde for interessentskabet, men ikke til at beskæftige sig med teglbrænding, den havde han lært kunne betale sig. Han gik omgående i gang med at oprette endnu et teglværk på byens jorder, på Sadserløkken i Skolekrogen sydøst for Rønne. Som medinteressent havde han til at begynde med urmager og brændevinsbrænder Jesper Munch, efter dennes død i 1801 Jep Jørgen Kofoed og fra 1812 Adolf Knudsen.⁹⁴

Teglværket kom i gang i løbet af 1794; men produktionen i dette år brugtes udelukkende til værkets opbygning. I 1795 begyndte den egentlige produktion, og i de følgende år blev det en mærkbar konkurrent til interessentskabets teglværk nord for byen – og det var levedygtigt, indtil for otte år siden blev der drevet teglværk

på stedet. På begge teglværker brugtes bornholmske stenkul som brændsel, og på søndre teglværk brugtes det, så længe det kunne skaffes.

Davenports sammensætning af ler og glasurer

Til det bevarede materiale hører en afskrift af de opskrifter, Davenport overlod interessenterne ved sin afrejse, et dokument, der mere end noget andet fortæller om de produkter, fabrikken fremstillede i de første år af dens eksistens.⁹⁵

Davenport overdrager hermed resultatet af henimod 600 større og mindre eksperimenter til interessentskabet. Af råmaterialerne er den fede ler, der var fundet på captain Munchs grund, den vigtigste, den nærmer sig i egenskaber den engelske ler og overgår den hollandske med hensyn til at brænde med hvid og fast corpus uden at være porøs, den bornholmske ler giver dog knap så hvidt corpus som den engelske, men fuldt så god fasthed og tæthed.

For at give skærven hvidere farve har Davenport prøvet at blande Munchs ler med Kanegårdsler⁹⁶ i forholdet 3 : 1. Denne blanding giver efter grundig afslemning og blanding, og når den brændes i samme kapsel som den engelske ler, et produkt, der fuldt ud ligner det engelske.

Den engelske sammensætning af leret er 2 dele ler til 1 del (brændt) flint, der er finmalet. Gør man det tilsvarende med bornholmsk ler, viser det sig imidlertid, at hvor den engelske ler får hvidere skærv ved tilsætning af flint, får den bornholmske ler en brunlig skærv.

Man har også eksperimenteret med at sammenligne med de lersammensætninger, der bruges på Rendsborg- og Kapstrupfabrikkerne, nemlig 24 pd. hollandsk ler, 12 pd. formalet flint og 8 pd. formalet kridt. Bruges her bornholmsk ler i stedet for den hollandske, og brændes de to slags i samme kapsel, bliver det bornholmske ubrugeligt.

Davenport angiver dernæst sammensætningen af to lermasser, der kaldes »S« og »C«. Massen S består af 7 mål Munchs ler, 3 mål Kanegårdsler, 2 mål malet kvarts og 2 mål kridt, målene

er efter rumfang og ikke efter vægt. Massen C består af 3 mål af Munchs ler, 1 mål Kanegårdsler og 1 mål kvarts. Om disse sammensætninger hedder det, at de brænder til en hård og smuk vare; men brændes de ved for høj temperatur, vil alle fade og tallerkener slå sig og blive krumme, og er temperaturen meget høj, bliver det til porcellæn. Det er tilsætningen med kvarts, der spiller ind; men til den bornholmske ler er det bedre at bruge kvarts end flint.

Davenport gør særlig opmærksom på, hvad tilsætningen med kridt betyder. Med den hollandske ler giver tilsætning af kridt hvidhed og fremmer flus, medens det med bornholmsk ler nok giver bedre hvidhed, men her hindrer flus. Han advarer mod, at man på fabrikken bruger tilsætning af kridt til fajancerne, da det nok fremmer hvidheden, men skærven bliver porøs og vil misfarves i brug, da den er vandsugende. Denne advarsel er specielt rettet til Spietz og Truelsen, der altid har hævdet, at tilsætning med flint og kridt er nødvendig. De to mænd skal også være opmærksom på, at det er billigere at bruge Kanegårdsler, der kan bruges som det er, end flint, der skal brændes og formales, og de må altid huske, hvis glasuren sprækker for dem, at dette skyldes, at temperaturen ved brændingen har været for lav. Sættes genstanden atter ind i ovnen og opvarmes til højere temperatur, vil sprækkerne forsvinde.

Davenport slutter afsnittet om lerblandingerne med at sige, at den bedste fajance fås, når Munchs ler og Kanegårdsler blandes i forholdene 1:1, 1:2 eller 2:3.

I afsnittet om glasurerne indledes med opskrifterne på andre fabrikkers glasurer:

Kastrup- og Rendsborgfabrikkernes glasur: 80 pd. mønje, 50 pd. potaske, 50 pd. flint, 30 pd. ler. Udgift 14 rd. 4 mk.

Engelsk glasur: 2 dele bedste blyhvidt, 1 del flint.

Den nye engelske glasur: 120 pd. Derebisches spat, 100 pd. mønje og så meget kobolt, så det får et blå skær.

Davenports glasur: 62½ pd. feldspat, 62½ pd. kvarts og 100 pd. mønje, blandes og smeltes. Hertil føjes 3—4 pd. smalt eller til

det blå blandes der med kobolt, så det får et blåagtigt skær. Potaske må ikke tilsættes denne glasur, da det kan give grå skjolder.

Som ved lerblandingerne gives der forskellige råd og regler, formalingen skal f. eks. ske med en hvid sten, en mørk kan give pletter i glasuren. Der gives også råd om varmegraden i ovnen, og hvad virkning det har, når mængderne af ingredienserne varieres.

Grøn kulør: 1 pd. mønje, $\frac{3}{4}$ pd. kvarts, $\frac{3}{4}$ pd. spat og $\frac{3}{4}$ pd. kobberaske, smeltes sammen i en digel eller en kapsel, Lars Eliassen er fortrolig hermed. Når det er smeltet, tilsættes så meget Kane-gårdsler, at det får en passende konsistens. Man skal være opmærksom på, at jo stærkere, der brændes, des mere flyder farven ud, glasuren kan gøres ildfast ved tilsætning af kvarts og spat.

Brunrødt: tag grøn vitriol, calciner det til et rødt pulver og mal med dette.⁹⁷

Sort kulør: brug samme slags pulver, bland det med vand for at udvaske vitriolsyren og lad det bundfælde, før vandet slås fra. Gentag denne udvaskning, til al syren er udvasket, og lad derefter pulveret tørre. Pulveret kommes derefter i en digel eller kapsel og opvarmes stærkt, jo stærkere jo bedre. Af 1 pd. får man på denne måde 2 unser mørkviolet pulver, som er ildfast. Når det pensles på varen, brug da lidt ler for at få det til at flyde under penslen. Også her henvises til, at Lars Eliassen har prøvet at fremstille farven.

Opskrifternes afslutning giver en overraskelse: der gives anvisning på at blande ovennævnte pulver med olie og fernis til en sort farve, smurt på en kobberstikplade kan hermed tages aftryk på tyndt papir, der overføres til den rå lervare. Man kan enten tage papiret af med det samme eller lade det brænde væk under brændingen; men sidste fremgangsmåde giver risiko for afsmitning.

Det, der her beskrives, er dekoration af lervaren ved trykmetoden, der var opfundet i England o. 1760. At Davenport-fabrikken også havde således dekorerede fajancer blandt deres varer, har hidtil ikke været kendt, man har regnet med, at dekorationen højst har været smalle grønne eller blå kanter og pletter på den gulhvide vare. Det er sandsynligt, at dekorationsmetoden ikke blev brugt mere efter

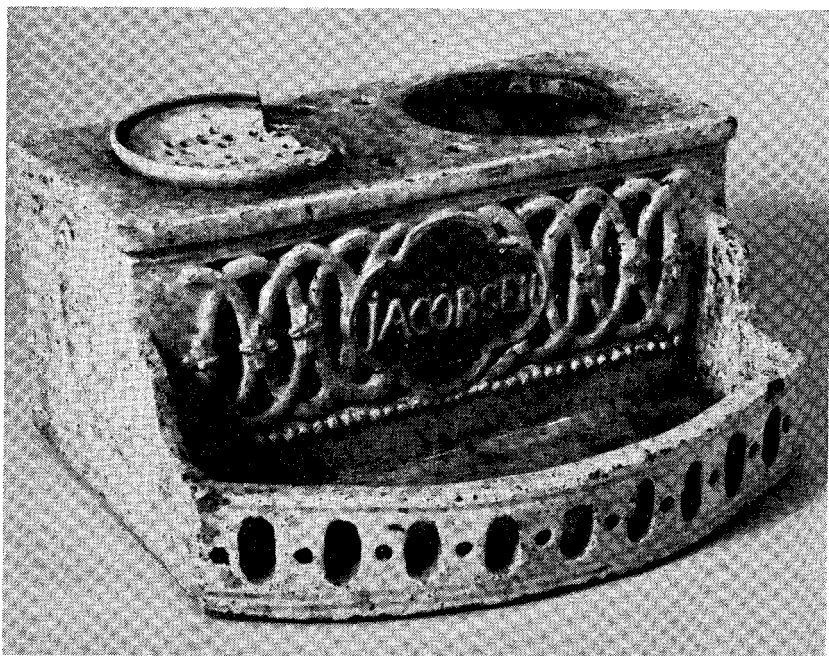

Fig. 9: Skriveskrin med navneplade, Jacobsen på rødbrun bund. Utydelig mærkning med signaturen Spietz og datoen den 1 jan 1813. 15,5 × 13 × 7,5 cm. Bb. Mus. nr. 4636. H. V. fot.

Davenport's afrejse, i de lister over fabrikkens varer, der er bevaret, er der kun en enkelt af de nævnte genstande, der kan tænkes at være dekoreret ved trykmetoden, det er en »skipper-tepotte« fra en lageropgørelse i marts 1793 (se appendiks).

Varelisterne omtaler ellers kun én gang en dekoration ud over blå eller grønne kanter, det er de i appendiks nævnte fade med blå blomster, der vel nærmere må tænkes at have været håndmalede.

Af det tidligere nævnte fremgår, at der også har været brune genstande (enten dekoreret med brunt⁹⁸ eller helt brune), svarende til ovennævnte opskrift, ligesom genstande med sort dekoration må have været fremstillet.

Glasuren har åbenbart været brugt i to udgaver, en klar, næsten farveløs, der lader genstanden fremstå gulhvid, og en blåtonet, der lader genstanden fremstå mere hvidlig. Skårfundene fra fabrik-

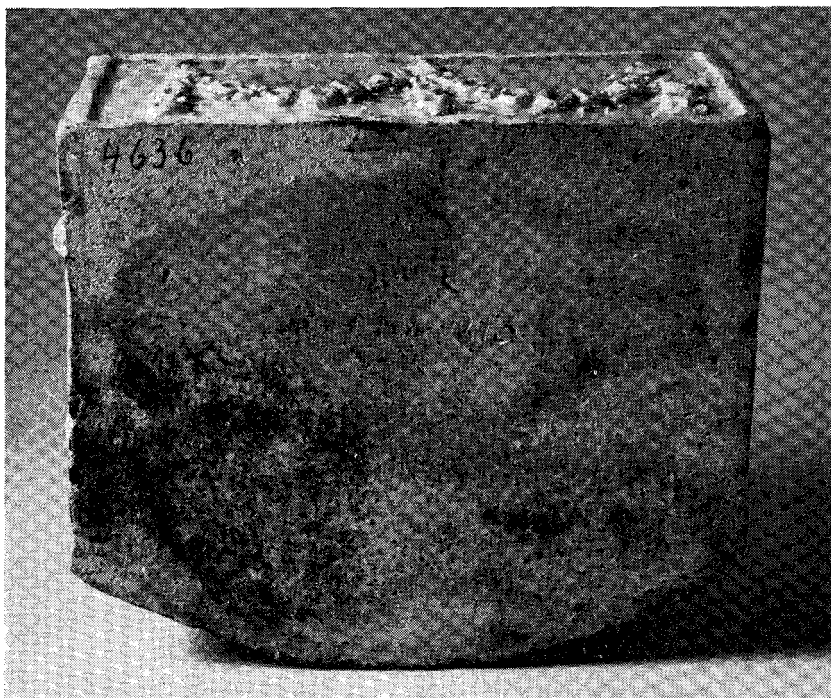

Fig. 10: Signaturen på skriveskrinet i fig. 9. H. V. fot.

ken viser eksempler på begge udgaver af glasuren, med den klare glasur har man efterlignet Josiah Wedgwoods »creamware«, som han lancerede o. 1760, med den blåtonede hans »pearlware«, lanceret o. 1780.⁹⁹ Muligvis var det »lyseblå« engelske stengods, som Davenport to gange erhvervede som modeller for fabrikken, i virkeligheden »pearlware«.

Interessenterne mister modet

Som tidligere nævnt bevirkede Davenports opførsel, at næsten alle de bornholmske interessenter solgte deres aktier, og det har ikke været svært at få dem afsat.

En liste af 12. dec. 1792 over interessenter, der skulle indbetale 50 rd. pr. aktie i tilskud, viser, hvem der havde købt. Alle de oprindelige interessenter uden for Bornholm var stadig med, og

oberst Barton og agent Zinn havde endda hver købt endnu en aktie. De nye aktieejere var Johan Leonhard Fix (direktør for Den asiatiske Kompagni), Hans Christian Musmann (administrator for Den kgl. danske Manufakturhandel), generaladjutant og grosserer Tøger Abos mindreårige søn, på hvis vegne faderen optrådte, etatsråd Frédéric de Coninck, grosserer Niels Brock, hofarkitekt Andreas Kirkerup, kammerherre amtmænd C. de la Calmette (med to aktier) og en hr. Sørensen, der snart efter må have solgt sin aktie til bogholder Kettelsen (nævnt f.eks. i forbindelse med Davenports afrejse), i alt 22 aktier uden for Bornholm.¹⁰⁰

Den imponerende navneliste viser, at det nu for alvor var storfinansens, der stod bag Davenports foretagende. Ud over disse 22 aktier var der 3 aktier tilbage på Bornholm, de ejedes af Davenport selv og Poul Ancher.

Endnu i marts 1793 optræder direktionen trods de store udgifter med optimisme. Interessenterne indkaldes da til et møde i anledning af, at Davenport havde fundet egnet ler et nyt sted. Da man var bange for, at andre skulle udnytte det (man vidste, at Kastrup-fabrikken agtede at sende en mand over til Bornholm), skulle det drøftes, om man skulle købe vedkommende gård.¹⁰¹

Davenports afrejse ændrede helt situationen og blev et alvorligt slag for selskabet, både ved de direkte tab og ved de forringede muligheder det gav fabrikken for at komme til at fungere.

Davenports aktier synes at være endt hos forvalter Eschemose og magasinkræmmer Nicolai Ketels, en af Musmanns nære medarbejdere, begge nævnes i en indkaldelse af 17. sept. 1793 til en generalforsamling 26. sept., hvor man skulle tage stilling til betalingen af en forfalden veksel, og hvor beløbet blev delt ud på aktionærerne, der hver måtte betale g. 10 rd. dertil. Det fremgår, som tidligere nævnt, at Truelsen da var interessant; men det nævnes også at de Coninck, Eschemose og madame Haaber ønskede at sælge deres aktier, men at det var så godt som umuligt at finde købere til dem.¹⁰² Enten de Coninck eller Eschemose må alligevel være sluppet af med sin, for det var på denne generalforsamling, Spietz blev interessant.

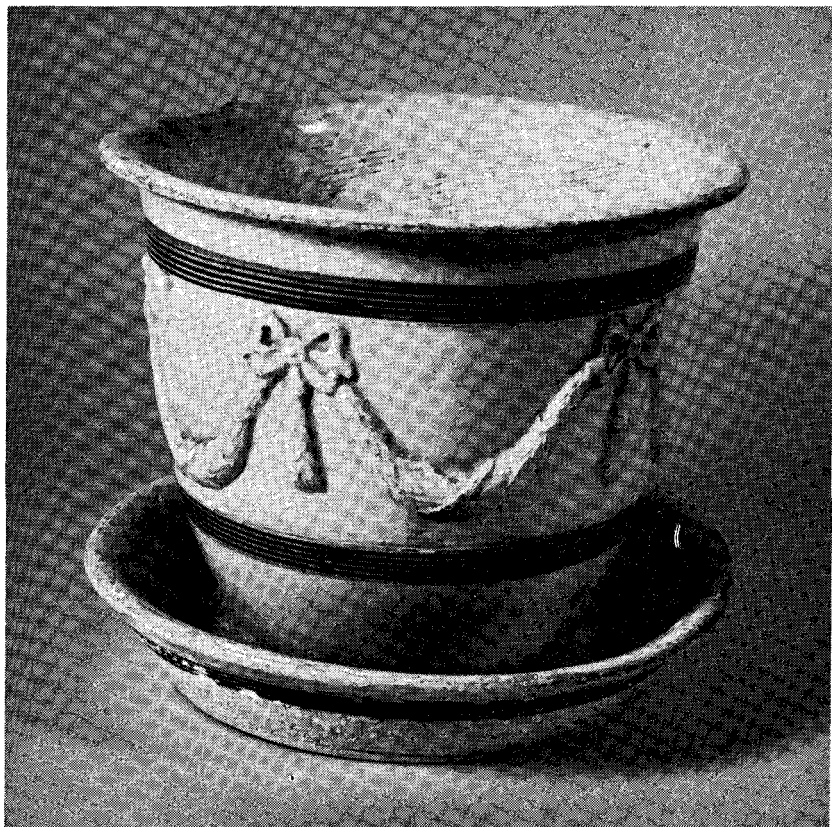

Fig. 11: Urtepotte med blå bånd, mærket med B med bølget oval omkring og JS. Højde 13 cm, bredde 16 cm, underskålen 16,5 cm. Bb. Mus. 9114. H.V. fot.

Endelig synes Musmann, da Truelsen døde, at have overtaget hans aktie, da han senere optræder som ejer af to aktier;¹⁰³ men ellers har der næppe herefter været ejerskifte. Ingen ville nu have aktierne.

1. okt. 1793 var der kommet svar fra Det danske Cancelli på borgernes anmodning om at få fabrikken flyttet uden for byen, det hedder heri, at ganske vist havde der været fare på færde d. 20. sept. året forud; men med passende foranstaltninger, heriblandt at fabrikken anskaffede en slangesprøjte, og at ovn og pibe skulle synes, var der ikke grund til at flytte den.¹⁰⁴ Herefter faldt

der ro over fabrikkens virksomhed, den egentlige årsag til uroen, Davenport, var jo også væk.

Spietz stod fra november 1793 alene som mester og inspektør for selve fabrikationen af fajancerne, kun hjulpet af sin bogholder. Han må hurtigt være gået over til at bruge sine egne sammensætninger af ler og glasurer, for vi ved, at en brænding delvis mislykkedes for ham, fordi godset bestod af en blanding af genstande lavet efter Davenports opskrifter og genstande efter Spietz's egne.¹⁰⁵ Yderligere mislykkedes en hel brænding for ham, før han mestrede denne del af produktionen, disse uheld betød øgede tab.¹⁰⁶ På den anden side må det være lykkedes for ham at forbedre varernes kvalitet, direktionen udtaler i alt fald tilfredshed med fremgangen, det hedder i deres cirkulære af 24. sept. 1794, at »Imidlertid viser det sidste Fajance og Mester Spitz Composition saa megen Godhed i Bonitet og saa megen Smukhed i Glassur og Colleur – at det i visse Maader overgaaer det bedste Engelske, og vil formodentlig inden kort Tiid blive det Engelske fuld liigt i Smukhed«.¹⁰⁷

At fajancefabrikken nu endelig syntes at fungere, hjalp ikke stort på foretagendets økonomi, overskud har den næppe givet, hertil kom, at der flere gange dukkede ubetalte regninger op fra Davenports tid, bl. a. krævede ltn. Davidsen på Båstedgården betaling for 24½ favne brænde, han i 1792 havde leveret til fabrikken, hvor det var blevet brugt til opfyring i kakkelovne og i flintovnen, et krav, han først fik inddrevet i 1795 efter et sagsanlæg mod interessentskabet.¹⁰⁸

På et direktionsmøde 24. marts 1794 bestemtes det at gøre foranstaltninger til at imødegå tabene, og foruden en opfordring til interessenterne om at yde et fornyet tilskud, hvad der skete i det ovenfor omtalte cirkulære af samme dato (herom nærmere senere), vedtog man at ansøge om hjælp fra staten. I ansøgningsskrivelsen, der har været ledsaget af nogle prøvestykker af fajance, fremhæver man, at denne i indre godhed overgår den engelske, glasuren er mere hvidlig og den blå farve fuldt så smuk. Der mangler endnu noget i den ydre jævnhed, glasuren er ikke anbragt så godt, som

den burde være; men at det kan afhjælpes ved brug af de fineste svampe og sigter og bedre håndelag. Derefter opregner man en række tabsposter: på kulgravningen, ved brændingen, ved skipper Sommers forlis m. v., og beder om at få enten eftergivelse af en del af lånet på de 4000 rd. eller en gratification. Man gør opmærksom på, at aktierne nu er på 300 rd. hver.¹⁰⁹

I cirkulæret til interessenterne¹¹⁰ gjorde man rede for situationen og anbefalede, at der ydedes et fornyet tilskud på enten 100 eller 70 rd. pr. aktie. Et flertal af interessenterne gik ifølge deres notater på cirkulæret ind for at give endnu et tilskud på 70 rd. pr. aktie; men de kommentarer, de giver, er meget afslørende.

Zinn bemærker: »Jeg skal iligemaade betale for min Actie 70 rd.; men forinden dette skeer, maae vi have Conventionen istand paa det man veed interessenterne, og de ere indbyrdes forbundne; drømmer man længer at indføre denne Orden, saa sniger den ene sig bort efter den anden og tilsidst ligger Byrden paa nogle faae allene, og i tilfælde haver man ikke noget at gaae efter og man haver ondt ved at søge sin Ret, og man bliver in publico leet ud, at være udi eet Selskab, uden Convention, uden Baand, Uden Orden, Uden Bestemmelse.«

Disse synspunkter tilslutter en række af medinteressenterne sig, idet de går ind for endnu en gang at give tilskud til foretagendet, gjorde man ikke det, var det jo givet, at alt, hvad hidtil var sat ind, var gået tabt! – Også Løwenørn efterlyser en »Convention« for selskabet, så at alle står last og brast, og ikke blot nogle få står tilbage med tabet. Barton erklærede, at uden kongelig assistance kan man ikke klare sig, men at opnå denne, er han villig til at fortsætte. Bang vil trække sig helt ud af selskabet, han erklærer at have tilbudt dette sin aktie, men man har ikke villet give ham det forlangte. Nu vil han forære dem aktien for derved at komme ud af foretagendet, han agter hverken at give nyt tilskud eller underskrive nogen convention, men forlanger kvittering for, at man har modtaget hans aktie. Trods udtalelserne må Bang dog have fortsat, for vi finder ham som medunderskriver på en resolution, vedtaget på en generalforsamling 25. april 1798.¹¹¹

De regler, der blev udformet på møderne i Rønne 30. dec. 1789 og 22. marts 1790, beroede helt på, at et flertal af de daværende aktieejere var bosiddende på Bornholm og kunne udøve den nødvendige kontrol med værkerne, og de var jo de eneste interessenter, der havde underskrevet vedtægterne. Da bornholmerne bakkede ud, kørte det nu helt ovrefra styrede selskab videre uden ændring af reglerne, de månedlige møder holdtes i København, og foretagendet fik lov at gå, som det bedst kunne. Nu, hvor vanskelighederne var ved at få foretagendet til at smuldre, tog man fat på at udarbejde de efterlyste vedtægter, der skulle fremme sammenholdet. Kort efter indsendte man selskabets nye convention til kommercekollegiet med ønske om kgl. konfirmation; men den blev sendt retur med en bemærkning om, at en sådan ikke var nødvendig.¹¹²

Da man ikke havde fået svar på anmodningen om understøttelse, fornyedes den d. 7. maj og ledsagedes denne gang af en grundigere opgørelse over tabene, udarbejdet af kasserer E. Müller. Disse er:

1) Tab ved stenkulsgravningen 1789–1790 i alt 3548 rd. 4 mk. 8 sk.

2) tab ved optræden fra borgernes side: tvunget inspektør og mestre ved en brænding samt fra sept. 1792–jan. 1793¹¹³ forhindret i at brænde fajance, 900 rd.

3) udgifterne til Davenport's søgning efter lersorter blev ved hans bortrejse til tab, yderligere måtte man »for at blive ham qvit og hjælpe ham ud af Landet« give ham 200 rd, der dog ikke medregnes her; men tabet på hans aktier er 400 rd.

4) tab ved skipper Sommers forlis, 850 rd.

5) ved forrige års storme blev teglværkets tørrehus blæst om og ovnen beskadiget, tab 300 rd.

6) ved salg af mursten forrige år tab på 90 rd., og ved en frugtesløs stævning og dom tab på yderligere 28 rd. 88 sk., i alt 118 rd. 88 sk.

7) tab ved interessenter, der blev uvillige og modløse, 1608 rd., i alt et tab på 7725 rd. 64 sk.¹¹⁴

I september 1794 ansøger man atter om et tilskud på 2000 rd. og indsender prøver, denne gang nogle tallerkener¹¹⁵ men først

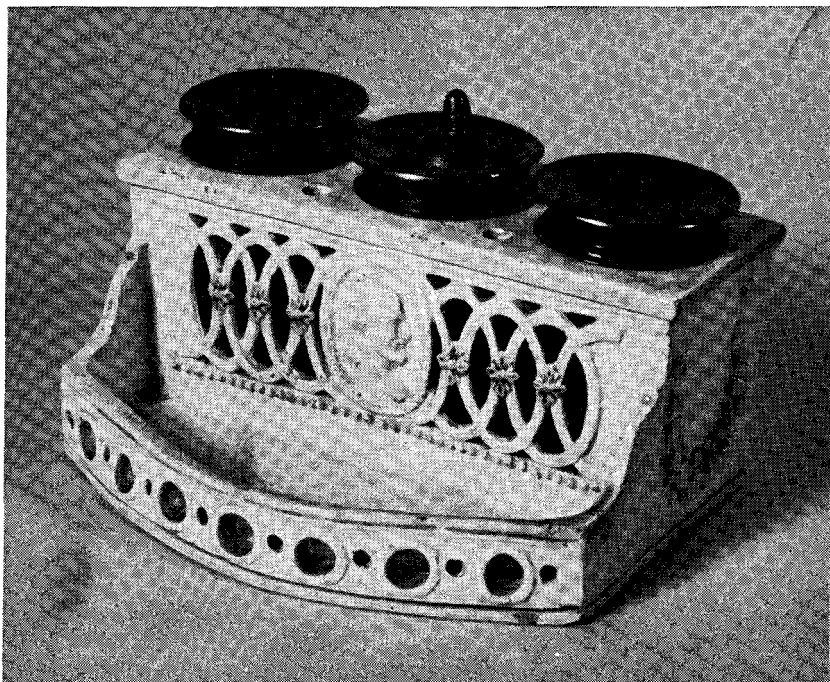

Fig. 12: Skriveskrin med messingtøj, lys grå staffering. Signatur JS. 15 × 11 × 6,5 cm. Bb. Mus. nr. 8052. H. V. fot.

7. okt. afgiver kommercekollegiet svar på disse ansøgninger. Det hedder heri, at betingelserne for opnåelse af kgl. understøttelse i almindelighed er, at man enten har opnået en betydelig produktion af varer eller har gjort særlige forbedringer inden for et eller andet felt, og da fabrikkens varer ikke opfylder disse betingelser, de er ikke bedre end andres, kan man ikke give nogen understøttelse. Derimod kunne man forvente støtte til indkaldelse af en duelig mester fra England.¹¹⁸

Herefter blev det klart, at det var umuligt at fortsætte – eksperimentet med at indkalde en engelsk mester havde man ikke lyst til – og på generalforsamlingen 19. dec. besluttedes det foreløbig at standse værkerne på Bornholm, medens man søgte at finde en køber, der kunne drive dem videre. Beslutningen meddeltes til

byfoged Bjørn i et brev af samme dato, og i de første dage af 1795 er dette ifølge påtegninger forevist fabrikkens ledere J. Spietz og M. F. Sternhagen samt Poul Ancher som medinteressent. Man beder i brevet byfogeden om at varetage selskabets interesser og holde opsyn med bygninger m. m. efter lukningen.¹¹⁷

Det har ikke været let at få andre til at overtage værkets drift. 5. juni 1795 kom hertil storbranden i København, hvor flere af interessenterne må have lidt tab – selskabet har åbenbart bl. a. mistet teglværkets protokoller. Kort efter anmodede interessenterne forgæves om, at fabrikken i fremtiden måtte drives for kgl. regning, og at lånet på de 4000 rd. likvideredes.¹¹⁸

Nu greb man til som sidste udvej at sætte værkerne på auktion, de blev udbudt på »eneste« auktion på Børsen 15. sept. og igen 29. sept. 1795;¹¹⁹ men budene har ikke været høje nok, så en tredje offentlig auktion holdtes i Rønne 28. okt. 1795¹²⁰ fulgt af en auktion over de færdigvarer, der lå på Bornholm (se appendiks). Ved denne auktion ved vi, at Spietz bød 1600 rd. for fajancefabrikken, der var vurderet til 1741 rd., medens Tønnes Rasch bød 400 rd. for teglværket, der var vurderet til 1370 rd. Heller ikke disse bud har været høje nok, ved en generalforsamling i København 19. nov. indhentede man atter bud på værkerne, her mødte Lars Eliassen op og bød 1700 rd. for fajancefabrikken (han må have repræsenteret Spietz og kredse, der stod bag denne), medens Poul Ancher bød 600 rd. for teglværket. Ved en fornyet generalforsamling 24. nov. viste det sig, at Tøger Abo havde budt 2400 rd. for begge værker, der herefter tilfaldt ham. Samtidig anviste man 200 rd. til byfoged Bjørn til dækning af dennes omkostninger, bl. a. betaling af gælden til ltn. Davidsen.¹²¹ Dermed kom værkerne på Bornholm endnu en gang i funktion, muligvis den periode, hvor de kom til at gå bedst.

Abo-perioden

Tøger Abo var søofficer, men siden 1792 havde han ved siden af drevet en udstrakt handelsvirksomhed.¹²² Værkerne på Bornholm skulle være ude over begyndervanskelighederne, og specielt tegl-

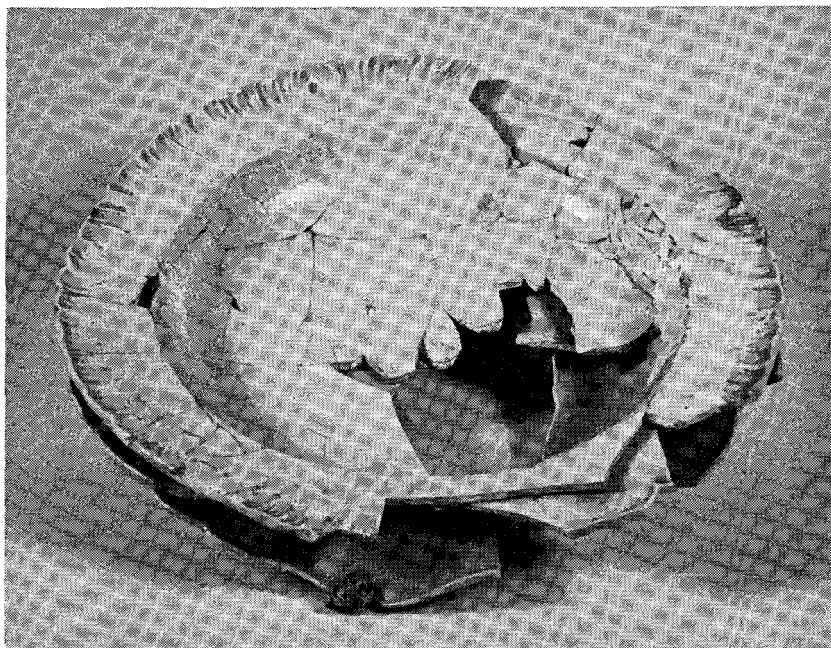

Fig. 13: Skår af sammenbrændte tallerkener, uden mærker. Diameter 23,5 cm. Fundet ved gravning på fabrikkens grund. Bb. Mus. uden nr. H.V. fot.

værket kunne forventes at give udbytte nu, hvor genopbygningen af København efter branden var i fuld gang.

Fabrikkens folk var for de flestes vedkommende stadig i Rønne, de kunne umiddelbart genansættes; men som bogholder ansattes en mand ovrefra, Peter Martensen, der ikke blot så til bogholderi og inspektion, men som også gik ind i eftersøgningen af egnede lersorter og deres afprøvning, en side af virksomheden, som må have ligget delvis stille efter Davenports afrejse.

De fleste oplysninger fra denne periode får vi i et skrift af C. G. Rafn fra 1798 om de bornholmske lersorter.¹²³ Da det blev skrevet, var fajancefabrikken standset, men teglværket fungerede endnu. Han beretter, at der under Martensens ledelse havde været 28 brændinger af fajance, hver med 730 stk. større og mindre gods. Hertil var brugt 4 favne brænde pr. brænding. Man har altså brugt

en betydelig mindre ovn end i Davenport's tid (om den store ovn vides, at den blev brudt ned efter Poul Anchers afgang,¹²⁴ men ikke præcis hvornår).

Rafn fremhæver Martensens fortjenester og beklager, at denne nu havde måttet forlade det arbejde, han havde dygtiggjort sig i. I 1796 fandt Martensen en grå-hvid ler ved Læsåen, som efter lagring ved brænding gav en helt hvid skærv, fabrikken havde brugt flere hundrede tønder af den til sine fajancer. Ved Nebbeodde lige ved Byåen havde han, ligeledes i 1796, fundet en tilsvarende ler i 16 alens dybde, noget forurenset med sorte pletter, der brændte sig violette mod den ellers hvide skærv, disse forureninger lod sig imidlertid bortslemme, og leret var særdeles velegnet til kapsler, til ildfaste sten og til fajancer. Kapsler blev i øvrigt også som tidligere lavet af ler fra Blemme Lyng, ved Vellensbyåen. Ved Onsbæk fandt Martensen i 1797 en blågrå ler, der egnede sig til zelserkrukker, sukkerforme, apotekerkrummer o. l., hertil havde den været forsøgt på fabrikken – det er antagelig den senere så kendte Onsbækler, der blev brugt til den stærkt gule »fajance«, der fremstilledes fra ca. 1835 og fremover, det drejer sig om. Pibeler tog Martensen ved Risebækken, leret var dog noget forurenset af plantestumper, som ikke lod sig bortslemme, det blev brugt til pibefremstilling.

Perioden har ikke efterladt mange spor i byens arkiver, svarende til at arbejdet nu gik godt. Fabrikken var helt accepteret, vi finder endog toldinspektør Lohmann som fadder for den ældste af de tre børn, Peter Martensen og hans hustru Bothilla fik under opholdet i Rønne. Takket være en indkaldelse til et politiforhør 5. april 1796 i anledning af, at der havde været stjålet træ fra fabrikkens have,¹²⁵ kender vi navnene på en række af fabrikkens folk da: Lars Eliassen, Lars Jørgensen Dam, Eskild, Frantz Rasmussen, Hans Larsen, Hans Bierregaard, Christian Jørgensen, Jens Jørgensen og Haagen Knudsen, altså for størsteparten folk, der var ansat allerede i Davenport-perioden.

Til at begynde med må fabrikken have kunnet svare sig; men januar 1797 kom der en ny toldlov, der tillod indførsel af en

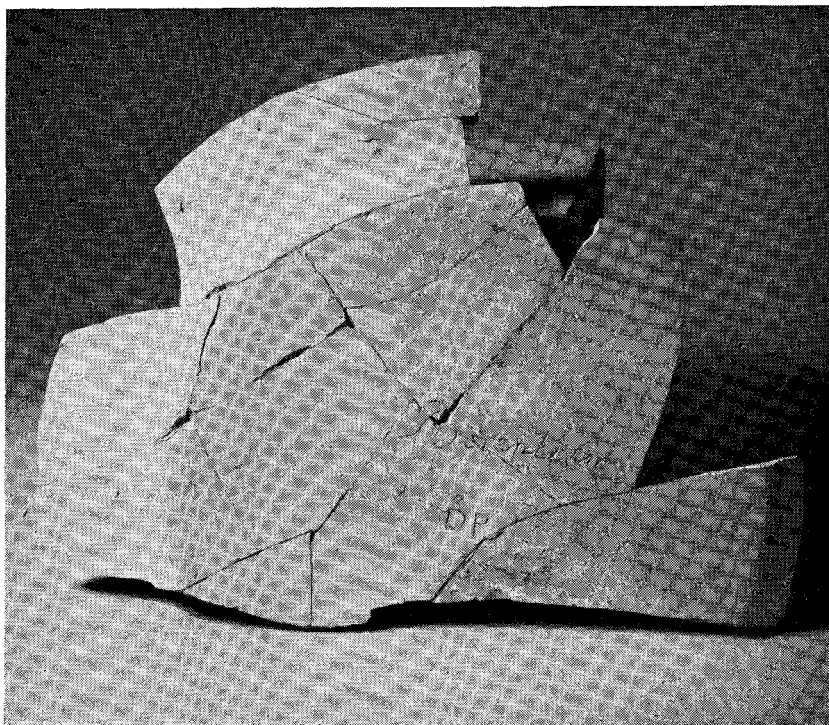

Fig. 14: Uglaseret skår af tallerken med indridset: Borenholm DP. Fundet ved gravning på fabrikkens grund. Bb. Mus. uden nr. H. V. fot.

række varer, som hidtil havde haft importforbud, men var blevet smuglet ind i store mængder. Blandt disse var det engelske stengods, fabrikken efterlignede, og denne konkurrence kunne den ikke bære. 14. juni indsendte man i den anledning en ansøgning om at fabrikken måtte overgå til Kongen imod erstatning af de summer, der var indskudt i den, dvs. de 2400 rd. for købet og 1000 rd., man siden havde skudt ind. Svaret var et afslag.¹²⁶

Ansøgningen er ikke blot underskrevet af Abo, men også af Musmann og Ketels – her fremtræder disse to for første gang som medejere af værkerne i denne periode, et ejerforhold, man åbenbart har bestræbt sig for at holde skjult. Abo optræder ellers i alle forhold, som om han var enejer.

Fajancefabrikken standsede sin virksomhed i slutningen af 1797, om end ikke før så i december, da Abo blev revet med i en bølge af fallitter blandt hans handelsforbindelser i Hamborg og Norge.¹²⁷ Medens Abo afviklede, holdtes det overskudsgivende teglværk stadig i gang, ifølge toldbogen for 1798¹²⁸ sendte Martensen fortsat store partier mursten over til København, og Rafn oplyser, at der i Abos periode fra nytår 1796 til 20. juni 1798 i alt var forarbejdet 664.250 mursten, hvoraf der blev 480.466 gode mursten, hertil var gået 3500 tønnder stenkul fra Claus Terkels Mølle, hver fuld brænding var på 58.000 sten og forbrugte 250 tønnder kul.¹²⁹

Ejerne måtte se sig om efter en køber til værkerne og fandt det i en svensk major Olaf Peter Rottenborg Rudbech, købet blev aftalt i Abos officersmesse og beseglet med en kontrakt af 20. juni 1798.¹³⁰ Det hed sig, at Rudbech agtede at drive alle værkerne personligt, og han tog da også borgerskab 4. sept. 1798 i Rønne som handlende og erklærede at have til hensigt at bo i Rønne.¹³¹ Man får nogen mistanke om, at han næppe agtede at drive fajancefabrikken videre, når man ser i toldbogen for 1798,¹³² at skipper Erich Frøeholm fra Calmar 7. sept. indskiber 231 tønnder hvidt ler, 300 mursten og 410 kapsler til fajancebrænding for major Rudbech. Skibet afsejlede samme dag med Rudbech om bord, medbringende ikke blot kapsler, men også forme fra fabrikken. Dagen efter blæste det op til storm, og det overlastede skib forsvandt med alle om bord.¹³³ Dette satte et endeligt punktum for de fabriksvirksomheder, Davenport oprettede på Bornholm.

Værkerne afvikles

Ved Rudbechs død opstod der en meget speget situation. Interessentskabet havde ganske vist solgt værkerne til Abo, men denne havde aldrig fået skøde på dem. Abo var fallit, og det skulle vise sig, at det var Rudbechs bo også.¹³⁴

Interessentskabet gav sig god tid til afvikling. 1. sept. 1796 holdt man generalforsamling, her gjorde man op, at man skyldte 3383 rd. væk, dvs. 141 pr. aktie (1 aktieejers var insolvent og regnedes der-

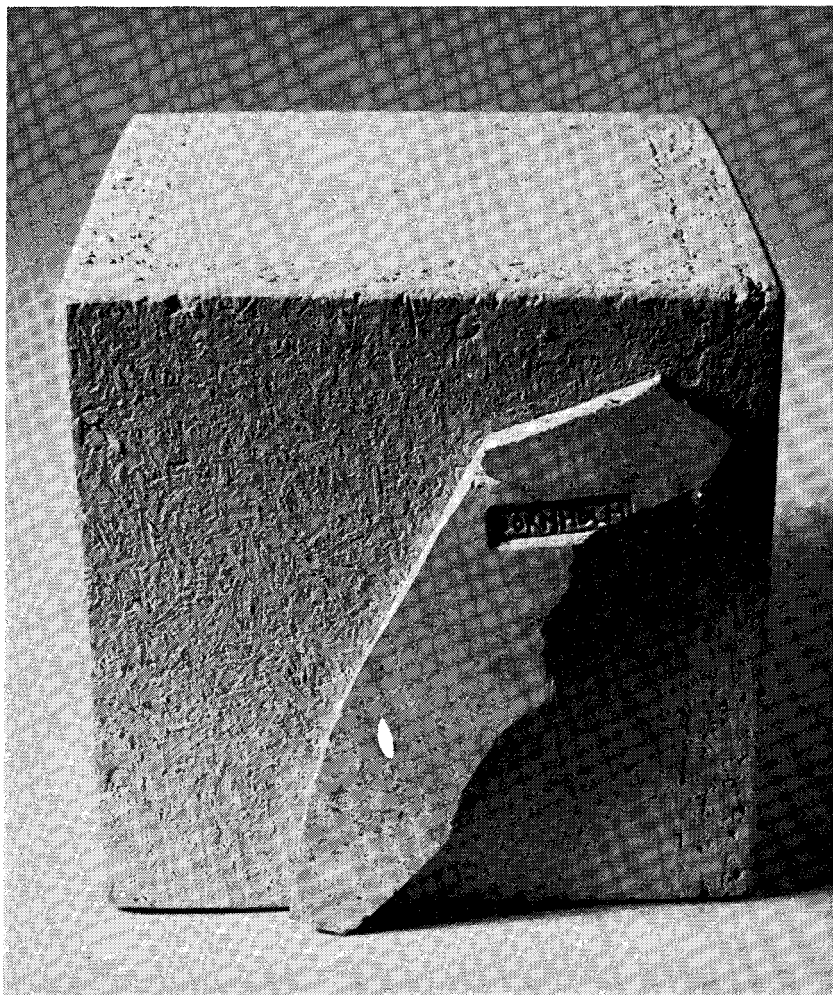

Fig. 15: Skår med indstemplet mærke BORNHOLM, fundet ved gravning på fabrikkens grund. Bb. Mus. uden nr. H. V. fot.

for ikke med).¹³⁵ 8. okt. udsendtes der proklama om indkaldelse af kreditorer med års og dags varsel.¹³⁶ Imens prøvede man at ind-drive så mange penge som muligt, 10. juli 1797 udsendtes således regninger til interessenterne på Bornholm, Poul Ancher og Johannes Spietz samt til Jep Jørgen Kofoed, omfattende restbeløbene på

de af dem tegnede aktier plus de senere vedtagne tilskud m. m. Jep Jørgen Kofoed ville man fastholde ved, at han oprindelig tegnede sig for en aktie og underskrev på de oprindelige vedtægter. Nogen aktie havde han imidlertid ikke.

Alle tre havde modkrav, og det kom til langstrakte og resultatløse forhandlinger i forligskommissionen. Interessentskabet anlagde derfor sag mod de tre, der startede ved tinget i Rønne 16. april 1799.¹³⁷ Sagen mod Jep Jørgen Kofoed overførtes til Østre Herredsting, hvor den kom for 28. okt. 1799.¹³⁸ Selskabet krævede i den oprindelige regning til ham 461 rd., dertil var siden kommet endnu et tilskud på 30 rd. pr. aktie, vedtaget på en generalforsamling 25. april 1798. Jep Jørgen Kofoed hævdede slet ikke at være interessent, da der aldrig var blevet udstedt nogen aktie til ham, hverken af det oprindelige selskab i Rønne eller det senere i København, en påstand, der unægtelig understøttes af den kendsgerning, at 22 af de 25 aktier, som vi så det, i dec. 1792 befandt sig uden for Bornholm. Kofoed havde ganske vist i sin tid tegnet sig for en aktie og betalt 70 rd. på den til den daværende bogholder Schousboe og fremviste kvittering fra ham og Davenport af 29. juli 1791 derpå, han var medunderskriver af selskabets oprindelige vedtægter, men var aldrig blevet opfordret til at underskrive de nye fra 1794, end-sige til at afgive sin stemme ved selskabets afstemninger – og der var ikke blevet udsendt de årlige beretninger om fabrikkernes tilstand, de oprindelige vedtægter krævede – først nu, hvor man krævede penge ind, havde man henvendt sig til ham.

Disse forhold bliver fremhævet stærkt i præmisserne til dommen, der afsagdes 12. maj 1800,¹³⁹ og da selskabet ikke havde kunnet modbevise Kofoeds påstand om ikke at have modtaget nogen aktie, frikendtes han for deres krav. Kofoeds modkrav på 96 rd. bestod dels i de 70 rd., han oprindelig indbetalte, dels 26 rd. for leverancer til fabrikken i Davenports tid, bl. a. et læs »kvartsspat«. Her siger dommeren, at han burde have krævet dem tidligere på de passende tidspunkter, så selskabet frikendtes ligeledes for hans modkrav.

Så billigt slap Spietz og Poul Ancher ikke, for de *var* aktieejere. Spietz havde betalt 27 rd. af på sin aktie, da han med udgangen af

1794 blev afskediget af interessenterne. Disse krævede nu ikke blot de resterende 273 rd., men yderligere alt, hvad siden var vedtaget af forhøjelser af indskuddene, endog de 8 rd.s tilskud ved Davenport's afrejse, altså et tilskud vedtaget før Spietz overhovedet blev interessant! – Herudover krævede man 80 rd. tilbagebetalt, som Spietz havde hævet for inspektion, foruden et par mindre poster. Herfra gik ikke-udbetalt løn fra mere end det sidste år, Spietz arbejdede for dem, så selskabets endelige krav til ham blev på 377 rd. 89½ sk.

Spietz hævdede ikke at have hævet de 80 rd. for inspektion og mente at være i sin gode ret til at få dem, idet han ud over sine egne 40 rd. derfor måtte være berettiget til at hæve de 40 rd., Truelsen skulle have haft, når han havde overtaget dennes arbejde. De 40 rd. til hver af mestrene var givet dem som erstatning for det tab i deres akkorderede løn, inspektionsarbejdet ville give dem (selskabet afviste dette med den begrundelse, at man ikke ville lønne Spietz for arbejde, man ikke havde bedt ham udføre!). Yderligere mente han at have mere til gode i løn, end selskabet angav. Restbeløbet på aktien mente han måtte bortfalde med hans afsked.

Sagen trak længe ud, dels tog det tid at få dokumenterne over fra København, dels indtraf der to dødsfald, der virkede sinkende. Byfoged Bjørn, der var dommer, døde i oktober 1799 og i hans sted blev Spietz's og Poul Anchers forsvarer, Michel Nansen Müller, konstitueret. Inden der kunne findes en ny forsvarer, døde også Müller, så endnu en konstitueret dommer, denne gang byfoged Gad fra Hasle, måtte sætte sig ind i sagerne. Toldofficiant Henrik Randers fra Hasle blev derefter ny forsvarer. Dommen faldt 6. maj 1800,¹⁴⁰ Spietz blev dømt til at betale, hvad han skyldte på aktien efter dennes pålyd, og han skulle omgående gå i gang med at afdrage gælden ved at betale 3 rd. pr. måned, indtil den var betalt. De yderligere forhøjelser af indskudene, selskabet havde vedtaget, frikendtes han for at betale, da han ikke havde fået dem forelagt til accept, og alle hans modkrav til selskabet godkendtes, så slutresultatet blev, at Spietz skyldte 64 rd. 43½ sk.

Sagen mod Poul Ancher var yderligere kompliceret, da der heri

indgik spørgsmålet om det regnskab for året 1793, som selskabet ikke havde villet godkende og havde benyttet til at afskedige Poul Ancher. Uoverensstemmelserne angik især forsendelser af mursten, hvor man mente at have modtaget mindre, end man burde, men også mindre poster, f. eks. en uoverensstemmelse i opgørelsen af beholdningerne af fajance sammenlignet med det oversendte. Af vidneafhøringerne fremgår det, at Davenport tilsyneladende havde solgt af lageret og puttet pengene i sin egen lomme. Man mente, at Poul Ancher i alt skyldte selskabet 516 rd. 28 sk., dertil kom, hvad man krævede af ham for hans aktie, han havde kun betalt 63 rd. 32 sk. af på den; men han kunne godskrives for manglende udbetalt løn m. m., så deres slutkrav til Poul Ancher blev på 584 rd. 44 sk.

Poul Ancher kunne imidlertid afvise selskabets påstande angående leverancer af mursten ved hjælp af vidneudsagn fra Daniel Michelsen, der foreviste sin udtagningsbog, og udskrifter af toldbogen angående forsendelserne, medens selskabet ikke kunne underbygge sine krav, da deres protokoller over teglværkets leverancer gik tabt ved Københavns brand 1795. Poul Ancher forelagde et modkrav på 449 rd. 3 mk. 9 sk.

Dommen blev afsagt 15. juli 1800,¹⁴¹ her hedder det, at Poul Ancher hefter for sin aktie på 200 rd. samt et tilskud på 12 rd., han havde godkendt, men ikke for alle de yderligere vedtagne tilskud, hvor hans accept ikke var indhentet. Han frikendes for ansvar for sit bogholderi over for selskabet, bortset fra én post, 75 rd., Davenport havde hævet i løn kort før sin afrejse, og som Ancher ikke kunne vise nogen kvittering for. Alle Anchers modkrav anerkendtes, så slutresultatet blev, at interessenterne skyldte ham 297 rd. 44 sk.

Imedens disse sager løb, gik behandlingen af Abos fallitbo sin gang. Den indledtes 11. december 1797, og i boet var fajancefabrikken og teglværket kun en mindre post, men en, der blev besværet med. I de bevarede bilag til behandlingen af boet er der intet, der oplyser nærmere herom; men Abo, der i januar 1797 var trådt uden for tjenesten som søofficer af helbredsgrunde, ønskede i maj

Fig. 16: Tepotte (højde 13,5 cm, diameter 11 cm) og kaffekande (højde 25 cm, diameter 10,5 cm) med guirlander med lidt grønt på brunmarmoreret bund. Begge signeret med JS. Bb. Mus. nr. 76 og uden nr. H. V. fot.

1799 at genindtræde og måtte i den anledning indsende en opgørelse over sit fallitbo til admiralitetet.¹⁴² Heri finder vi på debetsiden nogle poster, der har med fabrikken at gøre, bl. a. står der: »Min Trediepart i de bornholmske Fabrikker 400 Rd., min Trediepart i de færdige Mursten 746 Rd. 4 Mk.« Abo oplyser, at han mener at kunne udbetale 80 % til kreditorerne.

Abo, Musmann og Ketels har således været lige partnere i perioden 1796–98, udadtil med Abo som eneindehaver, vel ikke mindst fordi Musmann samtidig sad som meddirektør i det afviklende interessenskab, og der var med til at udskrive regningerne til de bornholmske interessenter, specielt til Spietz, der var mester ved den af de tre ejede fabrik.

Afviklingen af selskaberne forsinkedes yderligere, da dels Musmann døde i maj 1798, dels Ketels gik fallit 20. juni 1799, så grun-

digt, at der kun udbetales 3 % til kreditorerne.¹⁴³ Behandlingen af Musmanns dødsbo indledtes 10. maj 1798,¹⁴⁴ heri finder vi så sent som 13. august 1804 under post 492: Tøger Abo fremlægger en forklaring angående fremgangsmåden ved salget af det bornholmske tegl- og fajanceværk samt en afregning med Ketels bo angående værkerne. Af Abos redegørelse fremgår, at Ketels havde taget sig af salget af varer fra værkerne, og at Abo stadig havde krav i Musmanns bo.

Salget af værkerne ved auktionen i 1795 var ikke blevet bekræftet ved udstedelse af skøde, dette skete først 9. november 1799. Som køber er anført Abo alene. Da skødet 26. november skulle tinglyses, blev der gjort indsigelse fra auditør Rasch, der repræsenterede de Rudbech'ske interesser, og da Abo forlangte fajancefabrikkens protokoller udleveret fra byfoged Bjørns dødsbo, oplystes det, at Rudbechs bo var fallit.¹⁴⁵

Rudbech havde ikke fået betalt købesummen fuldt ud ved sin død, Abos opgivelser til admiralitetet viser, at der manglede 1200 rd. For at inddrive disse krævede Abo i juli 1800 værkerne til auktion under henvisning til købekontrakten af 28. juni 1798. Auktionen fandt sted på Børsen i København 16. juli 1800, her købte skipper Hans Henrich Siemsen fra Rønne værkerne for 1200 rd.¹⁴⁶

Af auktionsbetingelserne fremgår, at fajancefabrikken da bestod af en 22-fags hovedbygning med tegltag, tværlænge til denne på 5 fag, heri to fajanceovne, nordre længe på 14 fag, hvori der var en prøveovn, østre længe med 9 fag plus 4 fags halvtags- og en søndre længe på 14 fag, alt i bindingsværk, desuden 2 gårdspladser og en have. Teglværket bestod af et grundmuret 6-fags beboelseshus med tegltag, en længe på 10 fag, heri teglmølle, og ovlængde på 6 fag samt lermølle med tilbehør.

Siemsen var svoger til Johannes Spietz, der sikkert har kunnet erhverve, hvad han ønskede af fajancefabrikkens udstyr og materialer. Teglværket blev nedlagt, og jorden, det havde ligget på, gik tilbage til byen. Siemsen betegnes i folketællingen 1801 som klubvært, men gik hurtigt i gang med ombygning af ejendommen.

Skattelisterne viser, at han derefter udlejede et par lejligheder, blandt hans første lejere var amtmand Thaarup, der boede der de første år af sin embedsperiode.¹⁴⁷ Gården, der ejedes af Bornholms kommandant og amtmand Niels Westh til hans død i 1740 og siden af enken,¹⁴⁸ var da atter en kort tid det, den senere igen skulle blive: amtmandsbolig.

Johannes Spietz

Spietz var 23. nov. 1792 blevet gift med Magdalena Maria Siemsen, en datter af den tyskfødte hvedebrødsbager og handlende Hans Henrich Siemsen, der nylig var død. Denne havde været en efter forholdene velhavende mand, bl. a. ejede han part i et skib. Svigermoderen, Anna Elisabeth Siemsen, solgte efter brylluppet sin ejendom gl. matr. no. 279 i Søborgstræde (ved skøde af 3. dec. 1793) til Spietz, gården var brændt o. 1763 og genopført med to længer med tegltag og senere forøget med en længe med halmtag.¹⁴⁹

I huset var der en bagerovn, og denne har let kunnet ændres til pottemagerovn, det er sikkert sket allerede, da fajancefabrikken nytår 1795 indstillede virksomheden, og de ansatte pludselig stod arbejdsløse. Han har sikkert taget lærlingene med sig og beskæftiget dem der i året 1795.

Da fajancefabrikken definitivt lukkede ved udgangen af 1797, tog Spietz atter fat med pottemagervirksomheden i hjemmet i Søborgstræde. Han har haft store planer om at skabe en større virksomhed med fremstilling af både grove og finere lervarer. I 1798 arbejdede en tysk pottemagersvend Johan Christian Hübner hos ham.¹⁵⁰ Juli 1799 ansatte han under et ophold i Lybech en tysk svend, Diderich Zange, med kontrakt for et år, han skulle lave kakkelovne for Spietz,¹⁵¹ men kom kun til at arbejde der kort, idet han blev syg og døde. Begravelsen fandt sted 23. maj 1800, han blev 61 år.

Endnu en svend vides at være ansat i 1799, nemlig den 33-årige bornholmske pottemager Claus Jensen Kum, der blev ansat 28. okt., ligeledes med en 1-årig kontrakt. I denne omtales de sædvanlige

arbejdstimer fra kl. 6 morgen til kl. 8 aften, en time undtagen til middagsmåltid. Han arbejdede på akkord.¹⁵²

I 1801 viser folketællingen, at Spietz da også havde to svende, Jacob Morten(sen) og Hans Madsen, begge 22 år gammel. Den sidste er identisk med den senere pottemager i Rønne, Hans Madsen Rønne. 1. nov. 1801 antog Spietz den 63-årig pottemager Hans Andersen Bergstrøm som svend for et år. Bergstrøm forlod imidlertid tjenesten i utide, da han syntes, der blev forlangt mere af ham, end kontrakten lød på, men vendte tilbage, da kravene blev nedsat.¹⁵³

Et værksted med 2–3 svende var efter de lokale forhold et stort pottemagerværksted. Spietz's ambitioner gik også ud på at fortsætte med at lave finere lervarer, til det brug byggede han en lille ovn, nærmest en forsøgsovn, om ikke før så i alt fald da svogeren købte de Davenport'ske værker på auktionen i 1800. Ved denne lejlighed har Spietz kunnet erhverve ikke blot forme, han selv havde modelleret, men også kapsler og forarbejdet ler. Spietz tog først borgerkab 23. marts 1805 som fabrikant af fine og grove lerkar.¹⁵⁴

Han har været en mand, der var streng i sine krav til svendene, som han må have været det til sig selv. Det fremgår tydeligt, at han har følt sig højt hævet over byens pottemagere, og at disse har følt det; men urmagerne synes at have tiltrukket ham.¹⁵⁵ Han har været en agtet og respekteret mand, der avancerede inden for borgercompagniet – ved slutningen af krigen 1807–14 blev han borgerkaptejn¹⁵⁶ – men næppe en elsket mand.

Krigen bragte svære tider til Bornholm og ikke mindst til de håndværkere, der levede af eksport af deres produkter til det øvrige land, pottemagerne og urmagerne. Dette gik også ud over Spietz. Ganske vist betød krigstilstanden, at han kunne afsætte alt, hvad han producerede af sit stengods, specielt af tallerkener, så længe importen fra England var stoppet; men kapaciteten var yderst begrænset, og han manglede midlerne, der skulle til for at drive en større virksomhed. Efter krigens ophør blev hans stengods for dyrt.

Om forholdene på hans værksted beretter Rawert og Garlieb i 1815,¹⁵⁷ at Spietz selv forarbejdede sit ler til stengodset, det blan-

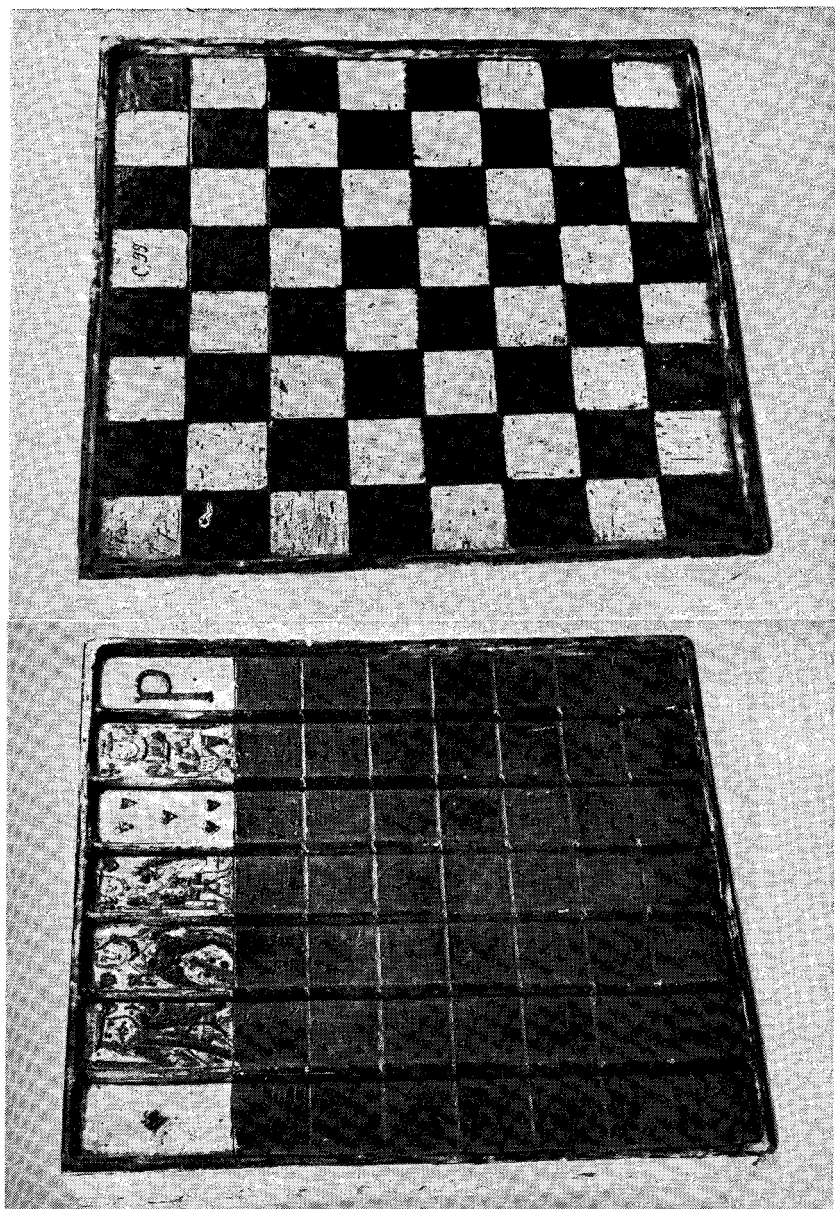

Fig. 17: Spillebrædt, 30 × 27 × 7 cm, kan bruges på begge sider: a) som brædt til Skak eller Dam, med gullige og rødbrune felter, kanten grøn. b) som Pukbrædt, dvs. et brædt, hvorpå spillerne placerer deres indsætter ved kortspillet Puk. De 7 × 7 felter til indsætterne er rødbrune, kortene brogetdekorerede og kanten grøn. Bb. Mus. nr. C99. H. V. fot.

dedes af 3—4 slags ler, der efter at være rensat »på sædvanlig måde« blev æltet sammen med fødderne og derefter overskåret flere gange med en stor kniv for at gøre det mere kompakt og fjerne fremmede dele. Spietz har altså ikke rensat sit ler ved slemning, som man gjorde det på fabrikken i Storegade. Hovedbestanddelen var sort ler, det såkaldte pousserler, fra Risebækken. Den færdige masse var mørkegrå, og Spietz havde altid et forråd, så leret var vellagret. Han havde to almindelige pottemagerovne, 3 alen høje, 3 alen lange og $2\frac{1}{2}$ alen dybe, d. v. s. på 180 kubikfod, samt en glasurovn. Den brændte glasurmasse blev revet på en malersten. Desuden havde han en lille oval prøveovn med to etager, i den øverste forglødedes varerne i en førstebrænding, medens man samtidig indbrændte glasuren i en andenbrænding i den nederste etage.

Det er under så primitive forhold, Spietz fremstillede sine finere lervarer.

Han havde måttet opgive at bygge den større virksomhed, han drømte om, der var ikke råd mere til fremmed arbejdskraft; men efterhånden som sønnerne voksede op, droges de mere og mere ind i arbejdet. Spietz opnåede 15. dec. 1826 et lån på 500 rd. fra Den kgl. Creditkasse,¹⁵⁸ baggrunden herfor var et besøg, prins Christian Frederik (senere Christian d. 8.) under sit ophold på Bornholm i juli 1824 aflagde hos ham. Prinsen var åbenbart blevet overrasket over at finde en mand med de kundskaber på dette sted og har ment, han burde støttes. Spietz's stengods karakteriseres da som grovere og ikke så hvidt som det engelske, men brugbart til mange ting, medens hans sorte fajancetepotter var upåklagelige.¹⁵⁹

Spietz brugte åbenbart lånet til en ombygning af ejendommen og vel samtidig en forbedring af ovnene,¹⁶⁰ men virksomheden synes fortsat at have haft hovedvægten på pottemagerprodukter. Hans værksted var og forblev en lukket verden, hvor man rugede over fagets »hemmeligheder«, en indstilling, der kom til at præge sønnerne i den første tid efter faderens død 8. april 1834, hvor de i fællesskab overtog hans virksomhed; men de var veludrustede til at møde den udfordring, der kort efter kom til Bornholm: frem-

stillingen af den gule »fajance«, der indvarslede en helt nye periode i de bornholmske lervarers historie.

Der er grund til at se nærmere på, hvad slags lervarer, der blev fremstillet på fabrikken i Storegade og senere på værkstedet i Søborgstræde, og sammenligne med bevarede genstande herfra. Man har hidtil ment,¹⁶¹ at Storegade-fabrikkens produkter udelukkende var en vare karakteriseret ved en hvidlig farve og med en overflade, der virkede »blød« eller halvmat, medens glasuren er ensartet og tilsyneladende ikke særlig modstandsdygtig. Dette gods svarer til nogle skår, fundet på fabrikkens grund ved nedgravning af en olietank, mærkningen er dels et B omgivet af en bølget oval og ledsaget af Spietz's navn eller hans initialer (fig. 3 og 15), dels ordet Bornholm ledsaget af tilsvarende navnemærkning, der på et enkelt skår (fig. 14) undtagelsesvis er DP, der er tydet som Davenport – det kan udmærket stamme fra en af de prøver, vi ved, han arbejdede med.

En anden gruppe af det gul-hvide stengods har man tilskrevet Spietz's værksted i Søborgstræde. Det er karakteriseret ved en hårdere glasur, ofte med urene partier eller småfejl, og hvor farven af stengodset varierer en del, det er udelukkende mærket med enten Spietz's navn eller hans initialer JS.

Nogle af genstandene inden for denne sidste gruppe er med sikkerhed lavet i Søborgstræde, således et par skriveskrin, det ene mærket med Spietz og årstal 1809 (fig. 6–7), det andet med 1813 (fig. 9–10). Andre af tingene er det muligt, vi i virkeligheden skal tilskrive Storegadefabrikken efter Davenport's afrejse. Som vi har set, ændrede Spietz da både sammensætningen af leret og af glasuren, og ændringen må have været så mærkbar, at det kan ses på godset. Derimod kan det ikke ventes, at der er sket større ændringer på disse punkter, da Spietz genoptog fabrikationen i Søborgstræde, i særdeleshed ikke, hvis han da har haft adgang til at bruge af restlageret af færdigbehandlet ler m.v. fra den nedlagte fabrik. Også formene kan til dels være de samme, Rudbech har kun taget nogle – men sikkert de bedste – med sig på rejsen, hvor han omkom.

De primitivere forhold i Søborgstræde afspejler sig nærmere i

den kendsgerning, at en del af stengodset herfra er betydelig grovere end det forannævnte, det gælder de i fig. 16 viste genstande, tepotte og kaffekande. Fig. 18 viser desuden et eksempel på den sorte »fajance«, Spietz også tog op, og som han lærte at lave på Rendsborgfabrikken, hvor det var en specialitet. Hovedparten af hans produktion har imidlertid været det grove lertøj, det er det, han har skullet leve af.

Eschild Hansen Bech

De to lærlinge, vi ved havde fortsat på fajancefabrikken, må have været udlærte, da fabrikken standsede definitivt. Hans Hansen Bjerregaard synes at have forladt Bornholm omgående, medens Eschild Hansen Bech etablerede sig i Rønne med eget pottemageri.

Efter faderens død havde moderen skaffet føden til sig og børnene ved at væve, medens Eschild og hans tre yngre søskende hjalp til ved at gå rundt og betle.¹⁶² Hun giftede sig først igen i 1793 med en slagter. Nu havde Bech tjent tilstrækkeligt til at kunne købe en grund, gl. matr. no. 453, i Grummekulegade på hjørnet af Tværstræde, her opførte han et 6-fags bindingsværkshus, tildels udmuret med brændte sten og med tegltag.¹⁶³ 18. jan. 1798 var han blevet gift med Meigtel Hansdatter Wibe (døbt i Åker kirke 21. dec. 1777 som datter af senere møller i Rønne Hans Hansen Wibe), de flyttede ind i det nye hus i løbet af året.

Eschild Bech tog borgerskab som pottemager 27. maj 1800,¹⁶⁴ ved folketællingen i 1801 havde han en 20-årig læredreng, Christen Gregersen, der havde startet sin læretid hos sin fader, Gregers Mortensen; men det vides, at Christen Hansen Gudhjem forud havde afsluttet sin læretid hos Eschild Bech.¹⁶⁵ Hans virksomhed har været så veludrustet, at den var forsynet med en hestegang, en stor hjælp ved æltningen af leret.¹⁶⁶

I 1800 skete der det, at grev Ernst Schimmelmann, ejeren af herregården Gudumlund sydøst for Ålborg, lod oprette et pottemageri, der bl. a. skulle fremstille blyglaserede kakkelovne.¹⁶⁷ Det er næppe tilfældigt, at han som bestyrer ansatte Peter Martensen, for H. C. Musmanns broder ledede blegieriet på Gudumlund, en

Fig. 18: Kaffekande i sort fajance. Signatur JS, højde 28 cm. Bh. Mus. nr. 356. H.V. fot.

en af de mange industrielle virksomheder, der var knyttet til godset. Martensen tog to pottemagere med sig fra Bornholm, den 38-årige Ole Sørensen og den 20-årige Poul Eschild Gregersen¹⁶⁸ (også kaldet Poul Eschildsen), der var endnu en søn af pottemager Gregers Mortensen og dermed slægtning til Eschild Bech.

Ole Sørensen havde eget pottemageri i Rønne i Storegade, gl. matr. no. 440, dette drev hustruen Anne Hansdatter Wibe videre ved hjælp af en svend, Lars Larsen Friberg;¹⁶⁹ men Ole Sørensens to svogre, Eschild Bech og møller Holger Hansen Wibe, overtog snart efter huset ved skøde af 7. juli 1800. I 1803 fraflyttede hun no. 440 og købte et lille hus, som hun boede i resten af sit liv. Hun blev separeret fra manden ved bevilling af 5. august 1800.¹⁷⁰

Grev Schimmelmänn ønskede imidlertid at udvide med en fajancefabrik, hvor der skulle fremstilles både stengods og egentlig fajance. Fabrikken kom i gang i 1805, ligeledes med Peter Martensen som bestyrer, og med Eschild Bech som mester. Med sig tog han endnu en mand fra Storegadefabrikken, den nu 42-årige Frantz Rasmussen, der i Gudumlund kom til at gå under navnet »Frantz Bornholmer«. Til at modellere og støbe gipsformene fik man Johannes Spietz kaldt over, han opholdt sig der i nogen tid i 1805. Ved disse ansættelser blev Gudumlundfabrikken i sin start stærkt præget af den smag, der havde hersket på fabrikken i Rønne.

Fabrikkens historie er velkendt, det skal blot nævnes, at der især under krigen 1807–14 kom en del unge bornholmske pottemagere over for at arbejde der i kortere eller længere tid. I Christian Brønnums liste over medarbejdere på fabrikken genkendes ud over de allerede nævnte følgende bornholmske pottemagere, her angivet ved deres fulde navne: Christian Pedersen Falch, Lars Larsen Friberg, Lars Michael Clausen, Herman Nielsen Onsberg og muligvis John Jensen.¹⁷¹

I 1812 forlod Eschild Bech Gudumlund for derefter at blive bestyrer og mester ved en tilsvarende fabrik, som ejeren af herregården Oksholm, justitsråd Ole Tønder, lod oprette i Østerby på Øland på nordsiden af Limfjorden. Fabrikken kom i gang i 1813, man fremstillede både egentlig fajance og en del grovere lervarer.

Fig. 19: Gennembrudt skål i ægte fajance fra Ølandsfabrikken med blå, gul, grøn og lidt brun dekoration. Signatur i bunden: Öland, B, 1826 og en stjerne. Har oprindeligt tilhørt slægtninge i Rønne til Eschild Bech. Privat eje, deponeret i Dansk Folkemuseum. Nat.Mus. fot.

Også denne fabriks historie er velkendt,¹⁷² her skal blot gives en del oplysninger, der ikke tidligere har været fremme.

Man har hidtil antaget, at Bech blev ejer af fabrikken efter justitsråd Tønders død, hvor godset i 1815 solgtes til kammerherre S. P. E. Scheel til Birkelse. Det fremgår imidlertid af indberetningerne om industriens tilstand,¹⁷³ som årligt indgik til kommercekollegiet, og som for Ølandsfabrikkens vedkommende er bevaret fra 1822 at regne, at det til enhver tid var ejeren af Oksholm, der ejede fabrikken. Bech – og siden hans sønner – var kun bestyrere. Scheel døde i 1826, næste ejer var konsul N. Chr. Rasch, og efter hans død i 1831 giftede enken sig med krigsråd H. P. Nielsen, der blev den sidste ejer af fabrikken.¹⁷⁴

I 1822 var der foruden mester fire mand samt fire daglejere i arbejde, årsproduktionen var 30–35000 stk. til en værdi af 2000 rd., og på dette niveau holdt den sig de næste år. I 1826 steg pro-

duktionen til 40000 stk., hvor den holdt sig, til den i 1832 steg til 43000 stk. Dette år døde Eschild Bech, men hans søn Jens Hansen Bech fortsatte som bestyrer af fabrikken, der nu havde 6–7 mand i arbejde foruden 3–4 daglejere.

Denne høje produktion fortsættes i 1833, men i 1834 er den dalet til 30000 stk., og året efter er den dalet til 8000 stk. med et mandskab på 2 faste mænd og 1–2 daglejere. Fabrikken fortsatte til og med 1841 med en årsproduktion, der svinger mellem 5000 og 9000 stk., derefter ophører den helt. I indberetningerne står stadig Jens Bech som bestyrer af fabrikken – men der må jo være sket noget afgørende i 1835. Det var der også!

I kirkebogens afgangsliste ser vi, at Jens Hansen Bech, 24 år gammel, i april 1835 forlod Østerby for at tage til »Hybom«.¹⁷⁵ Det viser sig at være Hygum sogn i Ringkøbing amt, Jens Bech tog til. Her havde en gårdejer Jens Andersen i Byskov, fra hvis høje bakker der er vid udsigt over Harboøre, i flere år drevet et reglværk. I 1835 meddeler han i indberetningen til kommercekollegiet, at han nu også har et pottemageri, og at der er produceret 10000 stk. lertøj. Her var Jens Bech, der havde giftet sig, blevet bestyrer, og hans produktion her er altså større end den, hans broder Hans, der nu var bestyrer af Ølandsfabrikken, samtidig stod for der. Indberetningerne fra pottemageriet i Byskov er bevaret til og med 1849, det fremgår, at Jens Bech i 1841 selv har overtaget det, årsproduktionen holder sig jævnt hen på 10000 stk., i krigsåret 1848 dog kun 1000 stk.

Folketællingerne kan udvide det billede, vi her har fået: i 1834 lever Eschild Bechs enke endnu i Østerby, sønnen Jens Hansen Bech er bestyrer af fabrikken, broderen Poul på 15 år arbejder der også, og personalet er i øvrigt den 71-årige Frantz Rasmussen (der altså atter var fulgt med Eschild Bech til en ny fabrik), endnu en arbejdsmand samt pottemagersvenden Søren Jensen på 20 år og lærlingen Jens Clemmen(sen) på 18.

Følger vi Ølandsfabrikken videre, finder vi, at i 1840 er Hans Bech bestyrer med den 24-årige Mads Peter Jensen som svend og den 18-årige Jens Chr. Jespersen som lærling. I 1845, hvor fabrik-

ken er nedlagt, bor Hans Bech stadig på Øland, han har et hus og betegnes som pottemager og skomager. I 1850 var han fraværende på Birkelse teglværk (hvor der i øvrigt også var et pottemageri),¹⁷⁶ medens familien bor i huset på Øland. I 1855 er han atter tilbage i huset, og 1860 er sidste gang, vi møder pottemager Hans Bech.

Broderen, Jens Bech, arbejder ene på pottemageriet i Byskov i 1840, men i 1845 har han en 24-årig svend, Jens Christensen Jespersen, der jo i 1840 var lærling på Ølandsfabrikken, og som ifølge kirkebogen tog til »Hybom« (efter 1839).¹⁷⁷ – I 1850 har Jens Bech en 21-årig pottemagerlærling, Hans Christian Nielsen, i 1855 er der ingen fremmed hjælp, men sønnerne er nu ved at være store. I 1860, sidste gang, vi møder Jens Bech, er sønnen Ole Christian Bech lærling hos faderen.

Af de to brødre er der ikke tvivl om, at Jens Bech var den dygtigste. Man tilskriver i øjeblikket en del lertøj til Ølandsfabrikken i dennes seneste periode, bl. a. nogle barselspotter med en guirlandedekoration, man ellers kun finder på bornholmsk lertøj. Det er et spørgsmål, om ikke disse genstande, hvor man endnu sporer påvirkningen fra fabrikken i Storegade, i virkeligheden er lavet af Jens Hansen Bech i Byskov.

APPENDIKS

Varelisters fra fabrikken i Storegade

1) Ved sammenligning af beholdningslisterne pr. 31. maj 1793 med det pr. 18. juli oversendte konstateredes følgende uoverensstemmelser:¹⁷⁸

Godt fajance, der burde være i behold:

Formede Thepotter no. 3, 3 hvide à 24 sk.	0-4- 8
Smørkande no. 1, 1 hvid	0-0-14
Sauceskaal no. 3, 1 malet	0-0-12

Do. vragfajance:

3 Sylte Krucker no. 3 à 2 sk.	0-0- 6
2 do. no. 4 à 1½ sk.	0-0- 3
5 Havepotter no. 1 à 1 mk. 14 sk.	1-3- 6

1 do. no. 2	0-1-10
5 do. no. 3	0-5- 0
1 hvid Terrin no. 3	0-2- 4
1 Skipper Thepotte no. 1	0-0- 7
1 hvid Flødeskee	0-0- 2
3 hvide Servisfade no. 6 à 10 sk.	0-1-14
9 do. no. 9 à 3 sk.	0-1-11
1 Syltekruke no. 1	0-0-12
mangel:	4-5-13

Godt fajance, der var i overskud:

1 hvidt Fad no. 2	0-3- 8
-------------------	--------

Do. vragfajance:

6 hvide Servis Saltkar	0-1- 2
3 hvide Servis Fade no. 7	0-1- 8
9 do. no. 8	0-2-13
1 Terrin no. 4	0-1-12
overskud:	1-4-11

dvs. at der i alt manglede varer for 3 rd. 1 mk. 2 sk.

2) Liste over forfærdigede råvarer, fra regnskab for september 1794:¹⁷⁹

925 Servis Tallerkener, 6 durchgebrokene Frugt Tallerkener, 26 Sauce Skaaler med Laag, 26 Sauce Skaale no. 1, 26 ditto no. 2, 3 ovale Fruct Fade no. 1, 4 ditto no. 2, 6 Servis og Potage Skeer, 26 Sokker og Fløde Skeer, 62 Senops Skeer, 26 ovale Smør Kander no. 1, 26 ditto no. 2, 25 Ponske Boller uden Laag no. 4, 25 ditto no. 5, 6 Øje Bader.

3) Sammenfatning over listen over varer, der blev solgt på auktionen i Rønne 28. oktober 1795.¹⁸⁰ Tallerkener blev solgt i halve dusin, kaffekopperne ligeledes, ellers enkeltvis eller 2-3 sammen, der solgtes for tilsammen 43 rd. 3 mk. 4 sk.

tallerkener, flade, 18½ dusin, deraf 7 dusin med blå kanter
tallerkener, dybe, 1 dusin med blå kanter
terriner, 2 stk.

FAJANCEFABRIKKEN I STOREGADE

fad, stort, 1 stk.
 fad, mindre, 35 stk., deraf 1 med grøn og 2 med blå kanter
 fad, lidet, 4 stk.
 fad, dybt, med blå blomster, 2 stk.
 salatfad, ovalt, 8 stk.
 salatfad, rundt, 8 stk.
 sauceskål, 3 stk.
 sauceskål med låg og fad, 1 stk.
 smørkande, 5 stk. deraf 1 betegnet »Skieffer Smørkande«
 senopskande, 3 stk.
 peberbøsse, 1 stk.
 saltkar, 7 stk.
 frugtkurv, 2 stk.
 puncheskål, 3 stk.
 ølkrus, 1 stk.
 øreskål, 2 stk.
 tekande, 9 stk., deraf 3 »mindre«
 tepotte, 13 stk.
 kopper, 2 par
 kaffekopper, 6 dusin
 spølkopper, 29 stk., deraf 2 »mindre«
 kontorkopper, 6 stk.
 underkopper, 16 stk.
 flødepotter, 3 stk.
 syltekrukker, 4 stk.
 saftspand, 2 stk.
 ovnskål, 5 stk.
 havepotte, 1 stk.
 urtepotte, liden, 2 stk.

NOTER

Hovedparten af arkivalierne, der belyser de af Davenport oprettede virksomheder, findes i fire læg, hvortil der henvises i noterne som følger:

A: amtmand Thaarups »Bornholmiana« pk. VII (R.A.). Heri et uordnet læg med papirer angående værkerne til og med udgangen af 1795. Har tilsyneladende tilhørt den daværende direktion.

B: Rønne Byfoged, Justitsdokumenter 1798–99 (L.A.), bilag til interessentskabets sag mod Johannes Spietz.

C: do. do., bilag til interessentskabets sag mod Poul Ancher.

D: do., dokumenter vedrørende Fajancefabrikken 1792. Heri bl. a. udskrifter af brandforhørene og borgernes ansøgning om udflytning af fabrikken.

1. Komm. Koll. Danske Journal samt Journalsager EE 1788, sagerne 140, 170, 188, 266, 386, 403, 449, 472 og FF 1788 no. 521, 535, 548 (R.A.).
2. do. EE 1788 sag 385.
3. do. FF 1788 sag 709.
4. do. FF 1788 sag 710.
5. do. FF 1788 sag 745.
6. do. FF 1788 sag 751
7. FF 1788 sag 757
8. do. FF 1788 sag 815
9. do. GG 1789 sag 88, 168 og JJ 1790 sag 88.
10. do. GG 1789 sag 413.
11. M. de Tilly, Efterretninger om Steenkuls Nytte, Natur og Udvindings-Maade, Kjøbenhavn 1770, s. 67.
12. Komm. Koll. D. Jour. samt Journ.s HH 1789 sag 558.
13. do. HH 1789 sag 559.
14. Bornholms Amt, Gruppesager 1743–1818, vedkommende industri o.s.v. (= gl. pk. 104) (L.A.).
15. Bh. Amt, Copibøger 1788–89, skr. af 26/9 1787 (L.A.).
16. Komm Koll. D. Journ. samt Journ.s HH 1789 sag 688.
17. som note 14.
18. C bilag 6.
19. C bilag 6.
20. Komm Koll. D. Journ. samt Journ.s JJ 1790 sag 161.
21. do. JJ 1790 sag 40.
22. do. JJ 1790 sag 110.
23. C bilag 6.
24. A.
25. Rønne Rådstue, Skattetaxter (L.A.).
26. A.
27. Komm. Koll. D. Journ. samt Journ.s JJ 1790 sag 273.
28. Rønne Rådstue, Rådstueprotokol 1766–1841 fol. 74 (L.A.).
29. Rønne Rådstue, Kæmnerregnskaber 1792 (L.A.).
30. Komm. Koll. D. Journ. samt Journ.s KK 1790 sag 654.
31. Rønne Byfoged, Tingbog 1792–1810, fol. 143 (L.A.).
32. do. do. fol. 286.
33. A.
34. Bh. Amt, Copibøger 1790–94, breve af 28/2 og 1/6 1791 (L.A.).
35. Komm. Koll. D. Journ. samt Journ.s LL 1791 sag 253.
36. A notat i regnskaberne.
37. Rønne Rådstue, Brandtaxationsprotokol 1791 (L.A.).
38. Rønne Byfoged, Skøde- og Pante-protokol 1781–94, fol. 373, 409 (L.A.).
39. Komm. Koll. D. Journ. samt Journ.s LL 1791 sag 247.
40. Fr. Thaarup, Kort Oversigt over Bornholms Amt, 1810, s. 87.
41. Stampemøllen blev anlagt til feldberedning (jvf. Bh. Amt, Ekspeditionsprot. 1747–50 s. 78). Den lå på jord, der dels hørte under Rønne by, dels under Nylars sogn. Ved senere salg må skøderne opledes både i Rønnes og i vestre herreds skøde- og panteprotokoller. Ved fajancefabrikens start ejedes møllen af Jens Hansen Møller (skøde 28/4 1785, vestre herred).

FAJANCEFABRIKKEN I STOREGADE

42. som note 35.
43. Komm. Koll. Danske Forestillinger 1791-92 no. 18 (R.A.).
44. do. do. no. 61.
45. A.
46. R. Byf. Brandretsprotokol 1766-1872, fol. 23 og D (L.A.).
47. A.
48. A.
49. Fr. Thaarup, Archiv for Statistik I s. 124.
50. R. Byf. Tingbog 1792-1810, fol. 286.
51. B bilag 12.
52. Uvist om den »bogholder Schouboe«, der ifølge regnskaberne (A) døde i august 1791, var C. F. Schouboe, der blev ansat i marts 1790, eller dennes fader, Hans Lerche Schouboe, der begravedes 11. august 1791.
53. C uden no.
54. C bilag 25.
55. Bornholmske Samlinger bl. XVI s 74.
56. B bilag 11.
57. R. Byf. Tingbog 1792-1810, fol. 13.
58. Rønne Kirkebog 99 no. 2, fol. 183.-R. Byf. Skøde- og Panteprot. 1781-94 fol. 282 (hvor det nævnes, at Hans Jensen Bechs hus solgtes på auktion 26/7 1785) (L.A.).
59. Borgerskab 20/3 1782, R. Rd. st., Rd.st.prot. 1766-1841, fol. 57.
60. R. Byf., Copibog 1786-97, brev af 3/8 1792 til amtmænd Heiberg (L.A.).
61. R. Byf. Skiftedokumenter 1790-94, Lars Truelsens bo (L.A.).
62. som note 25.
63. Bh. v. hd., Skøde- og Panteprot. 1781-1802, fol. 491. - O. J. Rawert og P. J. G. Garlieb, Bornholm beskrevet paa en Reise i Aaret 1815, s. 156.
64. Notat foran i Rønneklokkerens kirkebog 99 no. 4.
65. R. Byf. Copibog 1786-97, brev af 28/7 1792 og 27/9 1792.
66. R. Byf. Tingbog 1759-63 fol. 50.
67. R. Byf. Tingbog 1775-92 fol. 766.
68. R. Byf. Politidokumenter 1791-1800, brev af 11/8 1791 fra Davenport til byfogeden. - Politiprot. 1770-94 fol. 354 (L.A.).
69. R. Byf. Tingbog 1775-92 fol. 761, 770. Justitsdokumenter 1787-88/1790-94. - Politiprot. 1770-94 fol. 344 (L.A.).
70. GTK og RTK Reviderede Toldregnskaber, Bornholm, 1793 bilag til post 21 (R.A.).
71. R. Byf. Justitsdokumenter 1787-88 /1790-94, brev fra Davenport til amtmænd Heiberg af 24/9 1792. - Tingbog 1775-92, fol. 7.
72. Skildringen af begivenhederne bygger på R. Byf. Politiprot. 1770-94 fol. 368 og Tingbog 1792-1810 fol. 13 ng 19 samt D.
73. R. Byf. Copibog 1786-97, brev af 6/10 1792 til Den bestandige Commission. D.
74. R. Byf. Tingbog 1792-1810 fol. 13.
75. R. Byf. Auktionsdokumenter 1789-93, auktion 9/12 1793 over Lars Truelsens efterladenskaber. (L.A.), se også note 61.
76. R. Byf. Politidok. 1791-1800 (L.A.).
77. R. Byf. Tingbog 1792-1810 fol. 19.
78. R. Byf. Copibog 1786-97, brev af 31/12 1792 til Den best. Comm.
79. R. Byf. Tingbog 1792-1810, fol. 33-52. Do. Skiftedok. 1787-89 (heri dokumenter fra 1797 ang. dommene, fejlagtigt anbragt under 1787).
80. A.
81. Bh. Amt Copibog 1790-94.
82. som note 81.
83. som note 81 og D.
84. C bilag 14.
85. A og C bilag 14.
86. A.
87. R. Byf. Tingbog 1792-1810 fol. 89.
88. C bilag 33.
89. A.
90. A.
91. B bilag 10.

92. R. Byf. Skifteprot. 1790–1805, fol. 231.
93. B bilag 12. – R. Byf. Tingbog 1792–1810 fol. 286.
94. R. Byf. Skøde- og Panteprot. 1794–1806, fol. 79 og som note 25.
95. A.
96. Kaolin. De første større fund af kaolin skete på Kanegårdens grund i Knudsker.
97. Ved stærk opvarmning af grøn vitriol (FeSO_4 + krystalvand) omdannes den grønne ferroforbindelse til rødbrune ferriforbindelser + svovlsyre.
98. I Paul Bruno Bødker Hansen, Landsdommer Rogets Bornholm V, Bornholmeren 13. april 1793, omtales uden kildeangivelse en vareliste fra fabrikken fra september 1795, heri bl. a. »ovale fade med brun og blå kant«.
99. Wolf. Mankowitz, Wedgwood, London 1966, s. 43–44.
100. A.
101. A.
102. A.
103. C bilag 14.
104. R. Byf. Indkomne Breve 1791, 1793 (L.A.).
105. C bilag 14.
106. C bilag 14.
107. C bilag 14.
108. R. Byf. Tingbog 1792–1810 fol. 143–154.
109. Komm. Koll. D. Journ. samt Journ.s QQ 1794 sag 169.
110. C bilag 14.
111. C uden no.
112. Komm. Koll. D. Journ. samt Journ.s QQ 1794 sag 276, 363.
113. I originalen er fejlagtigt anført sept. 1791–jan. 1792.
114. Komm. Koll. D. Journ. samt Journ.s QQ 1794 sag 290.
115. do. QQ 1794 sag 532, 533.
116. do. Correspondence-kopiprot. 1794, fol. 480 (R.A.).
117. R. Byf. Justitsdok. 1795–97, bilag til Davidsens sag mod byfoged Bjørn.
118. Komm. Koll. D. Journ. samt Journ.s RR 1795 sag 289.
119. Adresseavisen = Kjøbenhavns Kongelige Allene Privilegerede Adresse Contoirs Efterretninger, 1795 no. 240 og no. 266.
120. R. Byf. Auktionsdok. 1794–99.
121. C bilag 4.
122. T. A. Topsøe-Jensen og Emil Marquard, Officerer i den Dansk-Norske Sætstat 1660–1814 og i den Danske Sætstat 1814–32, Bd.I s. 3.
123. C. G. Rafn, Beskrivelse over de vigtigste Bornholmske Leerarter, Bibliotek for Physik, Medicin og Oeconomie, 8. Hefte 1798.
124. R. Byf. Tingbog 1792–1810 fol. 286.
125. R. Byf. Politidok. 1791–1800.
126. Komm. Koll. Industri- og Fabrikfagets Sekretariat, Industrifagets Journal samt Journalsager A1797 sag 94, 138 (R.A.).
127. Hof- og Stadsretten, Forseglingsprot. 1793–98, prot. 6E s. 452 sag 1142. – do. Behandlingsprot. 1797–1813, 6K s. 66 og 78. – Do. Skiftedokumenter prot. 6, sag 1142 (L.A.).
128. RTK og GTK Reviderede Toldregnskaber, Bornholm, 1798.
129. Rafn o. a. s. 311–12.
130. R. Byf. Skøde- og Panteprot. 1794–1806 fol. 352. – Tingbog 1792–1810 fol. 276.
131. R. Rd. st., Rd. st. prot. 1766–1841 fol. 82.
132. som note 128.
133. Handels- og Industritidende 1799 no. 40.
134. R. Byf. Skifteprot. 1781–84/1790–1805 fol. 447.
135. A.
136. B bilag 14 og vedlagte aviser.
137. R. Byf. Tingbog 1792–1810 fol. 258 og følgende samt B og C.

FAJANCEFABRIKKEN I STOREGADE

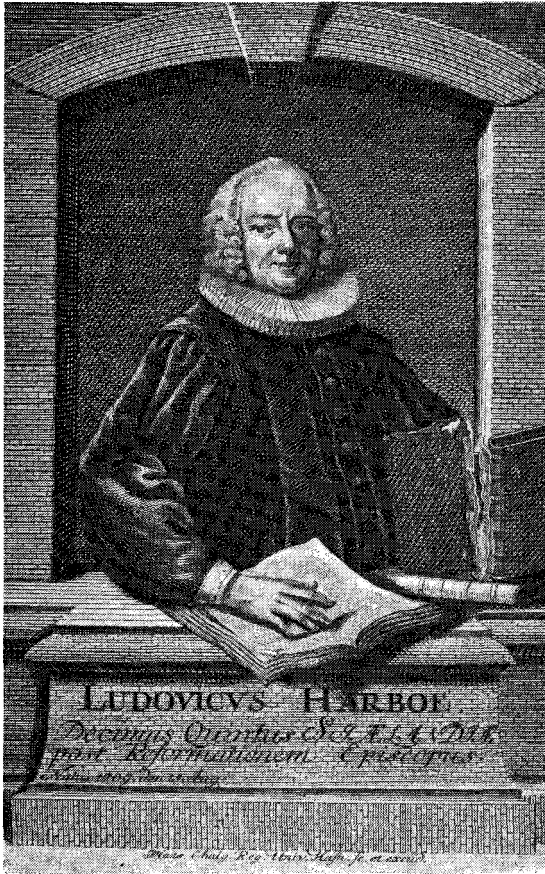
138. Bh. østre Hd. Tingbog 1789–1807 fol. 316 (bilag mangle) (L.A.).
139. do. fol. 329.
140. R. Byf. Tingbog 1792–1810 fol. 296 og B.
141. do. fol. 301 og C.
142. Admiralitetet, Indkomne Sager 1799 no. 1333 (R. A.).
143. Hof- og Stadsretten, Eksekutionsboer 10/54. Alle bilag til denne bobehandling gik tabt ved Københavns bombardement i 1807.
144. do., Eksekutionsboer 1790–1885 13/276.
145. som note 124.
146. Adresseavisen 1800 no. 221. – R. Byf. Skøde- og Panteprot. 1794–1806 fol. 352.
147. som note 25.
148. som note 25.
149. R. Rd. st., Brandtax. 1761, 1774.
150. Komm. Koll. Ind. og Fabr. f. Sek., Journalsager B1798 no. 498, 643.
151. R. Byf. Politidok. 1791–1800, klage fra Spietz over Zange.
152. do. do., klage fra Spietz over Kum.
153. do. 1801–05, klage fra Spietz over Bergstrøm.
154. R. Rd. st., Rd. st. prot. 1766–1841 fol. 94.
155. Spietz er ofte fadder for urmagerbørn, aldrig for pottemagerbørn.
156. som note 25.
157. Rawert og Garlieb o. a. s. 110 og 128.
158. Komm. Koll., Fabriks- og Industriefagets Journalsager 1826/1321 II.
159. Bornholmske Samlinger bd. XVI s. 74.
160. R. Rd. st., Brandtax. prot. 1801, 1827–36.
161. Kaj Uldall, Gammel Dansk Fajance, 2. udg. 1967 s. 117–21.
162. Folketælling 1787.
163. R. Rd. st., Brandtax. prot. 1791, 1801.
164. do. Rd. st. prot. 1766–1841 fol. 87.
165. R. Byf. Politidok. 1801–05, Christen Gregersens klage over Eschild Bech.
166. som note 165.
167. Chr. Brønnum, Fabriksanlægene ved Gudumlund. Saml. til jysk Hist. og Top. 2 R IVB s. 1–114.
168. som note 25.
169. Folketælling 1801.
170. Bh. Amt, Copibog 1795–1800 I.
171. se Bodil Tornehave, Bornholmske Pottemagere (under udarbejdelse).
172. som note 166 samt Oscar Marseen, Et keramisk Værksted på Øland, Arv og Eje 1957 s. 48–69 og Kaj Uldall o. a. s. 132–35.
173. Komm. Koll. Ind. og Fabriksfagets tabellariske Efterretninger (R. A.).
174. Trap Danmark 4. udg. bd. V, s. 276.
175. Oscar Marseen o. a. s. 68.
176. som note 173.
177. som note 175.
178. C bilag 10.
179. B bilag 18.
180. R. Byf. Auktionsdok. 1794–99.

BERETNINGER OM BISPEVISITATSER PÅ BORNHOLM I DET 18. ÅRHUNDREDE

Af Henning Heilesen

Fra 18. og 19. århundrede er bevaret adskillige optegnelser om bispevisitater. Af visitatsoptegnelser fra tiden før 1700 er kun bevaret den fynske biskop Jacob Madsen Weiles visitatsbog indeholdende optegnelser fra en del af hans rejser i stiftet 1588–1606 og en visitatsbog med beretninger om visitatser i det daværende Lunde stift (Skåne, Halland, Blekinge og Bornholm) i biskopperne Poul Mortensen Aastrups og Mads Jensen Medelfars embedstid (1611–1619, 1620–1637). Afsnittet om visitaterne på Bornholm 1616 og 1621 blev udgivet af J. R. Hübertz i »Aktstykker til Bornholms Historie 1327–1621« (1852) s. 597–609, hele visitatsbogen af Bjørn Kornerup 1942 (visitatsberetningerne fra Bornholm heri s. 131–142).

Efter 1700 er bevaret biskop Søren Lintrups visitatsbog 1721–1724 om forholdene i Viborg stift. I det hele taget er der fra det 18. århundrede et fyldigere kildemateriale til oplysning om biskoppernes visitatser, især de til regeringen afgivne visitatsindberetninger. Allerede 1683 blev det i Danske Lov 2–17–14 bestemt, at biskopperne årligt til Danske Kancelli skulle indsende beretning om de forsømmelser og mangler, de var blevet opmærksomme på ved deres visitatser. Denne bestemmelse synes ikke at have ført til regelmæssige årlige indberetninger. Først ved oprettelsen af Generalkirkeinspektionskollegiet 1737 blev det anderledes. I dettes instruks § 14 forpligtedes kollegiets medlemmer til at pålægge biskopperne hvert år at indsende beretninger om menighedernes tilstand og de gejstliges samt andre læreres »Forhold, Flid og Beskaffenhed«. Som følge af denne bestemmelse findes der i Generalkirkeinspektionskollegiets arkiv i Rigsarkivet et betydeligt antal visitatsberetninger, der er et omfattende og værdifuldt materiale til dansk kirkehistorie i det 18. århundrede. For Sjællands stift findes der her beretninger

*Ludvig Harboe.
Sjællands 15. biskop
efter reformationen.
Stik af Jonas Haas i
serien »Evangeliske
Biskopper i Sjællands
Stift» (1761).*

af biskop Peder Hersleb 1739–1745 og af den senere biskop Ludvig Harboe som biskop Herslebs medhjælper 1749–1752 samt af biskop N. E. Balle 1784–1790. Enkelte prøver af disse beretninger er trykt i tidsskrifter og lokalhistoriske årbøger, men en samlet offentliggørelse er en vigtig kirkehistorisk fremtidsopgave.

Hersleb havde som biskop over Akershus stift (1730–1737) været en flittig visitator. I Sjællands stift hindrede sygdom ham i at få visiteret mere end $\frac{3}{4}$ af stiftet. Bornholm hørte til de egne, hvor han ikke nåede hen. Harboe gennemførte som sin svigerfader Herslebs medhjælper en visitats i hele Sjællands stift i løbet af 3 år.

Han kom til Bornholm i sommeren 1750 og visiterede i alle pastorer sammesteds undtagen på Christiansø. Fra Harboes tid som virkelig biskop over Sjællands stift (1757–1783) ses ikke bevaret visitatsberetninger fra Bornholm. Balle kom til Bornholm i sommeren 1786 under sin første visitatsrunde i Sjællands stift. Han nåede til Christiansø, men visiterede ikke i Østerlarsker.

Nedenfor meddeles beretningerne om Harboes og Balles visitatser på Bornholm 1750 og 1786. De findes i de nævnte visitatsberetninger i Generalkirkeinspektionskollegiets arkiv. I pakken Danske Kancelli F. 62, ligeledes i Rigsarkivet, opbevares genparter af Balles beretninger til Generalkirkeinspektionskollegiet. Herfra er taget en tilføjelse i visitatsberetningen fra Christiansø. Balle har vistnok ment, at degnen Gielstrup burde bringes i erindring over for Kancelliet; denne formodning finder sin støtte i, at Gielstrup fik præstekald året efter.

Efter Generalkirkeinspektionskollegiets ophævelse 1791 blev det skik, at biskopperne sendte visitatsberetninger til Danske Kancelli, fra 1800 dettes 1. departement, der 1848 omdannedes til Kultusministeriet. For Sjællands stift er dog kun få af disse beretninger bevaret og ingen fra Bornholm. I Sjællands bispearkiv i Landsarkivet for Sjælland findes et tykt kvartbind med visitatsoptegnelser af Balle 1799–1807. Heri er der optegnelser om Balles sidste visitatsrejse på Bornholm 1802.

(Rønne-Knudsker)

1750: Den 11te Junii visiterede jeg i Rønne Kirke. Capellanen Hr. Lauridtz Chr. Aspach¹ prædickede over 1 Joh. 5 nogenleedes. De sletteste af Ungdom og Børn vare, som jeg siden erfoer, erindrede, ey at møde. De tilstædeværende vare lovlige. Men der vare og Mange som ved mindste Forandring ey kunde finde sig i at svare, og fandtes desuden Mangel paa Læsning inden i Bog.

1786: De Voxne svarede dog bedre, end man havde ventet. Iblandt dem, saavelsom iblandt de mindre, fandtes adskillige, der kunde roses formedelst deres Fremgang, men Hoben behøvede Paamin-delse, især om bedre Eftertanke, og fik den.

Sognepræsten Hr. *Transe*² anvender megen Flid i sit Embede, og prædiker grundig til Oplysning og Opbyggelse.

Capellanen Hr. *Kofoed*³ fattes ey Gaver til at forkynde Guds Ord med Nytte.

(*Nyker*)

1750: Den 12te om Morgen i Nykiær. Hr. Peder Bernholt⁴ holdt en god Prædicken over Col. III. 17. Men er icke synderlig Catechet. Ungdommen nogenleedes, og endeel af dem slette. Ministerial Bogen icke accurat indrettet.

1786: De Voxne kunde i Almindelighed gjøre antagelig Rede for deres Christendom. Den mindre Ungdom svarede bedre, læste vel i Bog, og vidste noget af Bibelhistorien.

Sognepræsten Hr. *Sommer*,⁵ en from og flittig Mand, forkynnder Guds Ord i et opbyggeligt Foredrag til Nytte for sin Menighed.

(*Klemensker*)

1750: Eodem om Efftermiddagen i St. Clemens Kirke. Hr. Anders Agerbeck⁶ er bekiendt nock, og var at ønske, at den Text maatte sandes paa ham; hand prædickede over 1 Cor. IV. 20,⁷ hvori hand blandede underlige Ting sammen, e. g. Paulus vilde intet have at bestille med sine Tiiders Wolffianer og Cartesianer,⁸ var ikke heller fornøyet med Buba Slidder Sladder, spurdte ei effter om de vare Herrenhuter, Calvinister og andre Secter etc. Ellers findes Mange, der have god Kundskab, og have lært mange smucke Psalmer, hvilcket hand særdeles driver paa; andre fandtes gandske vankundige, og over hoved Mangel paa at have lært Lutheri Catechismum. Præsten havde skriffet for Alteret, hvilcket offentlig blev talt om, og derfor offentlig Erindring giort, ey at gaae frem effter sit eget Hoved og Indfald, men holde sig de Indretninger, som ere giorte i vor Kirke, effterrettelige.⁹

1786: Nogle Voxne fortiente Roes. Hos Mængden var Kundskaben antagelig. Den mindre Ungdom viiste Prøve af Eftertanke, som dog bør forøges.

*N. E. Balle, Sjællands
biskop 1783–1808. Stik
af G. L. Lahde udført i
biskoppens levetid.*

Sognepræsten Hr. Kofoed¹⁰ haver det Uheld, at være idelig i Strid med en Deel af Menigheden. Paa hans Embede vides imidlertid ikke noget at udsætte.

Degnen Toxverd¹¹ er skikkelig og flittig.

(Hasle-Rutsker)

1750: Den 13de i Hasle. Sogne Præsten Hr. Lars Randers¹² kun for faae Dage siden ankommen. Capellanen Hr. Koefoed¹³ prædickede over Ezech. 36.26. Her var stor Vankundighed blant de Voxne. De smaae læste temmelig i Bog. Degnens¹⁴ Bøger urigtige. Ministerial Bogen confus.

1786: Her fandtes iligemaade god Kundskab hos de Voxne, blant hvilke en Deel besad megen Færdighed. Børne-Ungdommen behøvede i Almindelighed at øves noget mere i Boglæsning, og at holdes til bedre Eftertanke. Men i Betragtning af at Forældrene maae selv undervise deres Børn formedelst Mangel af Skoler, kunde man dog være vel fornøyet med dem.

Sognepræsten Hr. *Arboe*, som nu er død,¹⁵ var iblandt Landets gode Prædikantere omtrent den beste, og førte tillige et exemplarisk Levnet.

(*Olsker-Allinge*)

1750: Dom. 3. post Trinitatis i S. Ols Kirke. Hr. Hans Mahler¹⁶ har indviklet sig i mange, hands Embede uvedkommende Ting; hand prædickede ellers skickelig over Evangelium,¹⁷ og har været en stærck Drive, at Ungdommen skulle lære noget, hvilcket hand temmelig har opnaaet, og vare iblandt dem nogle særdeeles gode. 1786: Den voxne Ungdom svarede meget godt. Mange udviiste skøn Eftertanke. Den talrige Børne-Ungdom svarede færdig uden ad, og var ikke ubekiendt med Ordenes Mening. Ogsaa kunde den læse vel i Bog.

Sognepræsten Hr. *Lars Mahler*,¹⁸ en arbejdsom og tillige sagtomodig Mand, holdt en Prædiken, som var vel udarbejdet, og gjorde Indtryk.

(*Rø*)

1750: Den 15de i Røe. Hr. Friderich Monrad,¹⁹ en god Mand, der har et slet Kald, prædickede over Act. X. 42. De confirmerede vare vel underviiste, men de Unge vare des slettere. Degnen²⁰ var sengeliggende og Substituten svag, saa alt ankom paa Præsten alleene.

1786: De Voxne svarede i Almindelighed vel nok med temmelig Forstand. Dog vare de alt for hastige, og havde bundet sig formeget til Bogen. Den mindre Ungdom læste kun langsomt i Bog, men var ellers ikke ukyndig.

Sognepræsten Hr. *Prabl*,²¹ en jevn og forstandig Mand, passer

sit Embede troelig, og er ellers bekiendt for sin gode Indsigt i Landvæsenet, saavel som i Lægekonsten.

Degnen *Lønberg*²² synger meget skjønt, og er en skikkelig Mand.

(*Østerlarsker-Gudhjem*)

1750: Den 16de om Morgen i Øster Larskiær. Hr. Morten Evendorph Lütz²³ prædickede over 2 Cor. VIII. 7 nogenleedes. Hand har bedre Gaver til at catechisere. Hos Børn og Ungdom var en underlig Sædvane, at den eene skreeg den anden i Halsen, og alle paa eengang vilde svare, naar een blev adspurdt. Ellers var deres Kundskab lovlig god. Særdeeles deres, som vare fra Annexet Gudium.²⁴

(*Christiansø*)

1786: Den hele Ungdom, Smaae og Store, udmærkede sig ved en siælden Færdighed. Opvakt af deres udviste Duelighed, gjorde jeg mig Umage for, ved alle Slags Vendinger undertiden at føre dem i Forlegenhed. Men til min store Fornøjelse vidste de, at udrede sig fermt deraf. Og det traf ey meer end eengang, at en Dreng paa 12 Aar tog feyl, men strax rettede han sig selv igien. En Svensk Skibs-Capitain, som var tilstede med sine Folk, forundrede sig ikke lidet over den brave Ungdom. Den fortiente al Roes. Og deres ypperlige Lærer, Degnen *Gielstrup*,²⁵ haver ved sin Underviisning gjort sig fortient til et Præstekald, da han tillige prædiker godt, og er exemplarisk. (Jeg haver examineret ham, og veed, at han besidder meget gode Theologiske Indsigter.²⁶)

(*Østermarie*)

1750: Eodem om Efftermiddagen i Øster Mariæ Kircke, hvor jeg hørte en grundig og meget god Prædicken af Hr. Claus Steenbeck²⁷ over 2 Cor. VI. 6. Hand er en drivendes Mand, og har ladet sig det være angelegen, at Ungdommen maatte vorde vel grundet i deres Christendom, og faae Saligheds Forstand. Degnen²⁸ er intet synderligt hos. Siæle Registeret fattedes.

1786: Den voxne Ungdom havde vel ikke lært andet, end Beyers

Catechismus,²⁹ men svarede dog saa vel, og med saamegen Forstand, at jeg kunde være gandske fornøyet. Adskillige fortiente Roes. Lige-saa vidste de Smaa med god Eftertanke at gjøre Rede for Luthers Catechismus, og havde lært Bibelens Historie.

Sognepræsten Hr. Provst *Hiorth*³⁰ holdt en grundig Prædiken til megen Opbyggelse. Han er en forstandig og redelig Mand, besidder et godt Bibliothek, og haver smukke Indsigter.

(*Svaneke-Ibsker*)

1750: Den 17de i Svannicke. Hr. Hans Prahl,³¹ som nu er død, og vel meere søgte sit eget, end Guds var, prædickede over Prov.³² XXII. 6. Ikke alleene Børn havde slet Kundskab, men og blant de confirmerede vare mange, der ey svarede, endog paa de ellers bekiendteste Spørsmåale.

1786: I Almindelighed svarede de Voxne meget godt med Forstand og Eftertanke. Ogsaa nogle udmærkede sig. Børne-Ungdommen læste vel i Bog, og gjorde fornøvelig Rede for sin Kundskab med temmelig god Forstand.

Sognepræsten, Hr. *Jens Michael Hiorth*,³³ prædikede ordentlig og fattelig, ikke uden Opbyggelse.

Degnen *Prahl*⁴ haver gjort sig fortient ved Ungdommens Underviisning.

(*Neksø-Bodilsker*)

1750: Den 18de i Nexø. Hr. Joh. Gotfr. Dauw³⁵ har vel ingen synderlig Gaver, men er dog en opbyggelig Prædikant, og en flittig Mand. Hands Text var Es. XLIX. 1. Gud har velsignet hands Flid, at saavel Børn som Voxne, endog de som vare gifte, svarede med Færdighed og Forstand.

1786: I Begyndelsen syntes Ungdommen ikke at vide ret meget. Men da den var opmuntret, fik jeg gode Svar. Hos nogle sporedes Indsigt og Eftertanke. De Smaa læste vel nok i Bog, men behøve at ledes til nøyere Eftertanke.

Sognepræsten Hr. *Plochbross*³⁶ var ved Døden afgaaet, og Eftermanden³⁷ var ikke endnu ankommet.

(Povlsker)

1750: Den 19de om Morgen i St. Pouls Kirke, hvor Hr. Hans Jørgen Lund³⁸ er Præst. Hand prædickede over Coh.³⁹ XII. 1 got nock. Jeg havde Aarsag her at være misnøyet, thi her var stor Van-kundighed, naar jeg undtager nogle faae, som vare gode. Præsten klagede over, at de Unge ey ville komme til Overhøring.

1786: Af de fleste Voxne fik jeg skikkeligt Svar; nogle viiste sig ferme. Den smaae Ungdom læste nogenledes i Bog, og kunde vel gjøre Rede for sin øvrige Kundskab, ikke uden Eftertanke.

Sognepræsten Hr. *Carstensen*,⁴⁰ en flittig, tienstagtig og duelig Mand, prædiker Guds Ord med Varme og Eftertryk til Opbyggelse.

(Pedersker)

1750: Eodem om Effttermiddagen i St. Peders Kirke. Den gamle Sogne Præst Hr. Hans Grønnegaard⁴¹ holdt en maadelig Prædicken over Ps. 34. 12. Capellanen Hr. Michael Tamdrup,⁴² en oprigtig brav Mand, gjør sin mueligste Fliid med Ungdommen, hvilcket og af deres Svar kunde kiendes.

1786: Den voxne Ungdom var baade færdig og forstandig i sine Svar. Adskillige fortiente Berømmelse. Hos Børnene kunde der udfordres lidt mere Eftertanke, men ellers læste vel i Bog og svarede godt.

Sognepræsten Hr. *Langhorn*⁴³ havde vel udarbeidet sin Prædiken, som var baade grundig og ordentlig.

(Åker)

1750: Den 20de i Aakiær. Hr. Lars Hiort,⁴⁴ en retsindig og icke ustuderet Mand, prædickede opbyggelig over Ps. 51. 12. Det var Lyst og Glæde at høre Ungdom, Børn og giffte, og har jeg icke hos nogen Meenighed der paa Landet fundet saa almindelig god Kundskab. Fiire Gange hver Uge har hand, nu her, nu der, i Meenigheden Ungdommen samlet, for at catechisere med dem, og det gjør hand uden Pralerie, og uden at søge at gjøre sig et Navn. Ved hands Omhyggelighed er og nyelig en Børne Skole bleven oprettet. Hand har og en venerabel vacker Degn.⁴⁵ Kircke Bøgerne ere de ældste der

paa Landet, og adskillige curiosa om det, der er passeret paa Bornholm, i samme indførte.⁴⁶

1786: En talrig voxen Ungdom havde indfundet sig, som svarede kort, men rigtigt og bestemt, med skikkelig Eftertanke. Nogle viiste sig meget ferme. Ligeledes var en talrig Mængde af Børn forsamlet, som tildeels læste godt i Bog, og svarede for Resten upaaklageligen.

Sognepræsten, Hr. *Witte*, en retsindig og troe Mand i sit Embede, var nyelig ved Døden afgaaet.⁴⁷

(*Nylarsker*)

1750: Den 21de om Morgenens visiteret i Nylarskiær. Hr. Hans Severin Whitte⁴⁸ prædickede over Søndags Evangelium paa 4de effter Trinit.⁴⁹ gandske got. Men Ungdommen var slet. Præsten catechiserer lovlig, og da hand ikke længe har været der paa Stædet, saa vil jeg formode at hand anvender Fliid og Troskab, at faae den salig giørende Guds Kundskab indprentet udi de Unges saavel som Gamles Hierter, og tog jeg Løffte af hannem, at hand skulde lade det være sit Hoved-Øye-Mærcke.⁵⁰

1786: De Voxne gjorde Rede for deres Kundskab baade med Færdighed, og med god Forstand. Ligesaa havde jeg Aarsag, at være i alle Maader veltilfreds med den mindre Ungdom. Samme læste ret godt i Bog, hvilket paa Bornholm ikke er sædvanligt.

Sognepræsten, Hr. *Jens Mahler*,⁵¹ en skikkelig og flittig Mand, havde vel efter gammel Skik indbragt mange Bibelske Exempler og Citationer i sin Prædiken, men vidste tillige at anvende alt paa saa god en Maade til Opbyggelse, at man gierne hørte ham.

(*Vestermarie*)

1750: Eodem om Efftermiddagen i Vester Mariæ. Hr. Poul Matthias Schor⁵² prædikede ret opbyggelig over Col. I. 21. Her en meget stor Forsamling, og kunde Ungdommen ihenseende til deres Kundskab regnes blant de beste der paa Landet effter dem i Aakiær Mee-nighed. Dertil tiener og Præstens choleriske Temperament, og at hand ey antager nogen til Confirmation, uden de have faaet Begreb af det de have lært uden ad.

1786: Her var en talrig Ungdom forsamlet, som svarede ret vel med god Indsigt. Børnene viste ligeledes Eftertanke og Forstand. Dem fattedes dog nogen mere Øvelse i Boglæsning. I øvrigt havde jeg Aarsag, at være fornøyet.

Sognepræsten Hr. Mag. Borrebye⁵³ antager sig Ungdommens Op-
lærelse med Flid, og haver i sin Prædiken mange gode Tanker at
fremsætte.

Degnen *Markman*⁵⁴ er flittig og duelig.

NOTER OG HENVISNINGER

1. 1704–1755, residerende kapellan her 1741–1755.
2. Christian Transe (1746–1808), sognepræst her 1785–1808.
3. Mads Kofoed (1735–1792), residerende kapellan her 1766–1786, derefter sognepræst i Hasle.
4. 1708–1781, sognepræst her 1742–1781.
5. Peder Sommer (1745–1812), sognepræst her 1782–1812.
6. Andreas Agerbech (1701–1770), sognepræst her 1741–1756. Denne særprægede præsts biografi findes i Dansk biografisk Leksikon I 145 ff.
7. »Thi Guds Rige består ikke i ord, men i kraft.»
8. Dvs. tilhængere af den tyske filosof Christian Wolff (1679–1754) og den franske filosof René Descartes (1596–1650) Agerbech synes at have angrebet sin samtidss rationalisme, især Wolffs danske discipel F. C. Eilschows »Philosophiske Breve« (1748).
9. Kirkeritualet af 1685 foreskrev skriftemål i skriftestol. Skriftemål for al-
teret var i strid dermed.
10. Jørgen Kofoed (1731–1813), sognepræst her 1771–1808.
11. Jørgen Sandby Togsverd (1726–1800), degn her 1761–1800.
12. 1710–1780, sognepræst her 1749–1780.
13. Jørgen Kofoed (1721–1780), personel kapellan her 1748–1750, senere sognepræst i Povlsker.
14. Claus Sørensen (1674–1751), degn her 1704–1751.
15. Poul Arboe (1735–1786), sognepræst her 1780–1786. Han døde 10. september 1786.
16. 1695–1759, sognepræst her 1723–1759.
17. Lukasev. 15, 1–10.
18. 1728–89, sognepræst her 1760–1786, derefter i Åker. Søn af foregående sognepræst her.
19. 1705–1778, sognepræst her 1733–1757, derefter i Nekso-Bodilsker.
20. Peder Clausen (1664–1750), degn her 1700–1750.
21. Jacob Peter Prahll (1737–1810), sognepræst her 1779–1787, forflyttet til Østerlarsker, sidst i Østermarie. Se Personalthistoriske Samlinger I 160.

HENNING HEILESEN

22. Hans Jensen Lyngberg (1735–1805), degn her 1766–1795, derefter i Nyker.
23. 1702–1782, personel kapellan her 1731–1751, derefter sognepræst.
24. Dvs. Gudhjem.
25. Johannes Gielstrup (1750–1833), degn her 1782–1787, derefter sognepræst i Rø, senere i Skærbæk i Sønderjylland. Stod Brødreminigheden nær (se herom J. Brodersen: *Fra gamle Dage* (1912) s. 255 ff.).
26. Indsat fra genparten i Danske Kancelli F. 62.
27. 1708–1766, sognepræst her 1744–1758 og 1765–1766 (1758–1765 i Rønne).
28. Johannes Rediger (1706–1755), degn her 1743–1755.
29. »Korte Spørgsmaal til Forklaring over de 5 Parter i Catechismo« (1767, 2. udg. 1770) af sognepræst i Glumsø på Sjælland Peder Grove Beyer (1707–1790).
30. Marcus Ludvig Hiorth (1724–1791), sognepræst her 1766–1791.
31. 1696–1752, sognepræst her 1729–1752. Hans fornavn var Jacob og ikke Hans (Personalhistoriske Samlinger I 138). Han var fader til den i note 21 nævnte sognepræst i Rø Jacob Peter Prahll og den i note 34 nævnte degn i Ibsker Samuel Prahll.
42. Dvs. Ordsprogenes Bog (latin Proverbia).
33. 1725–1795, sognepræst her 1779–1795 (forud i Rø 1758–1779). Broder til ovennævnte sognepræst i Østermarie Marcus Ludvig Hiorth.
34. Samuel Prahll (1730–1819), degn i Østermarie 1755–1782, her 1782–1788, derefter i Bodilsker. Se Personalhistoriske Samlinger I 146 f.
35. 1709–1757, personel kapellan her 1735–1750, derefter sognepræst.
36. Simon Birch Plockross (1736–1786). Han døde 25. marts 1786.
37. Peter Hegelund (1743–1816), sognepræst her 1786–1794, derefter i Damsholte på Møen. Han blev kaldet hertil 8. september 1786.
38. 1701–1772, sognepræst her 1741–1753, derefter i Vestermarie.
39. Dvs. Prædikerens Bog (hebraisk Kohélet).
40. Matthias Carstensen (1751–1797), sognepræst her 1780–1788, derefter i Bogenø.
41. 1691–1761, sognepræst her 1741–1761.
42. 1718–1779, personel kapellan her 1746–1761, derefter sognepræst.
43. Hans Ancher Langhorn (1742–1790), sognepræst her 1783–1790.
44. 1707–1760, sognepræst her 1740–1760.
45. Frederik Key (1683–1755), degn her 1722–1754.
46. Åker ældste kirkebog begynder 1648. Uddrag af den er trykt i Kirkehistoriske Samlinger 4. rk. I 469 ff.
47. Hans Severin Whitte (1716–1786), sognepræst her 1760–1786. Han døde 5. juli 1786.
48. Sognepræst her 1747–1760, derefter i Åker. Se note 47.
49. Lukasev. 6, 36–42.
50. Det ses af Balles udtalelser om ham, at han holdt dette løfte.
51. 1730–1791, sognepræst her 1773–1791. Broder til sognepræst i Olsker Lars Mahler.
52. 1702–1753, sognepræst her 1747–1753.
53. Oluf Borrebye (1737–1791), sognepræst her 1772–1791.
54. Wilhelm Marckmann (1747–1818), degn her 1779–1795, derefter i Åker.

ROVMORDET I BÅDSTAD 1813

Af Vilh. Svendsen

I Bornholms Social-Demokrat den 24. december 1928 har H. P. Haagensen, Gudhjem, efter oplysninger fra en gammel røbo skrevet om et mord på tre mennesker i Bådstad 1813.

Nedenfor følger Haagensens artikel samt en undersøgelse af det foreliggende arkivmateriale i mordsagen.

Selv om Overfald og Mord vel ikke var saa sjældne paa Bornholm i gamle Dage, kan dog en enkel Ugerning ryste Folketsindet saa stærkt, at det kan være Samtaleemne over Hundrede Aar efter det passerede. Dette er f. Eks. Tilfældet med Rovmordsdramaet i Baadstad, der blev forøvet i December 1813. Jeg hørte for nogen Tid siden et Par gamle Røboere tale derom, og jeg fik ved denne Lejlighed en af de gamle til at fortælle, hvad han vidste om den grufulde Morddaad for 116 Aar siden.

Nede i det idylliske Baadstad laa i gamle Dage, omtrent paa det Sted, hvor Andr. Markers Hus nu ligger, en saakaldt Vagtbod. Det var et Hvilested og Traktørsted for Kystvagten og andre Vejfarende, og til Vagtboden i Baadstad hørte ogsaa et lille Avlsbrug. Saadanne Vagtboder var der adskillige af rundt om paa hele Bornholm i gamle Dage. Senere, da Kystvagten ophørte, blev Traktørstedet forlagt til Helligdomsgaarden, hvor nu Hotel »Helligdommen« ligger.

I Vagtboden i Baadstad boede i 1813 en Mand ved Navn Birk med sin Kone og deres 12 aarige Søn. Birk havde Ord for at være meget rig. Han havde sejlet til Søs i sine unge Dage, men efter Sigende havde han erhvervet sin Rigdom ved Skibsforlis paa Kysten, der var ret hyppige i de Tider. Mange mærkelige og kostbare Ting i Vagtboden bar Vidne om at være kommet fra fremmede Lande. Han ejede flere Gaarde i Rø, og blandt disse var Tyskegaard. Her boede en Mand ved Navn Thor Hansen, der havde flere voksne

Børn hvoraf et Par Døtre og en Søn, der gjorde Tjeneste som ridende Soldat ved Bornholms Væbning, var hjemme paa Gaarden. En af Døtrene var forlovet med en Tysker. Om det var en rigtig Tysker, eller om det blot var et Øgenavn, vides ikke.

En mørk Decembraften sadler (Linien gentages – Trykfejl) bevæbnede med to Pistoler, som tilhørte den ridende Soldats Mun-dering, red de ned til Vagtboden i Baadstad. Her maa indskydes den Bemærkning, at Thor Hansen paa Tyskegaard sad haardt i det, ligesom de fleste Gaardmænd i de Tider, og han blev tit rykket for sin Afgift, som det altid kneb med at faa betalt til Birk i Baadstad.

De to Ryttere havde sikkert antaget, at Folkene i Vagtboden var gaaet til Ro paa det sene Tidspunkt, hvilket dog ikke var Til-fældet. En flok Ryttere havde nemlig gæstet Traktørstedet den Aften, og de var lige redet bort, da de to førstnævnte kom til Stedet og bandt deres Heste udenfor. Men de masede straks ind i Stuen, hvor Manden og Drengen sad ved Bordet, medens Konen kom ind ad en Dør fra den modsatte Side med en Mælkebøtte, som hun holdt foran sig. Straks fyredes en Pistol af mod Konen, men Kuglen, der kom til at strejfe Jernbaandet paa Mælkebøtten, fo'r ind i Dør-karmen. I samme Øjeblik faldt det næste Pistolskud, der ramte Konen i Tindingen, saa hun faldt død om. Manden og Drengen fo'r op, men Manden fik et Kolbeslag i Hovedet, saa han segnede om paa Gulvet. Drengen fik midlertid Lejlighed til at smutte forbi Banditterne, og han fo'r med et højt Skrig ud af Huset. Der var ingen Huse eller Gaarde i Nærheden, og den ulykkelige Dreng stormede blot paa maa og faa ud i den mørke Skov, der laa lige op til Vagtboden. Her havde han maaske kunnet undgaa sin Skæbne, hvis ikke hans lille Hund havde fulgt ham i Hælene med vilde Glam. Efter en kort Jagt fangede Banditterne ham og slæbte ham tilbage til Huset, hvor han blev myrdet ved Kolbeslag.

Da disse grufulde Handlinger var overstaaet, blev Huset plyndret for alt, hvad der var af Værdisager og Penge – sidstnævnte mente man dog ikke, der var ret mange af paa daværende Tidspunkt.

Saa hurtigt som det efter den Tids Forhold lod sig gøre, ryg-tedes Morddaaden over hele Øen, men de bornholmske Sherlock

Holms'er kunde ikke finde Røverne. Der gik de vildeste Rygter om, hvorledes Ugerningen var foregaaet, baade paa naturlig og unaturlig Maade, som kun Folks Fantasi i hine Tider kunde fostre, og Omegnens Folk var rædselsslagne.

Man konstaterede, hvorledes de to Pistolskud var faldet, og at Manden og Drengen var myrdet ved Slag – formentlig Kolbeslag, samt at en Pistolkolbe var slaaet i Stykker, idet der fandtes Splinter af Kolben paa Gulvet, hvor Ligene laa. Og det var sidstnævnte Opdagelse, der førte til Røvernes Paagribelse – men der skulde gaa nogle Maaneder.

Mellem Jul og Nytaar var der stort Bryllupsgilde paa Tyskegaard, hvor Thor Hansen fejrede Bryllup for sin Datter, der blev gift med Tyskeren. Ved denne Lejlighed – hvor den gamle Røbos Bedstefader var tilstede, som fortalte det, jeg her gengiver – saas en Del mærkelige Porcelænsting, der var meget sjældne paa Bornholm, og som der blev hvisket om lignede de Ting, man havde set i Vagtboden i Baadstad. Der bredte sig en uhyggelig Stemning blandt Selskabet, men det lykkedes alligevel Tyskegaardsmændene at faa Mistanken vejret bort paa forskellig Vis.

Men saa var det, at Bornholms Milits blev indkaldt til Mønstring i Rønne, hvor Mandskabet skulde møde i Uniform med sine Vaaben i brugbar Stand. Om nu denne Mønstring blev iværksat i Anledning af Morddaaden – da man vel nok kunde gaa ud fra, at den almindelige Befolkning ikke fandtes i Besiddelse af Pistoler uden dem, der tilhørte Væbningens Mandskab – vides ikke. Men ligemeget, kort før Mønstringen mødte Tyskegaardssønnen hos Bøssemageren i Rønne med en Pistol, der skulle repareres, idet Kolben var knust. Bøssemageren har naturligvis været underrettet, for han gik med det samme til Øvrigheden, der straks anholdt begge Røverne.

Det ligger nær at antage, at Thor Hansen paa Tyskegaard ogsaa var blevet arresteret som delagtig, men det menes ikke at være Tilfældet. De to har saa formentlig været alene om det. De nægtede begge, men der førtes efterhaanden saa mange Beviser for deres Skyldighed, at de blev dømt – ikke til Hængning, som ellers var Straffen for slige Forbrydelser, men livsvarigt Fængsel, hvilket

skyldtes, at der alligevel ikke var helt afgørende Beviser for, at de var Forbryderne.

Efter nogle Aars Ophold i Fængslet gjorde de engang et Flugtforsøg i Fællesskab, men da faldt en af dem ned fra Fængselsmuren og dræbtes – hvilken af dem, vides ikke. Senere skal den anden have tilstået og fortalt om det grufulde Morddrama i Baadstad hin mørke Decemberaften.

Hvorvidt den gamle Røbos Beretning nu er helt rigtig i alle Enkeltheder, ved jeg naturligvis ikke, men det kunde maaske konstateres ved gamle Retsprotokoller. Jeg synes blot, det er interessant, at Folk paa Omegnen endnu 116 Aar efter kan fortælle saa udførligt om denne Begivenhed, skønt de, saa vidt jeg ved, ingen skriftlig Beretning har at holde sig til.

Hans P. Haagensen.

I nærheden af det lille fiskerleje Bådstad, som i 1813 havde to fiskerbåde, boede på 1. vdg. ft. i Rø en mand, som hed Hans Kofoed Jensen, han var født omkring 1765, altså nu ca. 48 år. Hans kone, Karen Nielsdatter, der var gift 2. gang, var lidt ældre end sin mand, ca. 55 år. Der var to børn, Peter Christensen, ca. 25 år, han boede på Lyngen i Olsker, og Christian Hansen, ca. 20 år, der heller ikke mere var hjemme. Den førstnævnte af sønnerne var formentlig af Karen Nielsdatters første ægteskab. Endvidere var der i huset en tjenestedreng, Hans Pedersen, på 15 år.

Hans Kofoed Jensen, der i hvert fald i godt en halv snes år havde boet i sit hus, hvortil der var lidt jord, havde også bevilling til krohold. Det var jo krigstid i 1813, og ikke alene mandskab fra Bornholms milits, men også soldater fra en holstensk bataillon var placeret rundt om på Bornholm. Også i omegnen af Bådstad var mange soldater indkvarteret, en del af disse soldater samt mandskab fra forlæggningerne i Gudhjem, Allinge-Sandvig og Olsker var hyppige gæster i Hans Kofoed Jensens kro.

Om formiddagen den 7. december 1813 kom en kone fra omegnen, Anna Rasmus Lars, til Bådstadhuset, som Kofoed Jensens hus ofte kaldtes, i et ærinde. Hun fandt døren låset, men da nøglen

sad udvendig i låsen, lukkede hun døren op og gik ind i stuen; her mødte der hende et frygteligt syn, Kofoed Jensen, hans kone og tjenestedrengen lå dræbt på gulvet.

Hun blev forfærdet og meget bange og løb straks sin vej hen til Hans Kiøller, hvor hun fortalte om det frygtelige, hun havde set i Bådstadhuset.

En underofficer, Mads Dantzen, hørte hos Kiøllers om de tre dræbte mennesker i Bådstadhuset, og han fortalte det straks til sin overordnede, kaptajn A. Rømer, der omgående sendte oplysningen videre til herredsfogeden i Hasle, samtidig satte kaptajnen to soldater på vagt ved huset.

Herredsfoged i Nørre Herred var Mads Høeg Petersen Arboe, en mand på 54 år, født 1759 som søn af urmager Peter Poulsen Arboe, der sammen med sin ældre broder Otto fremstillede de første bornholmerure. Han tog dansk juridisk eksamen 1782, var derefter nogle år prokurator på Bornholm, indtil han 1787 udnævntes til byskriver i Hasle. 1806 blev han byfoged i Hasle, herredsfoged i Nørre Herred og birkedommer i Hammershus Birk. På grund af sygdom tog han sin afsked 1826 og døde året efter i Hasle. Han karakteriseredes som en dygtig jurist og en moralsk og retsindig mand.

I det første forhør, der er dateret 8/12, siger Arboe, at han om eftermiddagen den 7/12 fik melding fra kaptajn Rømer, hvorefter han straks begav sig af sted til mordstedet. Her fandt han de tre dræbte liggende på gulvet i stuen. Kofoed Jensen var skudt to steder, i ryggen og i brystet, hans kone i brystet og drengen i ryggen på en måde, der tydede på, at han havde forsøgt at løbe ud af stuen. Endvidere fandt man på gulvet en femte kugle, der havde ramt en stol.

Dagen efter, den 9/12, ankom regimentsfeltskærer Olivarius, og han og herredsfoged Arboe undersøgte atter de tre dræbte og andre omstændigheder ved drabet.

Den 14/12 blev de tre dræbte begravet på Rø kirkegård.

Under det første forhør blev den nærmeste nabo, husmand Hans Frederiksen, afhørt, men han havde intet særligt bemærket, han

havde ikke hørt skud den 6/12, men han havde dog hørt husets hund gø kl. 1 om natten. Hans kone havde også hørt hunden gø, men hun mente, det var tidligere på aftenen.

En dreng på 9 år forklarede, at han den 6. i mørkningen havde været hos Kofoed Jensen for at låne en knibtang til sin fader. Manden og drengen sad da i stuen, og konen var i køkkenet og kogte kartofler. Da han forlod Bådstadhuset, mødte han ikke et menneske på vejen hjem.

Retten konstaterede derefter, at mordet må være begået sidst på aftenen, da de dræbte var iført deres daglige klæder, sengene opredt, og kartoflerne endnu stod på bålet.

Lars Nielsen fra Rø forklarede, at for nogen tid siden havde soldater fra bataillonén været hos Kofoed Jensen til mad og drikkelag, der endte med, at soldaterne ikke ville betale, hvad de havde fået, det var for dyrt, sagde de og tog fat i Kofoed Jensen og slog ham, før de løb bort til deres kvarter.

I de følgende forhør blev afhørt mange vidner, som imidlertid intet kunne oplyse af betydning, og de havde heller ikke nogen mening om, hvem der var gerningsmand til forbrydelsen.

Kofoed Jensens far, Jens Jensen, der var 80 år og boede i Østerlars, samt stedsønnen Peder Christensen var de eneste arvinger. De anmodede om at få boet registreret, og den 22/12 blev der afholdt auktion over fællesboets løsøre m. m., som i alt indbragte rdl. 743 - 5 - 2.

Det blev bekendtgjort, at alle må møde og give oplysning om, hvad de eventuelt har bemærket i omegnen af Bådstad den 6/12, og der udloves dusør for oplysninger, der fører til mordets opklaring.

Efter en pause genoptages forhørene noget ind i januar måned, og mistanken samler sig nu om Claus Ellebrok, en bondesøn fra Pinneberg i Holsten, født 1785. Han var afskediget musketer ved dronningens livregiment og var med den holstenske bataillon kommet til Bornholm i anledning af Englænderkrigen. Fra efteråret 1813 opholdt han sig på Tyskegård i Rø og blev den 9/1 1814 gift med Gunhild Hansdatter, en datter af Hans Hansen, som på

dette tidspunkt boede på Tyskegård. Hans forlover var kapitain og ridder v. Ahlefeld af den holstenske bataillon, formentlig hans tidligere kompagnichef.

Det er vel dette bryllup på Tyskegård, som bedstefaderen til den gamle røbo, som H. P. Haagensen har talt med, har deltaget i.

Under afhøringen af en del soldater blev det oplyst, at en soldat i Rønne ved navn Siebke i december måned fra Ellebrok havde fået en blå livkjole, som han ønskede omsyet til en soldatertrøje til sig selv.

Det blev fastslået, at Kofoed Jensen havde både en livkjole og en rejsekjole, men at disse to klædningsstykker manglede ved registreringen af boet.

Skrædder Hans Chr. From, som i sin tid havde omsyet livkjolen til Kofoed Jensen, fik forevist trøjen og nogle stykker tøj, der hørte til kjolens rygstykke. Efter nøje eftersyn erklærede han, at det sandsynligvis drejede sig om den livkjole, han i sin tid havde omsyet til Kofoed Jensen, han siger, at tøjstykkerne svarer til Kofoed Jensens højde, og at tøjets »Koulør« også passer, men han tør ikke med absolut sikkerhed sig, at det drejer sig om Kofoed Jensens kjole.

Der afhøres mange vidner, som alle mener, at den omsyede trøje stammer fra Kofoed Jensens kjole, men ingen tør sige det med bestemthed.

Ellebrok nægter at have haft noget med mordet at gøre. Han indrømmer, at han dagen efter mordet er rejst til Rønne, hvor han hos Ole Mons enke har købt den omtalte livkjole, dette hævder han stadig i retten, skønt Ole Mons enke benægter at kende noget til sagen.

Et par vidner oplyser, at de har hørt Ellebrok sige, at han har købt trøjen hos Mads Møller i Rønne, men Møller benægter dette.

Ellebrok forklarer endvidere om turen til Rønne, at han på gaden har talt med flere soldater fra sit tidligere kompagni, som nu skulle forlade øen, og så var han hos Siebke, af hvem han købte en che-nille (en lang kørekappe med skulderslag), som han betalte med 4 specier og en dansk ducat.

De mindre pengebeløb, man i øvrigt fandt ham i besiddelse af,

hævder han dels at have medbragt fra Holsten og dels at have tjent ved gærdegravning på Bornholm.

På turen til Rønne lånte han en blå rejsekjole af sin svoger, Thor Hansen. Senere fandt man kjolen på Tyskegård, skjult under noget affald. Det blev fastslået, at kjolen havde tilhørt Kofoed Jensen, men Ellebrok kendte intet til, hvem der havde anbragt den på en så mærkelig måde.

På spørgsmålet om, hvor han havde været, og hvad han havde foretaget sig den 6/12 om aftenen og natten, svarede Ellebrok, at han havde været hjemme på Tyskegård og var gået i seng til sædvanlig tid. Senere ændrede han dog sin forklaring til, at han var gået til Risegård, men under alle omstændigheder finder retten, at der er et tidsrum på fem timer, som Ellebrok ikke kan gøre rede for, hvor han opholdt sig.

Thor Hansen fra Tyskegård forhøres indgående og aflægger ed på, at Ellebrok var hjemme på gården den 6/12 om aftenen. Han må dog efter Ellebroks ændrede forklaring vedgå, at det var svogeren, der havde bedt ham om i retten at sige, at han var hjemme den 6/12.

Ellebrok blev fundet i besiddelse af ti patroner til rytterpistoler, blykuglerne i disse patroner var af samme vægt som de fem kugler, der blev fundet i Kofoed Jensens hus og hvormed de tre mennesker var blevet dræbt. Ellebrok sagde, at han havde fundet patronerne i tagskæget på en af længerne på Tyskegård.

Retten fandt denne forklaring meget usandsynlig, ikke mindst efter at det blev oplyst, at en soldat ved Ellebroks bataillon havde mistet 15 patroner, netop samme antal, som Ellebrok var i besiddelse af, og det antal, der var fundet i stuen i Bådstadenhuset.

Bøssebager Lorenzen forklarede, at der i efteråret 1813 kom en soldat til ham med en dragonpistol, der var revnet i skæftet. Han bad om at få den gjort i stand omgående, da han havde brugt den mod ejerens vilje. Bøssebageren turde dog ikke sige, at den pågældende soldat var Ellebrok. Han har derimod genkendt Thor Hansens pistol som værende den samme, som han i sin tid gjorde i stand for soldaten.

Bøssemagerens smededreng, Rasmus Munch, er sikker på, at det var Ellebrok, der kom med pistolen, men han kan kun sige, at den istandgjorte pistol ligner Thor Hansens.

Ellebrok nægter at have haft noget som helst med bøssemageren eller Thor Hansens pistol at gøre.

Under hele sagens gang sad Ellebrok arresteret. Sidst i september 1814 brød han ud af arresten, stjal hos fisker Ole Lund et par lærredsbukser og brød ind på en gård og tilvendte sig en bøtte smør og en del æg. Han blev dog snart pågrebet og atter indsat i arresten.

En tredje person, Peder Jensen, har til flere vidner sagt, at han vidste en del om mordet. Han tiltaltes for i retten ikke at ville give nogen forklaring på, hvad han viden drejede sig om.

Sagen blev på et ret tidligt tidspunkt – april 1814 – overgivet til en kommissionsdomstol, hvis medlemmer var byfoged Arboe, Hasle, byfoged Hans Jacob Jørgensen, Rønne, og byfoged Caspar Henrich Kofoed, Svanke.

Der gik dog omkring to år efter mordet i december 1813, inden de tre byfogder den 22/11 1815 afsagde deres dom. Nogen tilståelse havde det ikke været mulig at få frem, men Ellebrok og Thor Hansen anses for delagtige i mordet på Hans Kofoed Jensen med flere i Rø sogn den 6/12 1813.

Dommen lød: Claus Ellebrok bør stryges til Kagen og hensættes i Fæstningsarrest paa Livstid. Thor Hansen bør straffes paa sine to Fingre, hensættes i Forbedringshus i to Aar og have sin Boeslod fortabt til Kongen. Peder Jensen skal sammen med de to betale Rettens Omkostninger.

Efter få måneders forløb kom sagen til behandling i Højesteret, der er enig med kommissionsdommerne i, at der for rigtigheden af mordsigtelsen intet bevis er fremkommet. Men også Højesterets medlemmer finder, at der i sagen forekommer »en stor Deel indicia«, der i høj grad taler imod Ellebrok.

For Thor Hansens vedkommende er der derimod en del uenighed blandt Højesterets dommere, navnlig kritiseres det, at Arboe på et for tidligt tidspunkt under sagens behandling har ladet Thor Hansen aflægge ed på sin forklaring angående Ellebroks ophold mord-

natten, da det måtte forudses, at også han blev sigtet for meddelagtighed i drabet, samt at mutilerende straffe (afhugning af hans to fingre) ikke længere anses for tjenlige.

En enkelt dommer mener endog, at Arboe har behandlet sagen helt forkert ved også at lade flere vidner med kendskab til mordet aflægge ed og derved forhindret, at de senere kunne ændre deres forklaring uden at blive straffet. Han mener, kancelliet bør underrettes og lade Arboe vide, hvorledes han skal forholde sig i slige sager. En sådan henvendelse til kancelliet synes dog ikke at have fundet sted.

Højesterets dom 12/3 1816 siger, at Ellebrok stryges til kagen og idømmes fæstningsarbejde på livstid. Der henvises til kgl. forordning af 20/2 1789, paragraf 4, der lyder: »Stiæler nogen en Hest eller stort Qvæg paa Marken, gjør Indbrud, bestiæler skibbrudne Folk, eller begaar andre saadanne grove Tyverier for hvilke Vore øvrige Love og Anordninger fastsætter højest Tyvestraf, da skal den skyldige straffes med at stryges til Kagen og arbejde i Fæstningen eller Tugthuset sin Livstid.«

Thor Hansen idømmes to års forbedringshusarbejde. Endvidere skal de hver for sig betale omkostningerne som anført i kommissionsdommen.

Peder Jensen frifindes.

En måneds tid efter afsigelsen af Højesterets dom blev begge de dømte overført til København og den 18/4 indsat til afsoning af de idømte straffe.

Claus Ellebrok blev anbragt i Københavns Stokhus, der sorterede under militæret, han blev her i henhold til dommen strøget til kagen. Kagstrygning var en legemsstraf, hvorunder forbryderen blev bundet til en pæl (kag) og på den blottede ryg pisket med 27 slag med ni ris, tre slag med hvert ris. Som regel blev fanger på denne tid fritaget for en så brutal behandling ved kgl. resolution. Men hverken Højesteret eller Kancelliet har i dette tilfælde ønsket at foretage en sådan indstilling til kongen.

I slaverullen blev Ellebrok indført under uærlige slager, en afgørelse, som formentlig er truffet af de højeste militære fængselsmynd-

digheder. Betegnelsen ærlige og uærlige slaver stammer fra tysk militærvæsen, og den uærlige slave blev sat til det ubehageligste og dårligste arbejde.

Stokhusets forholdsprotokol betegner Ellebroks opførsel som god, nogle år endog meget god.

Ifølge kgl. resolution af 16/1 1839 blev han »ærliggjort« og overført til ærlige slaver, for den 24/10 1842 at blive løsladt efter næsten 27 års ophold i Stokhuset. Hans senere skæbne er ukendt.

Thor Hansen blev anbragt i forbedringshuset på Christianshavn, hvor han døde 24/4 1818, omtrent samtidig med, at han havde afsonet den idømte straf på to år.

Mordsagen fra Bådstad er behandlet af E. Kløcker i artikler i Bornholms Tidende 29/12 1973 og 4/5 1974.

KILDER:

Nørre Herreds politiprotokol 1783–1819 og 1805–1815.

Højesterets voteringsprotokol 1816.

Forbedringshusets mantalbøger 1816–1826.

Københavns Stokhus slaveprotokol 1791–1826 og 1801–1816.

Københavns Stokhus stambøger 1824–1843.

Københavns Stokhus forholdsprotokol 1827–1852.

Hasle auktionsprotokol 1796–1818.

Østerlars kirkebog 1817–1830.

Rø kirkebog 1801–1815 og 1813–1824.

Folketællingerne i Rø sogn 1801.

H. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer 1660–1869. København 1935.

Jul. Bidstrup: Stamtavler over Familierne Hauberg og Arboe. København 1911.

ELEVER PÅ BORNHOLMS FOLKEHØJSKOLE VINTEREN 1872-73

Et metodisk bidrag
til den tidlige bornholmske højskolebevægelse

Af Ebbe Gert Rasmussen

»Lad hvad i de Timer her
Du siddet har på Bænke
og hørt så mange gode Ord
dem være bundet, som om det var med Lænke
og glem aldrig den Ven
som dette har skrevet med sin Pen.«
(Kristian Elleby, Vestermarie, okt. p. 14)

Med utvivlsom ret har en af vore førende skolehistorikere i moderne tid udtrykt den tanke, at den skolehistorie, der hidtil er skrevet, i alt for høj grad har været skrevet udefra og ovenfra. Og han fortsætter: »Når den har været skrevet indefra, har det næsten altid været fra katederets ophøjede stade. Hvordan *eleven* oplevede skolen, kendes oftest fra sene erindringer . . . Den friske uretoucherede samtidige kilde er en sjældenhed. Det gælder både barneskole og voksenskole.«¹ I så henseende danner forholdene på Bornholm ingen undtagelse. Ej heller når talen drejer sig om den højskolebevægelse, der voksede frem i sidste halvdel af det 19. århundrede.

Højskolesagens fremvækst på dansk grund sættes almindeligvis i nær forbindelse med året 1864, der som bekendt i det lange perspektiv betegner et skel i Danmarks historie i flere henseender. Nederlaget til de tyske stormagter, Preussen og Østrig, dette år følte vel dengang af de fleste som intet mindre end en national tragedie. I denne nødens stund ytrede mange deres tvivl om Danmarks muligheder for en fortsat eksistens som selvstændig stat. Men atter andre fandt dog i forsmædelsens time et ståsted for ny-

tænkning og fortsat virke. Det er i denne sammenhæng, at højskolebevægelsen træder frem. Dette mærkes også på Bornholm.

Men spirerne til denne højskolesag var blevet lagt i den foregående periode. Selve ideen stammede fra N.F.S.Grundtvig, der i 1830'erne havde udviklet sine tanker om en almenmenneskelig, folkelig og kristelig dannelse på en »folkelig højskole« modsat den ikke-folkelige, latinske skole ved universitetet i København. Denne nye undervisningsanstalt skulle stå åben for det menige folk, og den skulle virke ved »det levende ord« både fra talerstol og i vekselvirkning mellem elever og lærere. Ifølge sagens natur måtte denne højskole således fra starten lægge vægten på supplerende undervisning i elementære fag som skrivning, læsning og regning, men også give en rent praktisk undervisning, der kunne gøre eleverne til dygtige landmænd. Det folkelige fælleseje skulle derhos styrkes ved behandling af emner hentet fra folkets historie og litteratur. Disse emner blev derfor naturlige på læseplanen.

I starten gik det dog småt. 1844 grundlagde professor Chr. Flor, selv elev af Grundtvig, den sønderjyske højskole i Rødding – det var denne, der 1865 efter den nye grænsedragning flyttede til Askov – 1851 oprettede Christen Kold Ryslinge på Fyn og 1865 Ernst Trier Vallekilde på Sjælland. Før krigen var tallet vel kun steget til 15 skoler med i alt 500 elever. Men herefter tog udviklingen for alvor fart. Alene 1865–67 oprettedes 25 nye skoler. På dette tidspunkt angives elevtallet på høj- og landbrugsskolerne at være ca. 1000, men allerede 1869–70 passeredes de 2000, 1872–73 nærmede man sig de 3000 for endelig 1875–76 at være oppe på 4000. Det anslås i dag, at med de sene 1870'ere og det følgende tiår søgte gennemsnitlig 15 % af en årgang unge fra landdistrikterne i alderen 18–21 år på højskole. Det var især gårdmandsbørn – husmænd og landarbejdere savnede endnu stort set de økonomiske muligheder. Når kun højst 4–5 % af eleverne da kom fra byerne, tilskrives dette gerne – og med rette – at byerne endnu i denne periode kun udgjorde en mindre del af landets samlede befolkning, anslået ca. 25 %.²

Baggrund

Bornholm var forholdsvis tidligt kommet med i den nye højskolebevægelse. Men begyndelsen var vanskelig nok. 1856 oprettede Philip Rasch Dam og Lucianus Kofod, begge da af første generations lokale politikere under folkestyret med ståsted hos Bondevennerne, den første grundtvigske folkehøjskole på bornholmsk grund. Den havde lokaler i Dams hjem i Aakirkeby, men gik kun over to vintre, til 1858. Muligvis var ideen endnu for nymodens herovre, kan hænde at den bornholmske ungdom nok savnede den fornødne modenhed.

En halv snes år senere kaldtes bevægelsen atter frem til nyt liv ved det andet forsøg. Lærer Julius Bon – der siden 1868 havde drevet en højskole på Pæregård i Østerlars – var den drivende kraft bag oprettelsen af et aktieselskab, der opførte en stor og rummelig højskolebygning i Østermarie. Her begyndte Bon 1870 november sin virksomhed for skolen som dens forstander (til 1876). At bedre held denne gang skulle times de nye skoleplaner til gavn for den brede befolkning, var der nu andet og mere, der tydede på. Det følgende år, 1871, oprettede sønderjyden M. M. Smidt en friskole i Aakirkeby, der byggede på Kolds tanker, i forståelse med de lokale lærerkræfter H. C. Dam, Hammer og Magnus Jensen samt fra Østermarie Skovmand og fra Pedersker Thorsen. Det var i disse år, at pastor Trandberg virkede på højskolen. Det folkelige oplysningsarbejde her på landet blev dog nok så meget i dette tidsrum formet af to andre personligheder, de begavede brødre Johan og Ludvig Bøgeskov, som 1879 overtog den egentlige ledelse af arbejdet ved skolen i Østermarie (til 1884). Yderligere styrke har det utvivlsomt givet, da tilhængere af Rønnes grundtvigprægede sognepræst – der er blevet kaldt Bornholms første sådanne – P. V. Christensen 1883 dannede »Bornholms Højskoleforening« i øens største bysamfund. I det nybyggede forsamlingshus i Sct. Mortensgade fik arbejdet et fast hjemsted. Men netop da alt tegnede så lyst på højskolesagens himmel, fordunkledes denne alligevel af et uvejr. Det vil her føre for vidt at følge alle enkelthederne frem til denne nye

krise. Blot må det slås fast, at højskolen i Østermarie løb ind i vanskeligheder, der var for store. Efter Bøgeskoverne var der ingen, der rigtigt kunne føre arbejdet videre her, søgningen var vel heller ikke som tidligere. 1884 solgtes højskolebygningen til udsalgssted for den lokale brugsforening.

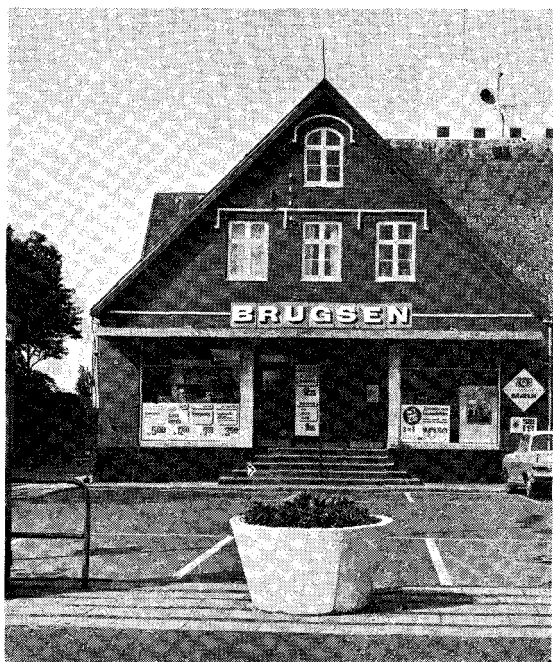
Men højskolebevægelsen var dog ikke død. 1893 gjordes et tredje forsøg. På Vallensgårds gamle marker ved Ekkodalen i Aaker fik grundtvigvennerne opført en ny højskolebygning og ansat realskolelærer N. P. Jensen som den nye skoles forstander (1893–1900). I kraft af sin alsidige begavelse og fremragende pædagogiske evner – i undervisningen byggede han udpræget på Grundtvigs tanker om »skolen for livet« – fik han den allerstørste betydning for den bornholmske højskolesag. Siden hans tid har skolen kunnet trives til gavn for den bornholmske ungdom. På den ugæstmilde hjemlige klippegrund var bevægelsen endelig groet fast.³

*En erindringsbog fra Østermarie
vinteren 1872–73*

I det foregående er den bornholmske højskoles opvækst søgt skildret udefra og ovenfra. Denne skildring har især haft opmærksomheden henledt på de første brydsomme forsøg. Men for en historisk betragtning må indtrykkene indefra og nedefra – hvor ufuldstændige de end kan forekomme – være lige så væsentlige for enhver bedømmelse af skolens hele liv og virke. Hvem var de unge mennesker, der i denne første vanskelige tid søgte optagelse på højskolen for at drage nytte af dens budskab? Hvor kom de fra? Hvilken var deres baggrund? Og hvor gamle var de under deres ophold på skolen? Mod dette noget forsømte område i vor lokale historieforskning og -skrivning vil vi i det følgende vende vore øjne.

Til alt held for en senere eftertid er der bevaret en historisk kilde, der giver os et indtryk af, hvordan netop eleverne selv opfattede indholdet af deres højskoleophold på skolen i Østermarie i vin-

*Brugsen i Østermarie –
hjemmet for
Bornholms Folkehøjskole
1870–84.
Foto af Gert Jørgensen.*

teren 1872–73. Vi er altså midt i Julius Bons forstandertid. Den omtalte kilde er en erindringsbog – poesibog om man vil – tilhørende en af eleverne, Jens Holm fra Pedersker. Mod slutningen af skoleopholdet har han ladet sine kammerater indskrive sig i denne med navn, angivelse af hjemsted og alder. Som oftest har de tilføjet deres indtryk fra opholdet sammen med bogens ejermand afsluttet med ønsker for fremtiden. Det er indholdet af denne erindringsbogs original i oktavformat – der befinder sig i privat eje i Rønne – som i det følgende fremlægges for første gang.⁴

På bogens første blad læser man skrevet med sikker og velformet hånd:

*Navn
på Eleverne på
Bornholms-Folkehøj-
skole i Vinteren 1872–73*

Når du i dine fremtid
 Dage kommer til at se
 på disse Blade så husk den
 Ven. Hans Peter Jensen
 Udegård i Polster
 Når Du i Livet og
 kommer til at tænke
 på Din Højskolestid,
 hvor vi har haft så
 mange glade Timer
 sammen, så husk så
 mig som en trofast
 Ven. Peter Jensen. 18. Jan.
 Landsgaard, Bønderby.

Svar: Vi skilte fra hinanden
 og vi ser tit vest. Igen
 men lad os se og huske
 og så vil jeg ønske dig
 Du må blive Lykkelig
 hvor Du står i Gørdem
 og glæde sig mig den Høje
 Hans J. Andersen i Tr.
 fra Votermarie.

Min afsluttede kette meddelinger
 og husk at vi også skal
 bygge en bilet for Højskole
 Højskole og på Højskole
 i Lønt. Lovet den bedste
 af Peter Brant. om det der
 H. P. G. Andersen. 20. Jan.

Fotokopi af erindringsbogens side 6-7.

Ved at læse ovenan-
 førte, bedes Du at
 huske en kær Ven
 ved Navn

Jens Holm
 Pedersker Sogn

Herefter følger så 46 kammeraters indførsler, alle ligeledes skrevet med pen, men i forskellige, gennemgående smukke hænder. Det er her tydeligt at se, hvorledes hver især har gjort sig umage for, at håndskriften skulle kunne gøre sig bedst muligt. Man synes sig det højtidelige øjeblik bevidst.

Ved gennemlæsningen af de følgende, i alt 20 små sider, falder det vist straks i en senere eftertids øjne, at så godt som alle deltagere i dette højskoleophold – bogens ejermand indbefattet – har skrevet svensk å – undtagelsen er vel alene Johan Peter Grønbech (den

41. i rækken), der dog heller ikke konsekvent gennemfører den danske form aa – altså et træk, der peger fremad mod moderne retskrivning. Det var en ejendommelighed, der dengang stort set alene førtes i marken af højskolefolk og visse fremmelige sprogforskere.⁵ Bagved spores den skandinaviske interesse. For så vidt har højskoleopholdet sat sit præg på eleverne.

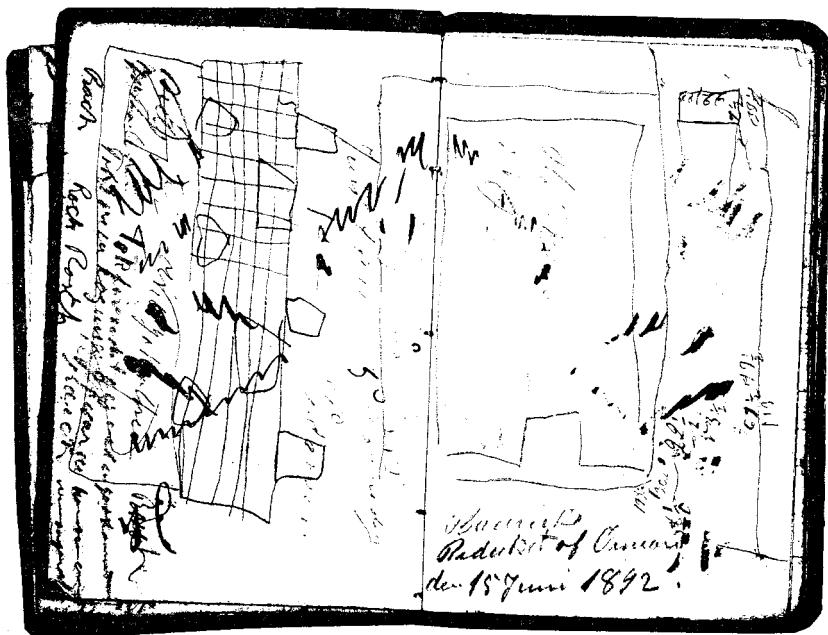
Men dette præg kan også spores på anden vis. Som en rød tråd gennem rækken af indførsler springer i øjnene en udtalt glæde over, hvad opholdet har givet deltagerne, og et tydeligt ønske om at ville fastholde dette også i hverdagen senere. For nok er adskillelsens stund kommet, men »Du bedes ej at glemme hvad Du her har hørt og lært«, som en af eleverne har skrevet.⁶ En anden minder bogens ejermand om at huske »Din Højskoletid, hvor vi har haft så mange glade Timer«. ⁷ Nok har opholdet her ved skolen kun strakt sig over »en kært Tid«, ⁸ men man har følt det som »Fra Øjet bliver Tågen hævet, som før har alting hyllet til«. ⁹ Reaktionen er intetsteds negativ, endsige blot kritisk.

Heller ikke skolens grundtvigske form, tone og budskab i disse år fornægter sig i det skrevne. En af deltagerne fastholder, at »det var rigtig Gammen at sidde og høre på de mange gode Ord, som til vort Øre kunde nå«. ¹⁰ Også læseren af i dag fornemmer stemningen her »i vor Højskole-Hal«. ¹¹ Han smittes endvidere af elevernes – måske lidt naive – fortrøstning til den »Kampens store Dag«, ¹² når »Fjenden helt er slået ned.« ¹³ Det er næsten helt overflødigt, når en deltager direkte bruger glosen »Tydsken«. ¹⁴ Her fornemmes tydeligt den udtalte sammenhæng mellem højskolens budskab i almindelighed og ønsket i særdeleshed at få revanche for det militære nederlag få år forinden. For en senere eftertid med dens ændrede syn på krig og militære forhold er det vigtigt at fastholde dette. Vi ville miskende 70'ernes unge af forrige århundrede, hvis vi i vore dage fortrængte den kendsgerning, at hos dem mødtes angsten for landets fremtid med troen på en samling af alle gode kræfter frem mod skabelsen af et nyt og stærkere – også militært stærkere – Danmark, der kunne overvinde nederlagets bitre følger.

På disse gulnede blade er der kort sagt udtrykt en højstemt glæde

og en sikker forventning. Glæden gjaldt det udbytterige samvær gennem to måneders vinterskoleophold. Forventningen rettede sig mod fremtiden. Det er givet, at dette højskoleophold for flere af deltagerne har været et springbræt til senere uddannelser på andre højskoler og landbrugsskoler uden for Bornholm.¹⁵ Ubestrideligt er noget blevet sat i gang hos de fleste af dem.

Imidlertid må dette også være det oplagte sted at se lidt nærmere på de enkelte deltagere i dette vinterskoleophold 1872–73 ved Østermarie Højskole, såvidt denne erindringsbog tillader det. I beregnet bogens ejermand står vi her med oplysninger – lad være, at de er få og til tider mangelfulde – om i alt 47 højskoleelever. Hvem var de, mænd eller kvinder? Hvorfra stammede de: Var de bornholmere alle, eller var der også tale om udenøys elever? Hvordan fordelte de bornholmske deltagere sig med hensyn til hjemsted? Hvilken økonomisk-social baggrund har de haft for at søge optagelse på højskolen? Hvor gamle var de? Dette er alt sammen spørgs-

Fotokopi af erindringsbogens skitse af skole.

ELEVER PÅ BORNHOLMS FOLKEHØJSKOLE

mål, som må trænge sig på for os, hvis vi for alvor ønsker at lære skolen at kende også indefra og nedefra. Naturligvis kunne andre spørgsmål stilles til dette materiale, men lad os nu blot for en over-skueligheds skyld samle os om de formulerede aspekter.

Som en art indledning til besvarelsen af disse interessante spørgsmål kan vi nemme os selv ved at opstille følgende tabel (Tabel I) over deltagerne indeholdende erindringsbogens oplysninger om navn, kirkesogn, hjemsted og alder. Nummereringen i venstre side skyldes forfatteren til denne artikel.

Tabel I

Nr. Navn	Sogn	Hjemsted	Alder
1 Jens Holm	Pedersker		
2 Markus Kofod	Østerlars	Gamlevælde	18 11/12
3 Peder Kofod	Poulsker	Gadegård	19
4 Jens Brandt Kofod	Bodilsker	Brandsgård	17 7/12
5 H. P. Brandt	Pedersker	Hjortegård	19
6 Julius Peter Sommer	Poulsker	Nordbakkegård	
7 Hans Peter Jensen	Poulsker	Udegård	18
8 Peter Sommer	Poulsker	Sandegård	18
9 Hans P. Andersen	Vestermarie		21
10 H. P. J. Brandt			20
11 M. A. Jensen			
12 Julius Pedersen	Ibsker		19
13 Rasmus Møller	Ibsker	Årsdale	16
14 Georg P. Jørgensen	Nylars	Arnager	
15 Anton Jensen Køller	Østermarie	Ellesgård	16
16 Janus M. Køller	Aaker	Højegård	
17 Olavs P. Lyngberg	Aaker	Kalby	19
18 T. M. Jensen	Knudsker	Store Myregård	20
19 Peder Kofod	Poulsker		
20 Kristian Elleby	Vestermarie		25
21 Johannes Olsen	Pedersker	Vasegård	16

Nr.	Navn	Sogn	Hjemsted	Alder
22	Jens F. Bidstrup	Rønne		18
23	Andreas Svendsen	Østerlars	Strandbygård	15
24	Hans Sonne	Nexø		18
25	Adolf Kristian Sonne	Allinge		
26	Ludvig Munk	Ibsker	Bækkegård	15
27	H. K. Skov	Østermarie	Halsegård	
28	Hans Kofod	Aaker	Bagergård	15
29	Anders Nikolaj Hansen	Østerlars		23
30	Alfred Folkman			
31	Hans Anker Skov	Rø	Smedegård	18
32	Lauritz Andreas Mogensen	Klemensker	Pibergård	17
33	Anton Peter Larsen	Aaker	Egeskovgård	17
34	Tor Andersen		Skovgård	20
35	Jens Bolevar Granbæk			
36	Anton Jensen	Ibsker	Hintzegård	20
37	J. S. Skov	Østermarie	Hintzegård	15
38	Kristian Hansen	Østermarie	Ravnsgård	17
39	Peder Sonne	Østermarie	Saltuna	17
40	H. H. Poulsen	Klemensker		23
41	E. T. F. Bohn	Allinge		15
42	Johan Peter Grønbech	Østerlars	Sandegård	20
43	Hans Peter Kofod	Østerlars	Kl	
44	Lavrits M. Larsen	Østermarie		17
45	Hans M. Hansen	Vestermarie	Klint	19
46	Markus Kofod	Østerlars	Gamlevælde	18
47	H. T. J. Brandt			20

På baggrund af denne tabel er det forholdsvis nemt at besvare det først stillede spørgsmål om deltagernes køn. Det er tydeligt at se, at det langt overvejende flertal, 41 elever (eller 87,2 %), helt enkelt underskriver sig med mandlige fornavne.¹⁶ Der er derfor ingen rimelig grund til at antage, at de resterende 6 (eller 12,8 %) ikke også har været mænd. Så meget mindre som højskolerne i

forrige århundrede delte sine elever mellem vinterskolens karlehold og sommerskolen for unge piger. Vor slutning må følgelig være den, at vi her står med et rent karlehold.

Det andet spørgsmål, om hvorfra eleverne stammede, altså den geografiske fordeling, indeholder imidlertid – som ovenfor antydet – flere aspekter af interesse. I den lokalhistoriske sammenhæng må *for det første* det aspekt trænge sig på, som vedrører forholdet mellem bornholmere og ikke-bornholmere eller – om man vil – fødte og førte. Også i så henseende ser vi det meget store flertal af deltagerne, nemlig 41 (87,2 %) henføre sig til et eller andet bornholmsk kirkesogn. Men også resten, der ikke oplyser noget som helst i denne sammenhæng, de sidste 6 (12,8 %), kan meget vel være bornholmere. Flere af de navne, der optræder i denne gruppe – det gælder f. eks. Brandt og Folkman – tyder på det nærmeste at være bornholmske slægtsnavne. En enkelt af denne gruppe, nr. 34, anfører dog, at han kommer fra Skovgård, et på Bornholm meget ofte forekommende gårdsnavn.¹⁷ Det er derfor vel næppe for dristigt at antage som slutning, at alle deltagere på dette vinterhold har været hjemmehørende på Bornholm.

Men lad os nu blot være forsigtige og derefter *for det andet* se lidt nærmere på fordelingen af de deltagere, som vi udfra ovenstående kan kalde sikre bornholmere, altså de 41. I tabel II er de nedenfor opstillet geografisk ud fra dels herred (forfatterens gruppering for overskueligheds skyld) og sogne (landkommuner), dels købstæder (bykommuner). Billedet bliver dette.

Tabel II

Herred	Sogn	Antal
Nørre	Klemensker	2
	Olsker	
	Rutsker	
	Rø	1
Vestre	Knudsker	1
	Nyker	
	Nylars	1
	Vestermarie	3
Søndre	Bodilsker	1
	Pedersker	3
	Poulsker	5
	Aaker	4
Østre	Ibsker	4
	Østerlars	6
	Østermarie	6
Købstad	Allinge	2
	Hasle	
	Nexø	1
	Rønne	1
	Svaneke	
	Aakirkeby	
I alt		41

Herefter fremgår det meget tydeligt, at så langt den overvejende del af de sikre bornholmske elever, nemlig 37 (eller 90,2 %), kommer fra de fire herreder, altså de egentlige landdistrikter. Alene 4 (9,8 %) hører hjemme i en af de 6 købstæder, det vil sige de deciderede byområder. Men det ses også herefter, at rekrutteringen ikke er jævnt fordelt inden for landdistrikter og byområder. Hvad angår landdistrikterne, er fordelingen denne: Så langt flest deltagere kommer fra Østre Herreds sogne, nemlig 16 (eller 43,3 %),

derpå følger Søndre Herreds med 13 (eller 35,1 %). Begge disse herreder har således hver i sær mere end dobbelt så mange elever repræsenterede som Vestre Herred med 5 (13,5 %) og Nørre Herred med blot 3 (8,1 %). Ved første øjekast måske en underlig skæv fordeling, idet Bornholm – selv med datidens samfærdselsmidler taget i betragtning – vel ikke var et mere udstrakt område, end at højskolens tilbud om videreuddannelse kunne nå ud til selv den fjerneste afkrog af landet. Men ved nærmere eftertanke er denne fordeling ikke så urimelig endda. For det første er det nok særdeles rimeligt at formode, at højskolens beliggenhed, netop i Østre Herred, kan have spillet sin del af rollen, når denne del af Bornholm tydeligvis er bedst repræsenteret. Thi hvorfor skulle da det forholdsvis fjerne Vestre Herred kunne sende flere elever end det mere nærliggende Nørre Herred for ikke at tale om Søndre Herred? Her må vi grave dybere. For det andet kan man i denne fordeling ikke undgå at iagttage, hvorledes denne følger et traditionelt spor gennem hele vor øs kendte historie, nemlig den gamle erhvervsøkonomiske. De to herreder, der sendte flest unge mennesker på skole, er jo de områder, hvor gennem urmindes tider de mere attraktive bol har været beliggende. De repræsenterer altså de økonomisk stærkeste dele af landet. I netop en periode af historieførløbet – såvel det rigshistoriske som det lokalhistoriske – hvor prisudviklingen endnu var gunstig frem til midten af 1870'erne – hvor den store landbrugskrise gav stødet til en storstilet produktionsomlægning¹⁸ – er det vel næppe forkert at antage, at disse traditionelt stærke bornholmske landbrugsområder har formået at sikre sig deres andel af rigdommen, der tilflød landsdelens hovederhverv.

Vedrørende købstæderne er det interessant at bemærke, hvorledes den yngste, Allinge, med sine 2 elever mødte frem med det dobbelte antal som landsdelens to største byområder, Rønne og Nexø, med hver 1. Højskolens beliggenhed synes ikke her at have spillet nogen egentlig rolle. Det er fristende at antage – men det må her understreges, at vi nu befinder os ude på gætteriernes lumske overdrev – at den økonomiske faktor også her spillede ind. Det var med sidste slægtled i forrige århundrede, at den industrielle udvikling

for alvor nåede frem her til landet. Og i denne nye sammenhæng kom Nordlandet med sine rige naturforekomster af sten hurtigt til at få en central placering.

Det foregående leder naturligt tanken hen på det ovenfor tredie stillede spørgsmål om elevernes økonomisk-sociale baggrund for at søge optagelse på højskolen. Følgende tabel III søger at belyse denne side af sagen, idet vi sondrer mellem gårde (hvor gårdens navn kendes i forbindelse med elevens navn) for det mellemstore landbrug – det store landbrug er jo et for vor landsdel fremmed træk som følge af manglen på egentlige herregårde – usikre (hvor det angivne navn teoretisk kan gå på både gårde og huse),¹⁹ andre landboer (hvor navn på gård- og hussted ikke findes) for husmænd og landarbejdere, fiskelejer (på hvilke navne er anført) for fiskeriets folk og endelig købstæder for erhvervene handel og håndværk. De 41 sikre bornholmere fordeler sig:

Tabel III

Gruppe	Antal
Gårde	23
Usikre	3
Andre landboer	8
Fiskerlejer	3
Købstæder	4
I alt	41

Det ses således, at den overvejende størstepart, 23 (eller 56 %), stammer fra gårdmandsstanden, hvorimod andre landboere (husmænd og landarbejdere) og købstæder (bybefolkning) tegnede sig for alene henholdsvis 8 (19,6 %) og 4 (9,8 %). Den – desværre relativt store gruppe af usikre på 3 (7,3 %), der er repræsenteret lige med fiskerlejerne, hører sagligt set som anført tidligere (se tabel I) til landbobefolkningen, men er her ikke mulig at placere nærmere medmindre vi tyr til de rene urimeligheder. Derfor er der her set bort fra denne kategori ved opgørelse af en gruppe for sig. Men trods dette usikkerhedsmoment kan vi med stor sikkerhed

slutte, at vor elevtilgang fortrinsvis er hentet i gårdmandsstanden. Først i anden og tredie række kom andre landboere og købstadsfolk med. Dette bornholmske mønster svarer vist ganske nøje til det kendte for landet som helhed.

Tilbage for os at undersøge står da til sidst det fjerde og sidste aspekt, spørgsmålet om den aldersmæssige fordeling af eleverne. Af de i alt 47 deltagere har 36 opgivet, hvor gamle de var på tidspunktet for afslutningen af deres højskoleophold i foråret 1873. For imidlertid at give denne lille undersøgelse størst muligt præg af ensartethed vedrørende anvendelsen af det principielle grundlag må vi også i denne henseende indskrænke os til de sikre 41 bornholmere. Herved bliver tallet på dem, der har anført alder, 33. Hvilket giver en gennemsnitsalder på 18,16 år. Denne fordelte sig i øvrigt, således som det fremgår af nedenstående tabel IV, på følgende grupper:

Tabel IV

Aldersgruppe	Antal
15–17 år	14
18–21 år	16
21 år–	3
I alt	33

Af denne tabel, hvor tallene for de enkelte aldersgrupper er inklusive, ses det, at 16 elever (eller 48,5 %) tilhørte gruppen 18–21 år mod 14 (42,4 %) i den yngste. Talmæssigt er der fra disse relativt store grupper et langt spring ned til 3 (9,1 %) i den ældste kategori. Dette tyder tilsyneladende på en aldersmæssig fordeling, der ikke ligger langt fra den, vi kender for Danmark som helhed. Men måske er der i disse bornholmske tal en tendens mod et noget lavere gennemsnit end for hele landet, en antagelse, der muligvis støttes af den forholdsvis meget store yngste gruppe. I hvert fald er det ikke for dristigt at karakterisere vinterskoleholdet i Østermarie 1872–73 som båret af ungdom.

Afslutning

Vi skal til at tage afsked med eleverne på Bornholms Folkehøjskole i Østermarie af vinterholdet 1872–73. Men inden da må det imidlertid understreges, at foranstående undersøgelse på ingen måde kan gøre krav på at være blot nogenlunde fyldestgørende. Enhver undersøgelse af et stykke historisk kildemateriale bærer i sig fejkilder af mere eller mindre alvorlig art, som nemt kan give eftertiden et skævt og fordrejet billede af det, der i fortiden var virkelighed. Dette gælder i høj grad også foranstående. Selv med de største krav til os selv og de ædlestes hensigter om objektivitet skal vi ikke glemme, at disse er et udtryk for et ideal, der sikkert aldrig kan nås. Forfatteren til denne artikel skal derfor til afslutning påpege et par principielle vanskeligheder, der behæfter denne undersøgelse.

For det første må det ikke glemmes, at vi på de foregående sider alene har beskæftiget os med en enkelt årgang. Og denne kan meget nemt være atypisk. Andre årgange ville meget nemt kunne udvise betragtelige afvigelser herfra. Især derfor må foranstående omfattes med forbehold. Der har kun været tale om et forsøg.

For det andet må det heller ikke overses, at ovenstående hviler på et stykke kildemateriale som – for at sige det mildt – er isoleret og fragmentarisk. Og her er der ingen tvivl om farerne ved ovenstående fremgangsmåde. Kan vi gå ud fra, at alle kammerater har skrevet sig i Jens Holms erindringsbog? Med hele højskolens idé in mente kan vi vel gå ud fra, at dette har været det sandsynligste. Redeligst vil det dog være at erkende, at det ved vi i virkeligheden intet om. Og atter andre tvivl kunne rejses.

At den foretagne undersøgelse er behæftet med fejl og mangler bør dog ikke overskygge, at et værdifuldt stykke kildemateriale til belysning af en væsentlig side af vor nyere skolehistorie hermed er bragt frem fra glemselens mørke. Der kan ikke herske nogen som helst berettiget tvivl om, at med den nu fremlagte erindringsbog har eftertiden fået et kort, men umiddelbart og friskt indblik i situationen, som den formede sig for de elever, der ved udgangen af marts 1873 – i den bornholmske højskolebevægelses problem-

fyldte ungdom – skulle tage afsked med hverandre efter skoleopholdet. Disse glade og dog alvorlige unge mænd stod uden overdrivelse med en stærk følelse af at få »noget med hjem«. En skole, der har formået at leve op til dette, kan man vist rolig betegne som »en skole for livet«. Den fortsatte bornholmske højskolebevægelse har – trods nye vanskeligheder – givet eftertiden et uomstødeligt bevis herfor.

BILAG

Samtidig original i privateje i Rønne

Navn
på Eleverne på
Bornholms – Folkehøj-
skole i Vinteren 1872–73

Ved at læse ovenan-
førte, bedes Du at
huske en kær Ven
ved Navn

Jens Holm
Pedersker Sogn

Når Du nu kommer hjem
og Du igen skal tage
fat på Dit Arbejde,
kom Da Din kære
Ven ihu, som
har været Din Højsko-
lekammerat i to
Måneder og Din tro
Ven alle Dine Dage
Din Ven
Markus Kofod
Gamlevelde Østerlars
18 11/12 År gl.

Når vi skiles fra hverandre
og vi ile til vort Hjem,
Men Du bedes ej at glemme
hvad Du her har hørt og lært.
Nu beder jeg Dig at når
Du kommer ud i Livet
og tænker tilbage på dine
Højskole-Elever så glem
ikke Din Ven
Peder Kofod 19 gam.
Gadegard Povlsker Sogn

Når vi nu skal Afsked tage
og vi rejser til vort Hjem,
kast du da et Blik tilbage
på din meget gode Ven.
Jens Brandt Kofod fra
Brandsgård i Bodilsker Sogn
født i Året 1855. d. 15 Aug.

Når Du i Livet vandrer
så glem ej din
Ven
H. P. Brandt 19 A.
Hjortegard Peders

Da Tiden snart nærmer
sig at vi skal skilles
ad så glem at i den
Tid du har opholdt dig
på Højskolen har
du ervervet dig en
hengiven Ven ved Navn
Julius Peter Sommer
fra Nordbakkegård i
Povlsker Sogn

Når du i dine fremtids
Dage kommer til at se
på dese Blade så husk din
Ven Hans Peter Jensen
18 år

Udegård i Povlsker

Når Du kommer ud i Livet og
kommer til at tænke
på Din Højskoletid,
hvor vi har havt så
mange glade Timer
sammen, så tænk på
mig som en trofast
Ven. Peter Sommer 18 År
Sandegård Povlsker Sogn

Snart vi skilles fra hverandre
og vi iler til vort Hjem
men lad os nu ej forglemme
hvad vi sammen her har lært
og så vil jeg ønske dig
Du må blive lykkelig
hvor Du skal i Verden hen
glem ej mig din kære Ven
Hans P. Andersen 21 år
fra Vestermarie.

Nu Afskeds Klokken snart vil ringe
og hver til sit vi rejse skal
og nu en Tid på Åndens Vinge
kan svinge os på Kampens Val
et ømt Lev vel du ønskes her
af Peter Brandt som har dig kær,
H. P. J. Brandt 20 År

Den skønne Tid vi her har levet
vi sikkert aldrig glemme vil.
Fra Øjet bliver Tågen hævet
som før har alting hyllet til.
Så lad os da i Livet vandre
og kæmpe trøstelig for Fred;
med det vi hjælpe vil verandre
til Fjenden helt er slået ned.
På Livets Vej gå dristig hen,
men glem dog ej din fuldtro Ven
M. A. Jensen

Efter at vi nu en kært
Tid har Levet sammen her
og stiftet lidt Bekendtskab
så glem ikke når du kom-
mer ud i Livet at du har
en Ven i Julius Pedersen
fra Ibsker Sogn. 19 År.

Vi snart skal Afsked tage
og drage hver til sit
men når du tænker tilbage
på Skolens skønne Tid
så husk du har en Ven
og kast en tanke til mig hen.
Rasmus Møller 16 År gl.
fra Årsdale i Ibsker

Vi snart skal skilles ad
og ud i Verden vandre
gid vi da ej glemme
må vad vi her har
set og hørt, og når
du tænker på denne
skønne Tid så glem
ej din Ven. Georg P. Jørgensen
fra Arnage i Nylarsker

Snart skal vi sige Farvel til
hverandre, og vandre skal
vi vel da hver til sit
men lad os da trofast beskærm-
e, alt godt vi sammen på
Skolen har lært, og hvor du
i Verden vandre skal hen
beder jeg dig at mindes mig
som en oprigtig Ven
Anton Jensen Køller
Ellesgård i Østermarie 16 År.

Nødig vi sige farvel til dig
min trofaste Ven, men atter
en Gang vi ses igjen.
Glem ej din gode Ven
Janus M. Køller fra
Højegård Åker

Glem ej din kære
Ven hvor langt du
end i Verden så skal
hen, og jeg vil ønske
dig at du må få
gode Dage hvor hen
du så skal gå, men
jeg skal aldrig

glemme denne Tid
vi vare sammen to
det var rigtig Gammen
at sidde og høre på
de mange gode Ord
som til vort Øre
kunde nå.
Olavs P. Lyngberg.
Kalby i Åker Sogn.
19 År g.

Nu er Tiden kommen, at
vi skal forlade dette Sted
hvor vi har levet sammen
i Fryd og Gammen, men
hvor Du i Verden vandrer
glem ej Din Ven
T. M. Jensen. 20 År
Store Myregård i Knudsker

En kærlig Afsked vil jeg tage
med Dig min kære fuldtro Ven
og ønske at Du alle Dage
må vandre vel i Verden hen
og så i Tiden lovlige stride
at Du kan Sejrrkrone få
og stilles ved den gode Side
når Kampens store Dag skal stå.
Peder Kofod. Povlsker

Lad hvad i de Timer her
Du siddet har på Bænke
og hørt så mange gode
Ord
dem være bundet, som om det var
med Lænke
og glem aldrig den Ven

som dette har skrevet med
sin Pen.
Kristian Elleby 25 År
Vestermarie

Johannes Olsen. 16. År. gml.
Vassegaard i Pedersker.

Jens F. Bidstrup. 18 År
fra Rønne.

Nu er snart Tiden omme
som vi tilbragt har her,
gid den Tid blot kan komme
da atter vi kan samles her.
Du Sluf, min Ven, min kære Ven
jeg maler i din Bog lidt [?]
Hver Time glad, husk vel på den
med Olren når vi gik i Seng.
Fremdeles husk nu på din Ven
besøg du ham, og det er mig
din gamle Sluf, som var din
Ven
således som han tegner sig.
Andreas Svendsen. 15 År
Strandbygård Østerlarsker.

Hans Sonne. Neksø 18 År

Når du i Tidens løb kommer
til at tænke på den
skøne Tid vi var sammen
her på Høiskolen så
glæm aldrig din oprigtige
Ven.

Adolf Kristian
Sonne fra Allin
ge

Ludvig Munk 15 År gam.
Bækkegård Ibsker

Nu måles ej Manden
med Skrædermål mer
du tjener ingen Sparrer
som Balkavaler den
viljefaste stræben den
Mandige Færd allene tykkes
Kvinden er Kærlighed vel
Således siger Dikteren
husk du vel på det.
H. K. Skov.
fra Halsegard i Østermare

Når du tænker dig tilbage
og erindrer dig en Ven
fra en Vinter inden Vægge
som var dejlig for os begge.
Da vi i vor Højskole-Hal
ikke var så lidet Tal.
Og hvor vi tilsammen nøde
noget som skal aldrig døde.
Højskolen den 26de Marts
1873

Din Ven, Hans Kofod
fra Bagergård i Åker. 15 År gml.

Anders Nikolaj Hansen
fra Østerlarsker 23 År

Alfred Folkman

Hans Anker Skov 18
fra Smedegården i Rø 1873

Lauritz Andreas
Mogensens Pibergård
Klemensker 17 År

ELEVER PÅ BORNHOLMS FOLKEHØJSKOLE

Anton Peter Larsen
Egeskovgård i Åker 17 År

Tor Andersen Skovgård
20 År

Jens Bolevar Granbæk

Anton Jensen 20 År gammel
fra Hintzegård i Ibsker

J. S. Skov 15 År gammel
fra Hintsagård i Østermarie

Kristian Hansen fra Ravnsgård
i Østermarie 17 År gammel

Peder Sonne 17 År gml.
Saltuna Østermaria

H. P. Povlsen Klemensker 23 År

E. T. F. Bohn Allinge 15 år

Johan Peter Grønbech Sande
gaard Østerlarsker Sogn 20
Aar gammel, dog født meget
tidlig paa Aaret, og ogsaa
paa en meget hellig Dag.
Da Tiden nu snart er omme
vi herfra skal drage hjem
gid da de Tider igen måtte komme
at Tydsken mod Voldmagt vil frem
og husk Du det min Ven
og hold det i Erindringen.

Hans Peter Kofod Kl: Østerl.

Lavrits M. Larsen Østerm. 17 År

Hans M. Hansen 19 År
fra Klint i Vester-
marie

Markus Kofod Gamlevelde
Østerlars 18 År

H. T. J. Brandt 20.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Roar Skovmand (udg.): En højskolevinter. Elevdagbog fra provisorieårene i 1880'erne, 1968, p. 7.
2. Der henvises under et til de gængse oversigtsværker. De i det foregående anførte tal er dog hentet fra det i note 1 nævnte arbejde af Skovmand p. 14.
3. Højskolesagen på Bornholm er ret tilfældigt behandlet i den lokale historieskrivning, og af naturlige grunde har man især fæstnet sig ved udviklingen efter 1893. Til ovenstående skildring af forholdene i den foregående periode kan henvises til følgende litteratur:
J. A. Jørgensen: Bornholms Historie, 1901, 2, pp. 311 ff., M. K. Zahrtmann: Borringholms Historie, 1935, 2, p. 325 og Karl M. Kofoed: Bornholms Kirkehistorie, 1933, 2, pp. 174 ff.
Bornholmske Samlinger, 1911, 6, pp. 35 ff, 1917, 11, p. 161, 1918, 12, p. 30, 1928, 19, p. 217, 1936, 24, pp. 136, 155, 183, 196, 1937, 25, pp. 74, 290, 1938, 26, pp. 89, 135, 141 og 1940, 27, pp. 16, 100, 110 og 268.
Andr. Hansen: Højskolebevægelsen på Bornholm (i Bornholmernes Land, 1944, 1, pp. 276 ff).
Vilh. Kolthoff Nielsen: Religiøse strømninger (i Bogen om Bornholm, 1957, pp. 426 ff).
H. Sonne Kofoed og N. C. Stangegård: Klippeøens Mænd, 1948, indeholder en række biografier, der udtrykkelig må henvises til i denne sammenhæng: Over P. R. Dam (1823–1900), Lucianus Kofod (1829–1904), Julius Bon (1841–87), Ludvig Bøgeskov (1846–1928). F. V. Christensen (1819–1903) og N. P. Jensen (1854–1928) pp. 39 ff, 94 f, 28 f, 32, 32 f og 70 med yderligere litteraturhenvisninger.
Helge Skovmand: Et hjem – en skole – et blad, 1976, giver et værdifuldt og levende billede af det grundtvigske skolemiljø på Bornholm i 1880'erne og 1890'erne. – Disse erindringer kaster også lys over arbejdet på Bornholms Folkehøjskole i dens Østermarie-tid.
4. I privat eje i Rønne, velvilligst overladt til forfatteren af denne artikel, hvorfor denne her frembærer sin hjerteligste tak. Originalen til erindringsbogen findes indeholdt på de første 21 sider af et lille brunt, indbundet hæfte med guldrandede sider og med gult titelomslag »Notes«, formodentlig en engelsk notesbog hjembragt af søfarende familie. Selve erindringsbogen er helt igennem skrevet med pen og blæk, mens de senere sider – der både er beskrevet med pen og blyant – indeholder senere noter af helt privat, mest regnskabsmæssig art. Tilsyneladende er notesbogen senere overladt yngre generationer, der gennem 1880'erne og 1890'erne har brugt den overensstemmende til helt privat brug. Vedr. erindringsbogens oprindelige ordlyd se eftertrykte bilag.
5. Sammenlign i det hele taget det i note 1 nævnte arbejde af Skovmand, der her har udgivet den første elevdagbog (fra Vallekilde Højskole), vi kender herhjemme.
6. Ms. p. 3.
7. Ms. p. 6.
8. Ms. p. 9.
9. Ms. p. 8.

ELEVER PÅ BORNHOLMS FOLKEHØJSKOLE

10. Ms. p. 12 jfr. 13.
11. Ms. p. 18.
12. Ms. p. 13.
13. Ms. p. 8.
14. Ms. p. 20.
15. I notesbogen er senere, med anden hånd, indføjet nogle notitser fra Landbrugsskolen i Tune (med foderblandinger) og Den Klassenske Agerbrugsskole (med behandlingsmetoder). Disse notitser kan, men behøver naturligvis ikke at være indicier for (senere ejermænds) deltagelse i undervisning på nævnte skoler. Disse opskrifter kan lige så vel være overtaget fra deltagere. Hvad der vel i denne sammenhæng især er værdifuldt at iagttage, er, at forbindelsen mellem bornholmske og sjællandske højskolekredse herigennem illustreres jfr. det i note 1 anf. arbejde af Skovmand, især pp. 106 f med noterne 33 og 38.
17. Se Danmarks Stednavne Nr. 10: Bornholm, udgivet af Stednavneudvalget, 1951, 2, hvor man via stednavneregistret bliver stillet over for følgende muligheder:
 1. Med navn »Skovgård«: Knudsker (12+18 Sg), Nyker (28 Sg), Vestermarie (65 Sg), Klemensker (65 Sg), Rutsker (22 Sg), Olsker (4 Sg), Østermarie (40 Sg), Bødlsker (1 Sg), Povlsker (4 Vg), Aaker (6 Sg og 6 Vg samt 26 Sg).
 2. Med navn »Ny«: Rutsker (22 Sg Pc), Olsker (4 Sg Pc) og
 3. Med navn »Ø«: Olsker (27 Sg).En placering af gården på grundlag af navnet alene, altså uden sogne- eller anden angivelse, turde være en håbløs opgave.
16. Forfatteren af denne artikel skal dog ikke skjule den kendsgerning, at der i listen (se tabel I) forekommer et par navnemæssige sammenfald: For det første kalder både nr. 2 og nr. 46 sig for Markus Kofod fra Gamlevælde i Østerlars med ca. 18 år. At det alligevel *ikke* er samme person, der har skrevet to gange synes både de lidt forskellige årsangivelser (18 11/12 og 18) og den kendsgerning, at Gamlevælde dækker flere gårdnavne, nemlig 10–13 Sg (se Danmarks Stednavne Nr. 10: Bornholm, udgivet af Stednavneudvalget, 1950, 1 p. 310) at tale for. Endelig kan her anføres til støtte for opfattelsen af to forskellige personer de to ikke ens håndskrifter i ms. Sidstnævnte argument gælder også det andet navnesammenfald mellem 3 og 19 med Peder Kofod fra Poulsker. Hvis sidstnævnte stammede fra et gårdbrug er det i denne sammenhæng rimeligt at antage, at han ville have anført dette.
18. Se de gængse oversigtsværker. I denne sammenhæng er Erling Olsen: Danmarks økonomiske historie siden 1750, 1962, pp. 54 ff blevet anvendt.
19. Dette gælder i navnelisten (se tabel I) betegnelser som Kalby (nr. 17), Kl: (nr. 43) og Klint (nr. 45). Den midterste betegnelse er muligvis en forkortelse for Kløvhus ved Kelseby (se Danmarks Stednavne Nr. 10: Bornholm, 1950, 1, p. 312).

BORNHOLMS BAPTISTMENIGHED

I 1920'erne

Af Erik Løvind Andersen

I foråret 1974 skrev jeg en HF-specialopgave i historie, som jeg blev opfordret til at lade trykke i »Bornholmske Samlinger«. Denne opfordring har jeg med glæde imødekommet, og jeg håber med dette skrift at kunne give et bidrag til belysning af et område inden for den bornholmske historie, som er forsømt med hensyn til trykte fremstillinger.

Jeg har forsøgt at foretage en analyse af Bornholms Baptistmenigheds organisation og gudstjenesteliv, idet jeg, ud fra det fremskaffede materiale, har trukket de enkelte bestanddele frem og søgt at belyse dem hver for sig, for på denne måde at vise hvordan denne frikirkemenighed fungerede i 1920'erne.

Oplysninger og kildemateriale har jeg fremskaffet ved gennemgang af Baptistmenighedens arkiv samt ved interviews af forskellige personer, der måtte formodes at kunne give de nødvendige oplysninger.

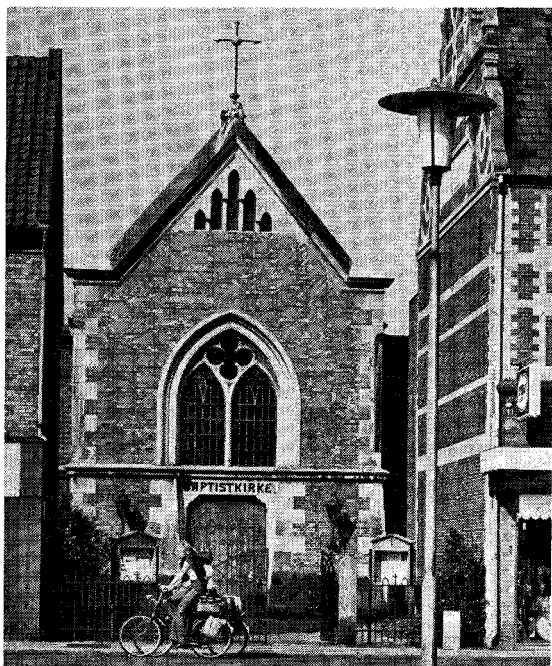
Indledning

Et af Bornholms mange særpræg er det blomstrende og virksomme kirkeliv, der aktivt engagerer en forholdsvis stor del af den bornholmske befolkning.

På steder i Danmark kan man i et område af Bornholms størrelse finde så mange forskellige religiøse retninger og så mange kirker og mødelokaler som her på øen.

Størstedelen af denne udvikling er sket inden for en periode af 100 år. For 100 år siden fandtes der stort set kun de 22 sognekirker som religiøse samlingssteder. I dag findes der over 100 kirker og missionshuse på Bornholm.¹

Imellem hele denne religiøse vrimmel finder man Bornholms Baptistmenighed, der er øens ældste og største trossamfund uden for folkekirken.²

Rønne Baptistkirke

Bornholms Baptistmenigheds historie i korte træk indtil 1920'erne

Baptisterne var sandsynligvis de første, der bragte en større vækkelse til Bornholm.³ Den første baptist, der kom til øen, var den bornholmskfødte urmager Søren Nielsen, der i foråret 1847 havde sluttet sig til baptistbevægelsen i København. Han rejste på sine trosfællers opfordring til sin fødeø for at virke der. I første omgang tabte han modet og rejste straks tilbage til København igen. Men sidst på året vendte han tilbage til Bornholm, hvor han snart begyndte at vidne om sin tro.

Den 12. maj 1848 efter solnedgang blev de første 5, der var kommet til tro ved Søren Nielsens vidnesbyrd, døbt i havet ved Sose af en københavnsk baptistprædikant. Dagen efter, den 13. maj 1848, blev Bornholms Baptistmenighed stiftet, og Søren Nielsen valgtes til forstander.⁴

I de følgende år voksede menigheden jævnt – både hvad angår medlemstal og aktivitet.

I tidsrummet 1884–1880 var københavneren P. Ryding menighedsforstander bistået af lokale medhjælpere, da han om vinteren virkede som kolportør blandt sømænd i København.⁵

I den første tid havde man ikke noget fast forsamlingssted, men i 1861 købte menigheden sin første ejendom, et 4-fags hus i Rønne. Først i 1880 fik man sin første egentlige kirkebygning, der kunne rumme ca. 250 mennesker.⁶

I 1885 ønskede menigheden at vælge en ny menighedsforstander, men man fik to, da P. A. Holm og D. F. Ipsen fik lige mange stemmer. Det var dog P. A. Holm, der blev den reelle menighedsleder, og i hans forstanderperiode (1885–1920) oplevede menigheden en særlig rig tid med en meget stor fremgang, hvor P. A. Holm døbte over 1100 mennesker.⁷

I denne periode opførtes den nuværende kirke på Ll. Torv i Rønne (1888), ligeledes erhvervedes forsamlingsbygninger andre steder på øen.⁸

Bornholms Baptistmenigheds udbredelse i 1920'erne

I 1920'erne nåede Bornholms Baptistmenighed op på det hidtil største medlemstal i menighedens historie. Det var en tid med aktivitet, vækkelse og fremgang ud over hele øen. Men det var også en tid, hvor man mærkede »konkurrence« fra andre frikirkesamfund – især fra pinsebevægelsen.

Årsagerne til væksten og det rige menighedsliv i Bornholms Baptistmenighed er mange. Men det aktive bønsliv og fællesskabet i menigheden har utvivlsomt været de væsentligste faktorer. En anden væsentlig årsag var, »at menigheden var præget af dygtige og ihærdige mennesker, der ville noget«. Dertil kom, at der i den bornholmske befolkning var en ret stor interesse for de religiøse ting i den tid.⁹

Organisation

Bornholms Baptistmenighed er et fællesskab, der bygger på medlemsdemokrati og den kristne lære. Den har sin egen organisation med folk udpeget til forskellig tjeneste og regler for gudstjeneste-

og menighedsliv. Dens forbillede er de nytestamentlige menigheder. Menigheden er inddelt i en række lokale menighedskredse, der har et vist indre selvstyre.

Endvidere består menigheden af en række missionsgrene og organisationer, der ligeledes har en vis selvbestemmelse over deres egen virksomhed og indre forhold.¹⁰

Menigheden er en selvstændig enhed, der er knyttet sammen i et frivilligt fællesskab med de øvrige danske baptistmenigheder i Det Danske Baptistsamfund, der varetager forskellige fællesopgaver, som bestemmes af menighedernes valgte repræsentanter ved årsmøderne. Dog er Baptistsamfundets virksomhed afhængig af de enkelte menigheders frivillige støtte og opbakning.¹¹

Menighedsmedlemmernes medbestemmelse i menigheden

Som allerede nævnt er menigheden opbygget efter demokratiske principper, der giver det enkelte menighedsmedlem mulighed for på flere måder at gøre sin indflydelse gældende.

Ved menighedens jævnlige forhandlingsmøder i Rønne havde den enkelte tale- og stemmeret, endvidere kunne man få en sag optaget på forhandlingsmødets dagsorden ved forud at indgive menighedsrådet meddelelse herom.¹²

De ordinære månedlige forhandlingsmøder indledtes altid med andagt og bøn, hvorefter forhandlingsprotokollens referat af det foregående forhandlingsmøde oplæstes og godkendtes. Derefter kom forstanderen med forskellige meddelelser om medlemsforhold, afholdte arrangementer m. v. samt redegjorde for den kommende tids missionsvirksomhed.

Forsamlingen tog stilling til begæringer om optagelse i menigheden, udmeldelser og udelukkelser, samt valgte nogle til at opsøge de pågældende og derefter aflægge rapport til menigheden.

Endvidere foretog man valg af folk til forskellige opgaver evt. efter indstilling fra menighedens organisationer.

Derudover behandledes forskellige forslag fra menighedsrådet, menighedskredsene, organisationerne og medlemmerne.

Større sager, såsom byggesager eller køb af ejendomme, skulle behandles og vedtages på to forhandlingsmøder for at kunne træde i kraft.¹³ Ved menighedens årsmøde, der afholdtes nytårsdag, fremlagdes desuden menighedens årsregnskab til godkendelse, og der blev endvidere foretaget valg af repræsentanter til Baptistsamfundets årsmøde samt afholdt eventuelle valg til menighedsrådet.¹⁴

I de enkelte menighedskredse havde man lokale menigheds-møder i januar måned, hvor menighedens regnskab oplæstes, og der blev foretaget valg til menighedskredsledelsen.

Endvidere blev de forskellige sager af lokal art behandlet her, dog skulle vigtige sager altid forelægges til endelig afgørelse ved forhandlingsmøderne i Rønne.¹⁵

Udover forhandlingsmøderne kunne det enkelte medlem gøre sin indflydelse gældende gennem de forskellige organisationer og ved selvstændige initiativer.¹⁶

Embeder og råd

Menighedsrådet bestod af 8 mænd samt forstanderen.

Indtil 1/1 1928 var menighedsrådsmedlemmerne valgt på livstid, og suppleringsvalg foretoges ved menighedens nytårsmøder i tilfælde af afgang.

Efter 1/1 1928 blev de valgt for en 4-årig periode, dog således at to medlemmer efter tur hvert år var på valg.¹⁷

Menighedsrådet fungerede som et råd, der behandlede forskellige sager vedrørende menigheden, som det derefter rådede menigheden til at træffe nærmere bestemmelse om.

Ved det månedlige rådsmøde modtoges forskellige henvendelser til behandling, tilrettelagdes forhandlingsmøderne, udarbejdedes plan for menighedens virksomhed og arbejdedes med de sager, som menigheden ved forhandlingsmøderne havde pålagt dem at behandle.¹⁸

Menighedsrådet var meget værdsat og respekteret af de enkelte menighedsmedlemmer, og det optrådte med myndighed ved løsning af eventuelle konflikter og udøvelse af menighedstugt.¹⁹

Forstander P. A. Holm

Menighedskredsledelserne bestod hver af 3 medlemmer, der blev valgt ved stationernes (mgh.kr.) lokale menighedsmøder i januar måned. De havde til opgave at forestå kredsens daglige ledelse og virksomhed samt samarbejde med forstander og menighedsråd ved behandling af vigtige sager (medlemsforhold, mødevirksomhed og større udgiftsposter).²⁰

Menighedsforstanderen var menighedens daglige leder, der i samarbejde med menighedsrådet, kredsledelserne, organisationslederne og andre behandlede forskellige menighedssager og tilrettelagde menighedens virksomhed.

Hans væsentligste opgave var at virke som prædikant, lærer og

sjælesørger, hvilket blev gjort med stor iver og nidkærhed. Det var også forstanderen, der forrettede dåbshandlingerne.

Det mest benyttede transportmiddel i den tid var cyklen, og på den begav forstanderen sig ofte af sted for at betjene menigheden med dens mange stationer, medlemmer og kontakter.

Han opholdt sig som regel en uges tid i de forskellige menigheds-kredsers områder og brugte tiden til husbesøg og mødevirksomhed.²¹

Forstanderen var dog ikke alene om denne tjeneste, han blev assisteret af flere flittige lægprædikanter, og i enkelte perioder havde menigheden ansat en hjælpepræst.²²

Derudover havde menigheden hvert år besøg af mange prædikanter ovrefra – både indenlandske og udenlandske, som afholdt vækkelsesmøder og missionsuger rundt på hele øen.²³

Forstanderen og hjælpepræsten var lønnet af menigheden og valgt til deres gerning ved menighedens forhandlingsmøder.

Forstandervalget foregik på den måde, at menigheden valgte et udvalg bestående af menighedsrådet og repræsentanter fra menighedskredsene i forhold til deres størrelse. Dette udvalg fandt derefter frem til nogle forstanderemner, som ved forhandlingsmøderne sattes under afstemning. Dernæst rettede udvalget henvendelse til de pågældende præster i den rækkefølge, menigheden havde nået frem til ved afstemningerne. Såfremt man fik afslag fra den, der havde opnået de fleste stemmer, gik man videre til den næste i rækken, og sådan blev man ved, indtil man nåede frem til en, der gav tilsagn om at ville være forstander for menigheden. Resultatet blev af udvalget forelagt menigheden ved et forhandlingsmøde, hvor man stemte om, man ønskede vedkommende som forstander.

Menighedens indstilling blev derpå meddelt den pågældende, som gav sin endelige bekræftelse, hvorefter man forhandlede om vilkårene for hans ansættelse, som også skulle godkendes af menigheden.²⁴ Bornholms Baptistmenighed havde tre forstandere i løbet af 1920'erne, der alle gjorde en stor indsats i menighedens tjeneste.

P. A. Holm er den mest kendte og omtalte forstander, menigheden har haft. Han var bornholmer og ikke præsteuddannet. Han var højt elsket og værdsat både af menighedens egne medlemmer

og af andre. Han havde en særlig evne til at tale med folk og til at bilægge konflikter. Han var medstifter og formand for den bornholmske afholdsbevægelse og har været medlem af Rønne byråd. P. A. Holm døde den 2. oktober 1920 på Gudhjem kirkegård under forrettelse af en begravelse. Hans død var en stor sorg for menigheden, der syntes, at han var uerstattelig, og den dag i dag omtales han ofte af de ældre i menigheden, der kendte ham, med taknemmelighed og ærefrygt.⁵²

De to følgende forstandere, Johs. Rødvig 1920–27 og R. Madsen fra 1927, var begge præsteuddannede og havde været præster i andre menigheder, før de blev kaldt til Bornholm. Det var ikke noget let opgave at afløse P. A. Holm, men de gjorde, hvad de kunne, og blev til stor velsignelse for menigheden, der også i deres tid oplevede en rig opgangstid.²⁶

Lægprædikanterne i menigheden blev meget benyttet ved gudstjenesterne og vækkelsesmøderne. En enkelte kilde nævner, at en af prædikanterne, det sidste år han levede, holdt 60 prædikener og kun havde fri to søndage det år på grund af fællesarrangementer for hele menigheden, hvor han også var med.²⁷

Valg af lægprædikanter foregik på følgende måde: I første omgang blev menighedsmedlemmer, som man formodede havde evner til forkyndergerningen, opfordret af forstanderen og menighedsrådet til at tage ud og holde møder, og efter nogle års regelmæssig tjeneste blev de valgt til at være prædikanter af menigheden ved et forhandlingsmøde. Hvorefter de blev ordineret ved håndspålæggelse og bøn ved en særlig højtidelighed.

Kun de ordinerede prædikanter måtte uddele nadver og lyse velsignelsen over menigheden ved gudstjenesterne.

Denne specielle menighedsordination anerkendtes dog ikke uden for menighedens område af det øvrige Baptistsamfund.²⁸

Forstanderen arrangerede flere gange kurser for menighedens prædikanter, hvor han selv og ældre prædikanter underviste dem – eventuelt assisteret af præster ovrefra.²⁹

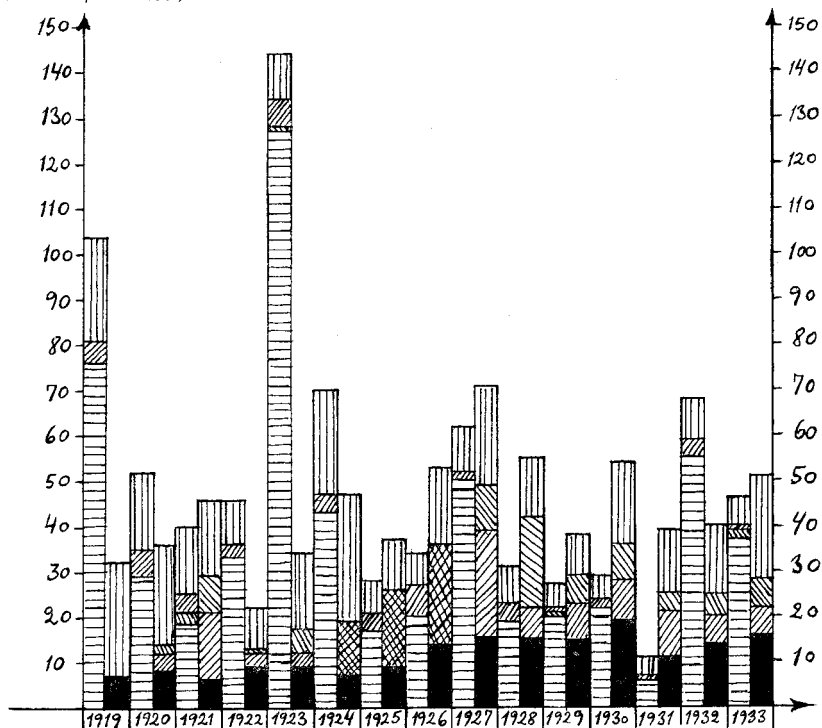
BORNHOLMS BAPTISTMENIGHED

BORNHOLMS BAPTISTMENIGHED : 1919 - 1933.

TILGANGS- OG AFGANGSSØJLER.

(Udarbejdet på grundlag af statistiske oplysninger fra Baptisternes Årbøger 1920 - 1934).

(Antal personer)

SIGNATURFORKLARING:

TILGANG:

TILREJST
GENOPTAGET
OPT. PÅ BEKENDELSE
OPT. VED DÅB

AFGANG:

FRAREJST
UDTRÅDT
UDELUKKET/SLETTET
DØDE

I årene 1924, 1925 og 1926 er disse afgangsformer - i Bapt. Årbøger for de pågældende år - slået sammen under betegnelsen "anden afgang".

E.L.A.

Menighedens organisationer

Organisationerne virkede på forskellig måde i menighedens mission. De valgte deres egne ledere og medarbejdere, der dog som regel blev indstillet til godkendelse af menigheden ved forhandlingsmøderne.³⁰ Menighedens børne- og ungdomsarbejde havde en meget stor tilslutning i 1920'erne.³¹

Søndagsskolerne var den ældste organisation (1855), og den havde et elevtal på 628–775 børn og unge fordelt på 11–14 søndagsskoler.³²

Ungdomsforeningen i Rønne blev stiftet i 1894, og i 20'erne var der på Bornholm 8–10 foreninger, der var sluttet sammen i et ungdomsforbund med et medlemstal på 290–524 unge m. fl.

Først i 1920'erne startedes et *juniorarbejde* for unge 12–16 årige, og senere oprettedes der afdelinger for de 9–11 årige. I 1929 talte juniorarbejdet 233 unge fordelt på 9 afdelinger.³³

Menigheden havde mange *sang- og musikkræfter*, som afholdt offentlige koncerter og medvirkede ved menighedens forskellige anledninger. Der var lokale strengekor i de fleste menighedskredse, og disse dannede tilsammen et forbundskor på omkring 100 medvirkende. Desuden havde man et hornorkester samt sangkor flere steder.³⁵

Af *andre organisationer* kan nævnes sygehusmissionen, hjælpeforeningen (der virkede blandt gamle og syge), syforeningerne (der ved deres håndarbejde skaffede betydelige midler til missionsvirksomheden) og afholdsmissionen.³⁶

Økonomi

Menighedens økonomi opretholdtes udelukkende ved medlemmernes frivillige bidrag og gaver. Hvert år udleveredes der en stak konvolutter med et påtrykt nummer til det enkelte menighedsmedlem, så den pågældende i dem kunne aflevere sit ugentlige bidrag under offerindsamlingen ved søndagesgudstjenesterne.

Hvert medlem havde sit eget bidragsnummer, der hvert år op-

førtes på en samlet bidragsliste, så bidragsyderne kunne kontrollere, om deres beløb var korrekt. Kun kassererne og revisorerne havde kendskab til, hvor meget det enkelte medlem bidrog med.

I de enkelte menighedskredse blev der valgt en kasserer, et par kuverttællere og to revisorer til at sørge for kredsens indsamlinger og regnskab.

Til at forestå menighedens samlede regnskab valgtes en hovedkasserer, til hvem kredskassererne med jævne mellemrum afregnede. Endvidere valgtes to menighedsrevisorer til at revidere det samlede regnskab. Udover kuvertbidragene blev der samlet ind til flere forskellige formål (f. eks. kirkebyggeri, gaver og hjælp til nødstedte).

Som regel havde menigheden det, den skulle bruge, men til tider måtte man frem med sparekniven for at få regnskabet til at balancere.

Foruden at klare sin egen økonomi måtte menigheden bidrage til Baptistsamfundets fællesmission.

Ved menighedens årsmøder nytårsdag fremlagdes årsregnskabet til godkendelse, og det oplæstes endvidere ved kredsens ordinære menighedsmøder i januar måned.³⁷

Menighedstugt

Menighedstugten tog sigte på at bevare menigheden ren. Et menighedsmedlem, der havde forsyndet sig, skulle retledes, først under fire øjne, og hvis det ikke førte til noget resultat, fremlagdes sagen for menighedsrådet, der meddelte det videre til menigheden ved forhandlingsmødet, hvor man valgte to eller tre medlemmer til at opsøge den pågældende. Ved det følgende forhandlingsmøde af lagde de udsendte rapport og fremkom med deres syn på sagen, hvorefter forsamlingen tog stilling til udelukkelse eller forbliven i menigheden.

Udelukkelse betød, at den pågældende ikke kunne deltage i menighedens interne virksomhed.

Såfremt et udelukket medlem senere angrede sin forsyndelse og ønskede at blive genforenet med menigheden, kunne vedkommende blive genoptaget ved et menighedsmøde.

En af de hyppigste årsager til udelukkelse var graviditet uden for ægteskab.³⁸

Menighedsmedlemmernes indbyrdes forhold

Man havde et meget stort fællesskab i menigheden, og man samledes ofte i kirkerne og mødesalene til forskellige arrangementer. Man følte sig til tider som en stor familie, og menigheden regnedes for den enkeltes andet hjem. Man tænkte ikke så meget på generationskløfter, unge og ældre deltog i hinandens arrangementer, og man arbejdede i det hele taget godt sammen. Dog var indbyrdes uenighed og stridigheder ikke ukendte fænomener, men man gjorde meget for at overvinde disse ting. Som regel klarede man problemerne indbyrdes, uden at menighedsledelsen behøvede at skride ind.

Mange menighedsmedlemmer åbnede deres hjem især for ungdommen. Sangen havde meget stor betydning ved sammenkomsterne i hjemmene. Man havde også en ret god indbyrdes omsorg. Der var medlemmer, der påtog sig at besøge syge og gamle, og i Rønne havde man sat en tavle op ved kirkens indgang med navne på sådanne, der ønskede besøg.

Der er også flere eksempler på, at man hjalp hinanden økonomisk.³⁹

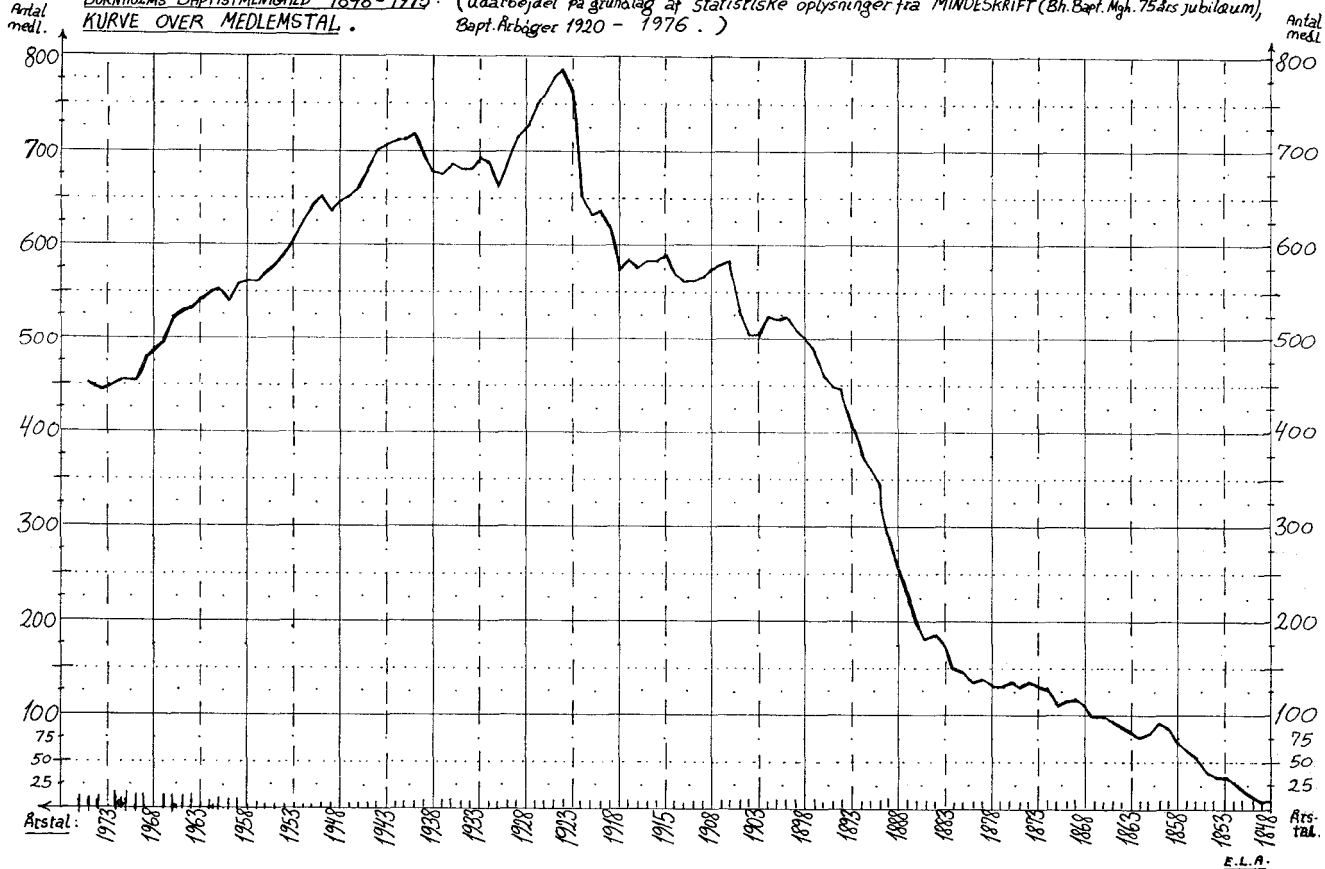
Menighedens forhold til andre trossamfund

De forskellige trossamfund på Bornholm havde ikke ret meget samarbejde, man passede stort set sine egne sager. Baptistmenigheden fandt dog sammen med nogle af de andre frikirkemenigheder, og man enedes om at afholde en årlig fællesbedeuge ved nytårstid. Endvidere blev det en tradition at afholde et årligt fælleskirkeligt friluftsmøde Valdemarsdag i Østre Anlæg i Rønne.⁴⁰

Bedeugesamarbejdet udvidedes senere til også at omfatte forskellige retninger inden for Folkekirken.

I lang tid stod Baptistmenigheden og Folkekirken ret stejlt over for hinanden, det var især det forskellige dåbssyn, der skilte parterne.⁴¹ Baptistmenigheden havde en del bryderier med pinsebevægelsen, der påvirkede flere baptister og fremkaldte en del uenighed

BORNHOLMS BAPTISTMENIGHED 1848-1975: (Udarbejdet på grundlag af statistiske oplysninger fra MINDESKRIFT (Bh. Bapt. Mgh. 75 års jubilæum),
KURVE OVER MEDLEMSTAL.
Bapt. Arkiver 1920 - 1976 .)

i menigheden. I begyndelsen havde Baptistmenigheden stillet sig meget velvilligt over for den nystartede pinsemenighed, man stillede således både kirker og dåbsbassiner til deres rådighed. Men da pinsefolkene begyndte en ret pågående agitation blandt baptisterne, ændredes Baptistmenighedens syn gradvist på pinsebevægelsen.

De to kirkesamfund havde en del »udveksling« af medlemmer, men det var dog pinsebevægelsen, der fik den største tilgang. Hovedparten af de baptister, der udtrådte af Baptistmenigheden, tilsluttede sig Pinsemenigheden.

Den indre uenighed i Baptistmenigheden om, hvordan man skulle forholde sig over for Pinsemenigheden, har ganske givet været medvirkende til at forstander Johs. Rødvig opsagde sin stilling i menigheden i 1927.⁴²

Gudstjenesteliv

Menigheden havde et rigt og levende gudstjenesteliv, hvor selve menigheden tog aktivt del. Det skete bl. a. ved vidnesbyrd, bøn, fællessang og medvirken i korsang og musik. Man satsede meget på at komme til møderne, fordi man oplevede noget ved dem, og man ønskede ikke at gå glip af noget. Fællesskabet ved møderne var også noget, der trak, for ved møderne traf man sine venner.

Flere gik omkring og indbød folk til møde og uddelte traktater. Mange gange samledes en stor del af menigheden til en halv times bønsmøde forud for møderne.⁴³

De almindelige søndagsgudstjenester, der havde stor tilslutning, tog især sigte på menighedens opbyggelse. De bestod bl. a. af en solid prædiken, bøn, salmesang og korindslag.⁴⁴

Vækkelsesmøderne og missionsugerne samlede en masse mennesker. Ofte var kirkesalene fyldt til bristepunktet. Ved denne mødeform, der blev meget benyttet, lagde man særlig vægt på at vække mennesker til omvendelse og fornyelse. Mange gange havde man fremmede prædikanter som talere ved disse anledninger.

Som regel blev der omvendt en hel del mennesker ved sådanne møder, og man var nærmest forbløffet, hvis der ikke var nogen, der overgav sig til Gud i løbet af en sådan aften.

Forkyndelsen var meget direkte og udadvendt, og der appelleredes stærkt til tilhørerne om at tage en beslutning.

Ved mødernes slutning opfordrede man de i forsamlingen, der havde mødt Guds kald, og som ønskede frelse, om at tilkendegive det ved håndsoprækning, ved at rejse sig op eller ved at gå op foran i salen, så man kunne gå i forbøn for dem. Derefter tilskyndede man dem, der søgte fred i deres liv og fred med Gud, til at blive tilbage efter mødet til samtale og bøn.

I menigheden blev der altid set frem til disse anledninger med en særlig forventning, og man forberedte sig forud på forskellige måde. Man samledes til bønsmøder både før, under og efter en sådan møderække.

Menighedens mange sang- og musikkræfter blev flittigt benyttet ved disse lejligheder.⁴⁵

Der blev både afholdt møder indendørs og udendørs, og i sommerperioden benyttede man et missionstelt, som man stillede op forskellige steder på øen i en uges tid ad gangen.⁴⁶

Menighedsfester og særlige anledninger

Der var tre store årlige anledninger, der samlede det meste af menigheden fra hele øen. Det var menighedens stiftelsesfest i maj måned, Almindingsmødet sidst i juni måned og den såkaldte Oktobersøndag (til minde om Rønnekirkens indvielse).

Almindingsmødet var menighedens udflugtssøndag, hvor man plejede fællesskabet i den fri natur og holdt et par friluftsmøder.

De to øvrige anledninger blev holdt i Rønne, hvor menigheden var sammen det meste af dagen. F. eks. så Oktobersøndagens program sådan ud: Bønsmøde kl. 7.30 – Gudstjeneste kl. 10 – Søndagsskole kl. 13.30 – Gudstjeneste kl. 16 – Festlig sammenkomst kl. 20.⁴⁷ Menighedens sang- og musikkræfter medvirkede naturligvis ved disse lejligheder.

Når der holdtes menighedsfester, var kirken festligt pyntet og fuld af mennesker, der sad omkring de dækkede kaffeborde.⁴⁸

Der blev også holdt lokale menighedsfester i forskellige anledninger, og der var meget ofte fuldt hus, og der kom mange frem-

mede. F. eks. havde der ved en julefest i Østerlars Forsamlingshus i 1921 været ca. 150 fremmede.⁴⁹

Bøn møder

Midt i ugen samledes man regelmæssigt til bøn møder i kirkerne eller i private hjem.

Man indledte bøn mødet med en andagt, og man sang lovsange og delte forskellige ting og oplevelser med hinanden. Så havde man naturligvis en bedestund, som regel på knæ. Man bad for hinanden i menigheden, man bad for ufrelste mennesker ved at nævne deres navne, og man bad om vækkelse.

Der blev mødt flittigt op ved bøn møderne, og mange tog del i bøn nen. Man havde oplevet, at det nyttede at bede, og man følte, at Gud hørte bøn.⁵⁰

Dåben

Dåben blev udført efter de nytestamentlige principper. Når der var en, der var kommet til tro og ønskede at blive døbt, opsøgte den pågældende forstanderen eller den lokale leder. Derefter blev dåbsbegæringen forelagt menigheden ved et lokalt menigheds møde eller ved et forhandlings møde, hvor man valgte et par medlemmer til at tale med den dåbs søgende. Senere blev der afholdt et optagelses møde, hvor dåbs kandidaten bekendte sin tro, og de, der havde talt med den pågældende, aflagde rapport og fremkom med deres vurdering. Menighedsforsamlingen tilkendegav ved håndsoprækning, at de gik ind for optagelsen og ville stå bag det nye medlem i forbøn og kristen kærlighed. Kun i ganske få tilfælde nægtede menigheden nogen at blive optaget.

Dåben blev foretaget ved fuldstændig neddykkelse i en dåbsgrav under en særlig dåbstjeneste.

Dåbsgudstjenesterne var hyppige i den tid, og der blev ofte døbt mange ad gangen.⁵¹

Nadveren

Nadveren foregik efter nytestamenteligt forbillede ved en særlig nadverhøjtidelighed i forlængelse af en gudstjeneste.

De, der skulle forestå nadveruddelingen, samledes ved et bord foran forsamlingen. Indstiftelsesordene fra 1. Kor. 11, 23–29 blev oplæst, og der blev holdt en nadvertale. Man brød et brød i stykker, der blev bedt en kort takkebøn, og brødstykkerne blev sendt rundt til menighedsmedlemmerne på et fad. Efter endnu en takkebøn blev nadverkalken ligeledes sendt rundt til medlemmerne.

I begyndelsen brugte man et fællesbæger, men senere gik man af hygiejniske grunde over til små særbægere.

Nadveren betragtedes som et mindemåltid, som kun menigheds egne medlemmer kunne deltage i. (Senere indførte menigheden åbent nadverfællesskab, så alle, der ønskede det, kunne tage del i nadveren).

Kun forstanderen og de ordinerede prædikanter måtte forestå nadveruddelingen.⁵²

Prædikenen

Prædikenen var den forkyndelsesform, der blev anvendt ved de offentlige møder.

Som grundlag og udgangspunkt for forkyndelsen brugtes tekster fra bibelen, der søgtes overført til tilhørernes dagligliv og åndelige behov.

Prædikenerne kunne godt være temmelig lange, og ikke altid lige veldisciplinerede, da man ikke gjorde så meget ud af manuskriptet. Flere af prædikanterne brugte ikke manuskript, men talte frit ud om det, der lå dem på sinde. Således nævner et par kilder en af lægprædikanterne – der i øvrigt var en levende forkynder, som medvirkede til frelse for mange – der havde sin prædiken nedskrevet⁵³ på bagsiden af en tændstikæske. Men et særpræg for den tids prædikener var, at personlige oplevelser blev flettet ind i forkyndelsen. Prædikenen sluttede ofte med en opfordring til omvendelse og dåb. Prædikenes formål var at opbygge og styrke menigheden og at agitere og vække tilhørerne til tro.

Forkyndelsen havde til tider en stærk virkning på tilhørerne, der kunne blive grebet og bevægede af det, de hørte.⁵⁴

Bibelen

Bibelen blev flittigt benyttet ved menighedens forskellige sammenkomster, og i mange hjem havde den en central plads. Det var naturligvis forskelligt, i hvor høj grad den enkelte lagde vægt på den personlige bibellæsning og husandagt, men helhedsindtrykket er, at man gjorde god brug af Bibelen.⁵⁵

Afslutning

Siden 1920'erne har Bornholms Baptistmenighed stagneret, hvad angår medlemsantal og aktivitet.

De, der oplevede den store vækst dengang, er enten døde eller er ved at være gamle, og den nye generation kender meget lidt til den tid. De lever i en anden tid med andre udfordringer, som de søger at løse på deres måde.

Men hvad man end kan sige om menigheden og dens medlemmer i dag, så har de 50 år, der er gået, ikke rokket ved menighedens grundopfattelse, at Kristus er en levende realitet.

LITTERATURFORTEGNELSE

Der er kun benyttet stof af ringe omfang fra følgende fremstillinger:

BK	Bornholms Kirkehistorie II
Af Karl Kofoed.
Frits Sørensens Boghandel.
William Dam. Rønne 1933.
Kap. 8. Baptistmenigheden
s. 225–231.
Kap. 13. Pinsebevægelsen
s. 266–267.	VFD	Vækkelsernes Frembrud i
Danmark i første halvdel af det
19. årh.
Bind II af Anders P. Thyssen
s. 171–173.
G. E. C. Gads Forlag 1961.
BGE	Bornholm –
Gyldendals Egnsbeskrivelser
Redaktion Bent Ryding.
Gyldendal 1969.
Afsnit: Religiøse strømninger
s. 109 + 114–115.
Af provst Viggo Nielsen.	BHD	Baptisternes Historie i Danmark
(indtil 1864)
af Arne Jensen
(bearb. af E. M. Thousgaard)
s. 157.

BORNHOLMS BAPTISTMENIGHED

KILDEFORTEGNELSE

Trykte kilder:

MS Mindeskrift, Bornholms
Baptistmenighed 1848-1923.
Af Mich. Andersen,
H. Jakobsen og Johs. Rødvig.
Trykt i Colbergs Eftf. Bogtryk-
keri, Rønne, 1923.

UFR Baptistmenighedens Ungdoms-
forening i Rønne 1894-1944.
Af K. V. Holm, A. M. Riis,
Johs. Lund, A. Wenzzel og
H. Hasled.
Colbergs Eftf. Bogtrykkeri,
Rønne. (1944).

SS Søndagsskolen gennem 100 år,
1855-1955.
Beretninger samlet af E. Sonne
m. fl.
Colbergs Eftf. Bogtrykkeri,
Rønne. (1955).

MB Bornholms Baptistmenighed -
Mindebog.
Trykt hos P. Hansen, Åkirkeby).
(sidst i 1920'erne)

Statistiske oplysninger: (Trykt kilde)
Baptisternes Arbejder

Utrykte kilder:

Bornholms Baptistmenighed:
Menighedsrådets
Forhandlingsprotokol.
MR-I 1898- 5/6 1922
MR-II 28/8 1922-14/6 1923

Bornholms Baptistmenighed:
Forhandlingsprotokol.
MF-I 13/5 1895-10/4 1921
MF-II 22/5 1921- 1/1 1952

Interview-kilder af E. L. A.:

Bånd I,
B-IA side A: (Karen + Frøde Jensen)
B-IB side B: (Axel F. Andersen)
Bånd II,
B-IIA side A: (Kristine +
I. H. Lindahl)
B-IIB side B: (Oline +
P. Anker Holm)
Bånd III,
B-IIIA side A: (H. M. Riis +
G. Holm)
B-IIIB side B: (H. M. Riis +
G. Holm og K. + I. H. Lindahl)
Bånd IV,
B-IVA side A: (Agnes + Johs. Lund)
B-IVB side B: (Anne + Johs. Larsen)
Bånd V,
B-VA side A: (provst Viggo Nielsen)

MENIGHEDENS FORSTANDERE

1848-1853 Søren Nielsen (mgh. stifter) forst. indtil sin udelukkelse i 1853.
1853-1854 Lars Hansen Holm.
1854-1880 P. Ryding om sommeren, bor i Kbh. om vinteren, ledes da af D. F. Ipsen
+ J. H. Dahl.
1880-1885 P. Ryding formelt forstander, men er bosid. i Kbh.
Mgh. ledes af en 3 mands bestyrelse.
1885-1920 P. A. Holm + D. F. Ipsen (indtil 1911).
1920-1920 Carl Holm midlertidig adm. forstander.
1921-1926 Johs. Rødvig.
1927-1936 R. Madsen.
1937-1945 A. Wensel.
1946-1957 J. P. Hansen (fortsætter som 2. præst indtil 1970).
1958-1967 A. Andersen.
1969- B. Abildgaard.

NOTER

1. BGE 109.
2. BGE 114.
3. VFD 171.
4. MS 5-6, BK 225-226. VFD 171 - 173. BHD 157.
5. MS 12-13. BK 227-228.
6. MS 13-17. BK 228 + 229.
7. MS 18 + 21 + 24-25. samt dåbstal iflg. statistik.
8. MS 35-38.
9. B-VA 20. B-IIB 70. B-IIIB 50-55. B-IVB 60.
10. MF-II 1928 16/9 III.
11. MF-I 1921 1/1 VIII.
12. MB 7.
13. MF-II 1925 1/1. MF-II 1925 4/1.
14. MB 6. MF-II 1923 1/1 II.
15. MB 6.
17. MB 6. B-IIIA 25. MF-II 1927 1/1 VIII. MF-II 1928 1/1 IX.
18. MB 6. B-IIIA 25-30. B-IVA 10.
19. B-IIIA 25-30. B-IVA 5.
20. MB 6.
21. B-IVB 20.
22. MF-I 1920 15/2 I. MF-II 1924 24/2 II.
23. MF-II 1923 1/1 XI.
24. MF-I 1920 21/11 V. MF-I 1920 19/12 II.
25. MS 26-30. MR-I 1920 2/10.
26. MF II 1927 24/5 I.
27. B-IIIA 30.
28. B-IIIA 50. MB 14. MS 45-46.
29. MF-II 1922 17/9 VIII.
30. MF-II 1922 1/1 XIII.
31. Se statistik.
32. SS. MB 10. MS 40-42.
33. UFR. MS 43. MB 10-11.
34. UFR 15-17. MB 10.
35. B-IIIA O. B-IVB 20. MS 39 + 43. MB 11.
36. MS 36-40. MB 11-13.
37. MB 6 + 7-8. MF-I 1921 27/2 IV.
38. MB 13-14. B-IIIA 50. B-IVA 30.
39. B-IIIA 60.
40. B-IVA 50.
41. B-VA 0.
42. MF-II 1927 24/5 I.
43. B-IVA 40.
44. B-IIB 40.
45. B-IIB 50.
46. B-IIIA 40. MS 40.
47. MF-II 1928 16/9.
48. B-IVA 50.
49. FM-II 1922 19/2 IV.
50. B-IIB 50. B-IVB 50.
51. B-IVB 50. B-IVA 60.
52. B-IIIA 70. B-IIIB 0. B-IIB 60. B-IVB 50.
53. B-IIB 60. B-IVA 70.
54. B-IIB 60.
55. B-IVB 60. B-IVA 70. B-IIB 70.

BORNHOLMS BAPTISTMENIGHED

Bilag III

BORNHOLMS BAPTISTMENIGHEDS MEDLEMSSTATISTIK 1848-1975

År	Medl. antal pr. 1/1	Døb	Tilrejt	Genoptaget	Tilgang i alt	Døde	Frarejt	Udtrådt	Udelukket og slettet	Afgang i alt	Medl. antal pr. 31/12
1848		7	1							0	8
1849	8				0					0	8
1850	8	6			6					0	14
1851	14	10			10				2	2	22
1852	22	7	1		8					0	30
1853	30	5	1		6				1	1	35
1854	35	1			1					0	36
1855	36	4	3		7	1	1		1	3	40
1856	40	11	5		16					0	56
1857	56	14		1	15	3	1		3	7	64
1858	64	9	2		11	1			2	3	72
1859	72	15	1		16		1			1	87
1860	87	13	1		14	1	1		8	10	91
1861	91	5			5	2	10		3	15	81
1862	81	4		4	8	3	1		8	12	77
1863	77	12		1	13	1			5	6	84
1864	84	4		3	7	1			1	2	89
1865	89	6		1	7		1			1	95
1866	95	7		1	8	2	1		1	4	99
1867	99	5			5	3	1		2	6	98
1868	98	17	1	1	19	1	4	2		7	110
1869	110	9	3	2	14	1	2		4	7	117
1870	117	2	1		3	4				4	116
1871	116	1	1	1	3	2	2		3	7	112
1872	112	17		2	19		1		1	2	129
1873	129	4		1	5				2	2	132
1874	132	11			11	3	1		3	7	136
1875	136	4		1	5	2	3		6	11	130
1876	130	8			8	2	1			3	135
1877	135	2			2	3	3			6	131
1878	131	6			6	5				5	132
1879	132	15			15	2	4		3	9	138
1880	138	5			5	3	2		2	7	136
1881	136	16			16	2			4	6	146
1882	146	8			8	2			2	4	150
1883	150	26		1	27	3				3	174
1884	174	16			16	3	2			5	185
1885	185	11		2	13	4			12	16	182
1886	182	21		4	25	4	2		2	8	199
1887	199	33	1	1	35	6	3		3	12	222
1888	222	51		1	52	3	6	1	7	17	257
1889	257	50	2	1	53	3	8	1	5	17	293

ERIK LØVIND ANDERSEN

År	Medlantal pr. 1/1	Døb	Tilreist	Gcnoptaget	Tilgang ialt	Døde	Frareist	Udtrådt	Udelukket og slettet	Afgang i alt	Medlantal pr. 31/12
1890	293	63	3		66	3	10		2	15	344
1891	344	40	7		47	5	16	1	6	28	363
1892	363	45	5	8	58	5	27	2	11	45	376
1893	376	42	7	1	50	6	3	1	9	19	407
1894	407	70	4	3	77	5	14	6	13	38	446
1895	446	34	4	3	41	3	22	11	3	39	448
1896	448	31	7	6	44	6	4	13	8	31	461
1897	461	46	2	2	50	5	6	4	10	25	486
1898	486	35	2		37	5	10	2	6	23	500
1899	500	24	3		27	4	7		7	18	509
1900	509	40	4	2	46	13	9	4	5	31	524
1901	524	16	4	2	22	6	11	1	6	24	522
1902	522	26		4	30	4	17	3	4	28	524
1903	524	16	3	2	21	4	28		9	41	504
1904	504	14	3	3	20	6	11		3	20	504
1905	504	37	13	4	54	5	20	1	3	29	529
1906	529	71	6	5	82	3	18	1	6	28	583
1907	583	24	4		28	7	16	4	6	33	578
1908	578	10	9	4	23	9	11	3	4	27	574
1909	574	15	7		22	8	13	3	6	30	566
1910	566	16	10		26	10	12		7	29	563
1911	563	25	11		36	13	19	1	5	38	561
1912	561	26	6	4	36	7	13		7	27	570
1913	570	54	5	5	64	11	25	2	6	44	590
1914	590	14	11	2	27	11	20		8	39	578
1915	578	24	8		32	10	13		10	33	577
1916	577	12	1	7	20	9	27	4	7	47	550
1917	550	27	10	3	40	9	14	2	5	30	560
1918	560	13	6	1	20	8	15	2	6	31	549
1919	549	76	23	5	104	7	25			32	621
1920	621	29	17	6	52	8	22	2	4	36	637
1921	637	21	15	4	40	6	17	8	15	46	631
1922	631	33	10	3	46	9	11	1	3	22	653
1923	653	128	10	6	144	9	17	5	3	34	763
1924	763	43	23	4	70	7	28	12		47	786
1925	786	17	7	4	28	9	11	17		37	777
1926	777	20	7	7	34	14	17	22		53	758
1927	758	50	10	2	62	15	22	24	10	71	749
1928	749	19	8	4	31	15	13	20	7	55	725
1929	725	21	5	1	27	15	9	6	8	38	714
1930	714	22	5	2	29	19	18	8	9	54	689
1931	689	6	4	1	11	11	14	4	10	39	661
1932	661	55	9	4	68	14	15	5	6	40	689
1933	689	39	6	1	46	16	13	6	6	41	694
1934	694	19	8	5	32	11	22	3	9	45	681
1935	681	43	9	1	53	15	23	3	11	52	682

BORNHOLMS BAPTISTMENIGHED

År	Medlantal pr. 1/1	Døb	Tilrejt	Genoptaget	Tilgang ialt	Døde	Frarejt	Udtrådt	Udelukket og sluttet	Afgang i alt	Medlantal pr. 31/12
1936	682	30	8	5	43	13	19	3	4	39	686
1937	686	12	11	1	24	8	9	11	7	35	675
1938	675	17	8	4	29	8	10	1	7	26	678
1939	678	33	5	7	45	12	11	3	2	28	695
1940	695	40	2	10	52	15	8	2	5	30	717
1941	717	23	2	1	26	11	15	3	1	30	713
1942	713	12	5	2	19	10	8	2	1	21	711
1943	711	26	3	1	30	9	8	13	5	35	706
1944	706	16	5	1	22	8	12	5	2	27	701
1945	701	26	7		33	19	33		3	55	679
1946	679	9	12	1	22	11	24	1	4	40	661
1947	661	8	12		20	8	17	4	1	30	651
1948	651	7	10	3	20	11	10	3	1	25	646
1949	646	8	7	2	17	12	13	3		28	635
1950	635	26	8	1	35	6	11	1		18	652
1951	652	7	3		10	7	11	3		21	641
1953	641	6	3		9	8	13	2	2	25	625
1953	625	5	3		8	12	14	4		30	603
1954	603	5	6		11	12	9	3		24	590
1955	590		3		3	7	1	4	2	14	579
1956	579	9	5	2	16	8	12	5		25	570
1957	570	8	2	2	12	12	9	1		22	560
1958	560	18	9		27	15	9	1		25	562
1959	562	10	5		15	7	8	4		19	558
1960	558	3	4	1	8	10	7	3	6	26	540
1961	540	31	10	1	42	9	12	4	4	29	553
1962	553	16	4	4	24	11	5	7	4	27	550
1963	550	9	3		12	11	5	1	2	19	543
1964	543	9	5		14	13	8	2	1	24	533
1965	533	10	4	1	15	12	7			19	529
1966	529	6	7		13	10	9			19	523
1967	523	7	1	1	9	16	14	5		35	497
1968	497	10	1		11	10	5	3	1	19	489
1969	489		6		6	7	9	2		18	477
1970	475				0	11	6	4		21	454
1971	454	7	2		9	3	5			8	455
1972	455	2	7		9	9	3			12	452
1973	452	4	5		9	10	3			13	448
1974	448	13	1		14	11	3	3		17	445
1975	445	15	1	2	18	6	7			13	450

ANALYSE AF BORNHOLMS BAPTISTMENIGHED

I 1920'erne

Bånd I side A

Interview af

Frede og Karen Jensen,
Pihls Allé 4, Østerlars
(gift 1930)

Frede Jensen, f. 11/1 1908.

Døbt og tilsluttet menigheden 7/4 1928 af R. Madsen i Rønne Baptistkirke. I 1920'erne var F.J. med i Østerlars menighedskreds, hvor han siden har virket. F.J. blev lægprædikant i 1939/40, og han har siden virket i denne gerning. 1974 blev han valgt til menighedskredsleder i Østerlars. Han har også været med i arbejdet blandt børn og unge i Østerlars.

Karen Jensen, f. 11/2 1903.

Døbt og tilsluttet menigheden 1/4 1923 af Johs. Rødvig i Rønne Baptistkirke. I 1920'erne var K.J. med i Østerlars menighedskreds, hvor hun siden har virket. Hun har gjort en god indsats blandt børn og unge både i Østerlars og ved menighedens fælles børne- og ungdomsarrangementer.

ca. pkt. angivelser på båndskalaen:

Indholdsfortegnelse af interviewet med

Organisation:

Menighedens opbygning m. v.: 0

Menighedsmedl. medbestemmelse: 5

Embeder og råd:

Menighedsrådet: 10

Menighedskredsledelse: -

Menighedsforstander: 15

Lægprædikanter: 20

Menighedens organisationer: 0

Økonomi: 30

Menighedstugt: 30

Menighedsmedl. indbyrdesforhold: 35

Mgh. forhold til andre trossamfund: 40

Gudstjenesteliv:

Gudstjenester: 45

Vækkelsesmøder og missionsuger: 45

Menighedsfester: -

Bønsmøder: 55

Dåben: 55

Nadveren: 60

Prædikenen: 65

Bibelen: 70

Bornholms Baptistmenigheds udbredelse
i 1920'erne m. v.: 70

Bånd I, side B

Interview af

Axel F. Andersen,
Sdr. Allé 38, Rønne
f. 28/5 1902

Døbt og tilsluttet menigheden 20/4 1919 af P. A. Holm i Rønne Baptistkirke. I 1920'erne var A. F. A. med i menighedskredsen i Hasle, hvor han hjalp til i søndagsskolen og var med i ungdomsarbejdet. A. F. A. rejste til Amerika midt i 20'erne og vendte tilbage igen sidst i 20'erne. Senere har A. F. A.

BORNHOLMS BAPTISTMENIGHED

været med i forskellige opgaver i menigheden. Det kan nævnes, at han har været politiassistent og leder af Rønne politistation indtil for nogle få år siden.

Indholdsfortegnelse af interviewet med ca. pkt. angivelser på båndskalaen:

Organisation

Menighedens opbygning m. v.: 0
Menighedsmedl. medbestemmelse: 5
Embeder og råd:

Menighedsrådet: 10
Menighedskredsledelse: –
Menighedsforstander: 15
Lægprædikanter: 20

Menighedens organisationer:

Økonomi: 25
Menighedstugt: 30
Menighedsmedl. indbyrdesforhold: 35
Mgh. forhold til andre trossamfund: 40

Gudstjenesteliv:

Gudstjenester: 40
Vækkelsesm. og missionsuger: (40) 50
Menighedsfester: –
Bønsmøder: 50
Dåben: 55
Nadveren: 55
Prædikenen: 60
Bibelen: 65

Bornholms Baptistmenigheds udbredelse i 1920'erne m. v.: 65

Bånd II, side A samt bånd III, side B (50–60)

Interview af
Kristine og I. H. Lindahl,
Laksegade 19, Rønne

I. H. Lindahl, f. 12/10 1893.

Døbt og optaget i menigheden 8/12 1907 af P. A. Holm i Nexø Baptistkirke. Leder af søndagsskolen i Nexø 1918–28 og derefter UF-formand i 12

år. Leder af Nexø strengekor fra 1913 og en halv snes år frem. Leder af forbundsstrengekorret 1931–1966. I. H. L. har været organist i Nexø og har været medlem af menighedsrådet i en periode. Desuden har han virket som lægprædikant fra 1939 og indtil for et par år siden.

Kristine Lindahl, f. 14/4 1898.

Døbt og optaget i menigheden 14/4 1912 af P. A. Holm i Nexø Baptistkirke. K. L. har været organist i Nexø 1913–1958 og leder af Nexø strengekor i 1930'erne. K. L.'s forældre var de første, der blev døbt i Nexø Baptistkirke (kapel) i 1890'erne.

Indholdsfortegnelse af interviewet med ca. pkt. angivelser på båndskalaen:

Organisation:

Menighedens opbygning m. v. 0
Menighedsmedl. medbestemmelse: 5
Embeder og råd:

Menighedsrådet: 15
Menighedskredsledelse: –
Menighedsforstander: 25
Lægprædikanter: 30

Menighedens organisationer: –

Økonomi: 30
Menighedstugt: 35
Menighedsmedl. indbyrdesforhold: 40
Mgh. forhold til andre trossamfund: 45

Gudstjenesteliv:

Gudstjenester: 50
Vækkelsesmøder og missionsuger: 55
Menighedsfester: –
Bønsmøder: 60
Dåben: 60
Nadveren: (50) 60
Prædikenen: III B 50
Bibelen: III B 60

Bornholms Baptistmenigheds udbredelse i i 1920'erne m. v.: III B 60

Bånd II, side B

Interview af

Oline og P. Anker Holm,
Grønnegade 16, Rønne
(gift 21/12 1923)

P. Anker Holm, f. 28/9 1898.

Døbt og optaget i menigheden påsken 1928 af R. Madsen i Rønne Baptistkirke. P. A. H. har været lægprædikant i 42 år, og han er stadig aktiv i denne tjeneste. Han har været kredsleder i Vang/Olsker kredsen i en halv snes år. Han har været UF-formand samme sted og været medarbejder i søndagsskolen. Desuden har han været med i strengekoeret i 36 år. I 1920'erne var han med i Vang/Olsker kredsen.

Oline Holm, f. 19/9 1903.

Døbt og optaget i menigheden 2/10 1921 af Johs. Rødvig i Rønne Baptistkirke. I 1920'erne var O. H. med i Vang eller Vang/Olsker kredsen. Hun har været med i strengekoeret.

Indholdsfortegnelse af interviewet med
ca. pkt. angivelser på båndskalaen:

Menighedens opbygning m. v.: 0
Menighedsmedl. medbestemmelse: 5
Embeder og råd:

Menighedsrådet: 15
Menighedsledelse: 0
Menighedsforstander: 20
Lægprædikanter: 10

Menighedens organisationer: —

Økonomi: 20
Menighedstugt: 20
Menighedsmedl. indbyrdesforhold: 25
Mgh. forhold til andre trossamfund: 35

Gudstjenesteliv:

Gudstjenester: 40
Vækkelsesm. og miss.uger: (10), 40, 50
Menighedsfester: —
Bønsmøder: (25), 45, (60)

Dåben: 50

Nadveren: 55

Prædikenen: 60

Bibelen: 70

Bornholms Baptistmenigheds udbredelse
i 1920'erne m. v.: 70

Bånd III, side A og B

Interview af

Hadon Møller Riis,
Ll. Madsesgade 112, Rønne og

Gerda Holm,
Nellikegade 4, Rønne

Hadon Møller Riis, f. 21/9 1902.

Døbt og optaget i menigheden 2/2 1919 af P. A. Holm, i Rønne Baptistkirke. Var i 20'erne med i forskellige af menighedens sang- og musikkræfter og ungdomsvirksomhed i Rønne. H. M. R. har siddet i menighedsrådet i 24 år og har været søndagsskole- og juniorleder. Fra sidst i 30'erne og indtil for et par år siden virkede H. M. R. som lægprædikant.

Gerda Holm, f. 30/4 1899.

Døbt og optaget i menigheden 4/5 1913 af P. A. Holm i Rønne Baptistkirke. I 20'erne virkede G. H. bl. a. som søndagsskolelærer og var med i sang- og strengekorene i Rønne. G. H. er i familie med forstander P. A. Holm (1885–1920), og hendes oldemor var med blandt de 5 første baptister på Bornholm, der blev døbt ved Sose 12/5 1848.

Indholdsfortegnelse af interviewet med
ca. pkt. angivelser på båndskalaen:

Organisation:

Menighedens opbygning m. v.: 0, 20
Menighedsmedl. bedbestemmelse: 10
Embeder og råd:

Menighedsrådet: (15), 25

BORNHOLMS BAPTISTMENIGHED

Menighedskredsledelse: –
Menighedsforstander: 35, 40, 45
Lægprædikanter: 30, 50

Menighedens organisationer: 0 +
Økonomi: 50
Menighedstugt: (45), 55
Menighedsmedl. indbyrdesforhold: 60,70
Mgh. forh. til andre trossamf.: (40), 60

Gudstjenesteliv:
Gudstjenester: 70
Vækkelsesm. og missionsuger: B–III B 0
Menighedsfester: (15)
Bønsmøder: B 20
Dåben: B 25
Nadveren: A 70 og B 0
Prædikenen: B 40
Bibelen: B 30

Bornholms Baptistmenigheds udbredelse
i 1920'erne m. v.: B 50

– – –

Bånd IV, side A

Interview af
Agnes og Johs. Lund,
Østergade 43, Rønne

Johs. Lund, f. 25/10 1899.

Døbt og optaget i menigheden 26/2 1911
af P. A. Holm i Rønne Baptistkirke. I
1920'erne ledede J. L. strengekoret i
Rønne og forbundskoret indtil 1931.
Han var UF-formand for Rønne Ung-
domsforening 1928–33 og 1936–37 og
formand for Ungdomsforbundet på
Bornholm 1932–43. J. L. var Rønne søn-
dagskoles leder i 14 år, har været med
i sangkoret i Rønne i 49 år, samt siddet
i menighedsrådet i 24 år. Johs. Lund
har endvidere været medlem af Rønne
byråd i 16 år.

Agnes Lund, f. 23/3 1899

Døbt og optaget i menigheden 30/3
1913 af P. A. Holm i Rønne Baptist-
kirke. I 1920'erne var A. L. med i sang-

koret. Hun har været en af hovedkræf-
terne ved menighedsfesterne i Rønne i
over 40 år.

Indholdsfortegnelse af interviewet med
ca. pkt. angivelser på båndskalaen:

Organisation:
Menighedens opbygning m. v.: 0
Menighedsmedl. medbestemmelse: 5
Embeder og råd:
Menighedsrådet: 10
Menighedskredsledelse: 5
Menighedsforstander: (5), 20
Lægprædikanter: 20
Menighedens organisationer: 0, 20
Økonomi: 30
Menighedstugt: 30
Menighedsmedl. indbyrdesforh.: 40, 60
Mgh. forhold til andre trossamfund: 40

Gudstjenesteliv:
Gudstjenester: 50
Vækkelsesmøder og missionsuger: 50
Menighedsfester: 50
Bønsmøder: 55
Dåben: 60
Nadveren: 65
Prædikenen: 70
Bibelen: 70
Bornholms Baptistmenigheds udbredelse
i 1920'erne m. v.: –

– – –

Bånd IV, side B

Interview af
Anna og Johs. Larsen,
(gift 12/3 1926)

Johs. Larsen, f. 15/5 1903.

Døbt og optaget i menigheden 14/5
1919 af P. A. Holm i Rønne Baptist-
kirke. I 1920'erne var J. L. med i Hasle
menighedskreds og Vang eller Vang/
Ølsker kreds. Han var aktivt med i ung-
domsarbejde. J. L. har været kredsleder
for Vang/Ølsker, Nordlandskredsen og
Hasle kreds.

ERIK LØVIND ANDERSEN

Anna Larsen, f. 14/9 1904.

Døbt og optaget i menigheden 20/4 1924 af Johs. Rødvig i Rønne Baptistkirke. A. L. har været med i de samme menighedskredse som sin mand. A. L. var medarbejder i søndagsskolen.

Indholdsfortegnelse af interviewet med ca. pkt. angivelser på båndskalaen:

Organisation:

Menighedens opbygning m. v.: 0

Menighedsmedl. medbestemmelse: 5

Embeder og råd:

Menighedsrådet: 10

Menighedskredsledelse: 10

Menighedsforstander: 20

Lægprædikanter: 20

Menighedens organisationer: (20)

Økonomi: 20

Menighedstugt: 25

Menighedsmedl. indbyrdesforhold: 30

Mgh. forhold til andre trossamfund: 40

Gudstjenesteliv:

Gudstjenester: 40

Vækkelsesmøder og missionsuger: 40

Menighedsfester: -

Bønsmøder: 50

Dåben: 50

Nadveren: 50

Prædikenen: 60

Bibelen: 60

Bornholms Baptistmenigheds udbredelse i 1920'erne m. v.: 60

Bånd V, side A

Interview af
Viggo Nielsen,

Violstræde 13, Rønne

Født 8/5 1894

Medlem af Folkekirken

V. N. har virket i Rønne som præst siden 8/5 1927 og som provst siden 1951, hvilken gerning han fratrådte i 1971.

Indholdsfortegnelse af interviewet med ca. pkt. angivelser på båndskalaen:

Organisation:

Menighedens opbygning m. v.: (15)

Menighedsmedl. medbestemmelse: -

Embeder og råd:

Menighedsrådet: -

Menighedskredsledelse: -

Menighedsforstander: -

Lægprædikanter: -

Menighedens organisationer: -

Økonomi: -

Menighedstugt: -

Menighedsmedl. indbyrdesforhold: -

Mgh. forh. til andre trossamfund: 0-10

Gudstjenesteliv:

Gudstjenester: -

Vækkelsesmøder og missionsuger: -

Menighedsfester: -

Bønsmøder: -

Dåben: (15)

Nadveren: -

Prædikener: -

Bibelen: (15)

Bornholms Baptistmenigheds udbredelse i 1920'erne m. v.: 20

Bilag IV

BORNHOLMS BAPTISTMENIGHED: STATISTIK 1919-1930

(udarbejdet på grundlag af Baptisternes Årbøger 1920-1931). (* = gennemsnitligt fremmøde. t. = Missionstelt).

År	Prædik. lønnede + faste læg- prædik.	Menig- stationer faste + andre	s.s.skoler	Søndagsskole				i alt	Ungdomsvirksomhed			Det samlede mgh. kuvert- bidrag kr.	Deraf bidrag til Baptist- samfundets fælleskasser kr.	Kirker og mødesale + lejede møde- steder
				lærere	dreng	piger	bibeklasser		Ungdomsfor.	Juniorarbejde				
1919	1 + 4	11	10	75	303	338	95	736	—	145*	—	—	31.437	7
1920	2 + 5	11	10	75	300	317	93	710	10	300*	—	—	55.961	7
1921	2 + 6	11	11	77	285	305	73	663	10	355*	—	—	35.360	6
1922	1 + 6	11	11	82	320	334	82	736	ingen oplysninger			36.266	7.680	6
1923	1 + 6	10 + 5	12	69	339	320	116	775	9	524	—	—	34.074	7
1924	2 + 6	10 + 5	12	65	273	295	60	628	9	474	3	76	42.637	7 + 2 + t.
1925	2 + 6	10 + 6	12	71	265	280	115	660	8	435	3	75	46.973	9 + t.
1926	2 + 6	10 + 6	14	74	317	339	78	728	10	391	2	65	28.513	9 + t.
1927	2 + 5	10 + 7	12	66	277	301	78	656	10	373	2	88	27.627	9 + t.
1928	2 + 5	10 + 7	12	68	297	333	64	694	10	366	6	190	25.065	9 + t.
1929	2 + 7	11 + 7	14	75	343	389	86	813	10	341	9	233	24.280	9 + t.
1930	1 + 10	11 + 5	14	70	328	363	69	760	10	290	8	229	25.189	9 + t.
Spejderarb.														
1972	1 + 12	9	7	38	365		25	390	5	113	3	213	269.467	8 + 2

(1972 er medtaget til sammenligning. Udarbejdet på grundlag af Baptisternes Årbog 1973).

KOMMENTARER TIL KILDERNE

Bornholms Baptistmenighed – Mindebog. (MB)

Mindebogen blev overrakt til det nye menighedsmedlem efter dåben ved dåbsgudstjenesten.

Bogen er ikke forsynet med noget trykkeår, men den har været benyttet i 1920'erne (iflg. flere af de interviewede personer, og en enkelt af dem har da også kunnet fremvise eksemplarer forsynet med dåsdato inden for det nævnte tidsrum).

Bornholms Baptistmenighed: Menighedsrådets Forhandlingsprotokol: MB-I og MR II

Der er kun en enkelt notehenvielse fra menighedsrådsprotokollerne, da de ting, som jeg har undersøgt, også er nævnt i Menighedens Forhandlingsprotokol, hvorfra jeg har foretaget notehenvielserne.

Bornholms Baptistmenighed: Forhandlingsprotokol. MF-I og MF II

Der er nogle enkelte uoverensstemmelser imellem nogle af de interviewede og Forhandlingsprotokollen (f. eks. om mgh.råds valgperiode, forhandlingsmødernes hyppighed samt menighedsrådets indflydelse), og i sådanne tilfælde har jeg rettet mig efter mgh.protokollen.

Ved noteangivelse er i forkortelse anført: forhandlingsprotokol I el. II, årstal, dato og dagsordenspunkt.

Interviewkilder

Noterne er for båndenes vedkommende forsynet med ca. pkt.angivelse på båndskalaen. (0-70)

Se i øvrigt det enkelt interviewbilag til supplering af noterne.

Originalmanuskript, bilag og kildemateriale (herunder interviewkilder på bånd) findes i Bornholms Baptistmenigheds arkiv.

UDDRAG AF UTRYKTE KILDER I FORKORTET FORM

Fra Bornholms Baptistmenighed: Forhandlingsprotokoller. MF-I + MF II

10. MF-II 1928 16/9 III: Hornorkesteret anmoder menigheden om et nyt althorn. – Vedtaget. – Der henstilles til hornorkesteret, sangkoret og strengekoret, at der søges afholdt en aftenunderholdning til dækning af ovennævnte udgifter.
11. MF-I 1921 1/1 VIII: a) Skrivelse fra missionskomiteen med forespørgsel om menigheden er villig til at yde 10 % til Fællesmissionen i Danmark af menighedens samlede indtægter. Det vedtages efter mgh.rådets henstilling at yde 1500 kr. + 250 kr. til prædikanternes hjælpefond og prædikantskolen.
b) Valg af repræsentanter i Årsmødet, der i år afholdes i Kristuskirken i København. Det vedtoges at sende 3 repræsentanter foruden forstanderen, der er selvskreven.
Ved den derefter foretagne skriftlige afstemning valgtes C. H. med 127 st., C. J. med 101 st. og A. H. R. med 82 st.
Derefter havde M. A. 60 st., G. J. 50 st., T. C. 36 st., H. P. H. 23 st. og H. L. 9 st.
13. MF-II 1925 1/1: Menigheden vedtog enstemmigt at opføre kirkebygninger i Åkirkeby og Østerlars ved 1. behandling.
MF II 1925 4/1: Vedtaget ved 2. behandling at opføre kirkebygninger i Åkirkeby og Østerlars.
14. MF-II 1923 1/1 II: Regnskabet udviste et underskud. Der opfordredes til ugentlig og regelmæssige bidrag, men også sparsommelighed hos menigheden.
17. MF-II 1927 1/1 VIII: Da der fra adskillige steder har været fremsat ønske om, at mgh.rådets valg blev begrænset ved et vist antal år i stedet for nu vedvarende, fremsattes dette spørgsmål til en ret indgående drøftelse. Forstanderen redegjorde for mgh.rådets egen indstilling til dette spørgsmål: »Bibelen omtalte intet herom, omend det kan siges, at der heller intet står om, at nogen af de i den første menighed valgte brødre var på omvalg. Man var klar over, at det havde sine fordele med valg for et bestemt åremål, men på den anden side var man bange for, at de jævnlige valg ville fremkalde agitation og partidannelser inden for menigheden. – »Menighedsrådet vil derfor foreslå: a) at nuværende ordning om valg på ubestemt tid bibeholdes, men b) at mgh.rådet udvides med 3 medlemmer.« Derefter udspondt der sig en meget indgående diskussion om dette spørgsmål, hvori adskillige deltog. Der taltes både for og imod. – Det vedtoges imidlertid at udsætte hele dette spørgsmål ang. mgh.rådet til forhandling d. 1. januar 1928.
MF-II 1928 1/1 IX: Menighedsrådet: Mgh.rådet stiller alle deres mandat til rådighed, og man vedtog at vælge et nyt mgh.råd på 8 medlemmer + forstanderen. »Valget gjaldt for 4 år, således at 2 afgik hvert år, første gang dem, der havde opnået de færreste stemmer o. s. v.« –
22. MF-I 1920 15/2 I: C. Johansen fra Sverige har efterkommet menighedens kald om tjeneste i Bornh. Baptistmenighed.
MF-II 1924 24/2 II: L. C. Abildgaard antages til tjeneste i mgh.

23. MF-II 1923 1/1 XI: Vintermissionen drøftedes. O.G. Jensen havde lovet at hjælpe med miss.arbejde i 6 uger, endv. kom P. Grarup og Chr. Hansen. Repr. fra stationerne (mgh.kredsene) bad om deres andel af missionsugerne.
24. MF-I 1920 21/11 V: På forslag af mgh.rådet valgtes en repræsentation, hvori hver station (mgh.kreds) skulle repræsenteres i forhold til dens størrelse. (Dette udvalgs opgave var at finde frem til nogle forstanderemner). Mgh.rådet indgik også i dette udvalg.
MF-I 1920 19/12 II: Forstandervalg: Ref. af det af mgh. nedsatte udvalg. Udvalget indstillede derefter enstemmigt til menigheden at vælge forstander Johs. Jensen (Rødvig) fra Frederiksberg mgh. til forstander for Bornholms menighed. Det oplystes, at der allerede var blevet afholdt afstemninger på alle øvrige stationer (mgh.kredse – undtagen Rønne), hvilke stemmesedler dog først ville blive optalt sammen med de i dag her i Rønne afgivne stemmer. Efter opfordring til at udtale sig om forslaget, gik man over til afstemning. Resultatet blev, at der over hele øen var afgivet 416 stemmesedler (302 ja, 91 nej, 22 blanke og 1 ugyldig). Det vedtog:s, at man skulle rette en opfordring til Johs. Jensen (Rødvig) om at overtage stillingen som vor forstander for vor menighed.
29. MF-II 1922 17/9 VIII: Forstanderen omtalte det kursus, han sammen med str. Sulger havde afholdt for unge prædikende brødre sidste vinter, og meddelte, at han ønskede at fortætte igen i den kommende vinter. Undervisningen omfattede: fortolkning af Rom.brevet, Prædikelære, indledn. til Bibelen og Dansk.
30. MF-II 1922 1/1 XIII: Skrivelse fra søndagsskolemedarbejderne i Rønne, hvori de anmoder menigheden om at ville vælge str. Gerda Holm (en af de interviewede – B-III) og P. L. samt brødrene J. S. og E. L. til medarbejdere i søndagsskolen.
De foreslåede valgtes enstemmigt.
37. MF-I 1921 27/2 IV: P. g. a. den hidtidige kasserers snare fraflytning foreslog mgh.rådet H. J. til ny kasserer. H. J. erklærede sig villig til at overtage hvervet, hvis der måtte blive valgt et par yngre mgh.medlemmer til at bistå ham, særlig med konvolutregnskabet og udsendelse af konvolutter. H. J. valgtes enstemmigt til menighedens hovedkasserer, og ligeledes valgtes C. H. og E. S. til at bistå ham med ovenfor nævnte.
26. og 42. MF-II 1927 24/5 I: Ekstraordinært menighedsrådsmøde: Forstanderen (Johs. Rødvig) indledede og meddelte, at grunden til dette møde var den stilling, som menigheden havde taget vedr. behandlingen af forstanderspørgsmålet på menighedsrådet d. 15. maj. (Her havde J. R. meddelt menigheden, at han havde fået tilbudt en stilling af Baptistsamfundet som søndagsskole- og ungdomssekretær, og han havde anmodet menigheden om at give tilkendte, om man ville råde ham til at sige ja til denne eller fortsætte som forstander i menigheden. Der havde foregået en diskussion om dette, der endte med fremsættelse af et par forslag. Det, der opnåede flest stemmer, lød: »at vi som menighed – af hensyn til den betydelige gerning, br. Rødvig er opfordret til at overtage – vil holde os neutrale og overlade afgørelsen til br. Rødvig selv og i øvrigt lade Gud vise vej.«) Forstanderen opfattede denne forhandling og afstemning som en mistillids-erklæring og mente, at han derfor turde opgive sin stilling som menighedens forstander, hvilket han allerede havde meddelt menighedsrådet.

Forstanderen sluttede med at sige: »Når jeg således må gøre menigheden kendt med, at jeg må afslutte min gerning som menighedens forstander, så kan jeg

BORNHOLMS BAPTISTMENIGHED

gøre det i tak til Gud for, at han gav mig denne gerning og har fulgt mig med hjælp og bistand gennem de 6 år, der er gået. Det var ikke let at tage gerningen op efter br. P. A. Holm, og ingen ved bedre end jeg, med hvor megen skrøbelighed og ufuldkommenhed, den er udført. Jeg har ingen grund til at nære andet end gode følelser over for menigheden. Har jeg været noget for den, så har den til gengæld været meget for mig. — Flere havde derefter ordet og hævdede, at forstanderen havde fejlfortolket afstemningen. — Forstanderen imødegik derefter de udtalelser, som ved mødet d. 15. maj var faldet om hans forhold til Pinsebevægelsen og udtalte herunder følgende: Der fremkom ved mødet d. 15. maj fra flere sider betænkeligheder over for min stilling til Pinsebevægelsen. En enkelt broder fremhævede, at det syntes at ville hindre min forstandergerning. Må jeg over for disse udtalelser bemærke følgende: Jeg har både offentligt og privat vedkendt mig, at jeg nærer store betænkeligheder over for Pinsebevægelsen. Den har alle vegne, hvor den har kunnet det, søgt at arbejde blandt Baptistmenighedens medlemmer, og mange steder har den forårsaget alvorlige og smertelige splittelser. Uden her at komme nærmere ind på dette samfunds ubibelske standpunkter i lære og praksis, så er den forskel, der er os og dem imellem, stort set denne: For Baptisterne er Jesus Kristus nok og alt til frelse og helliggørelse. Vi tror, at det helliggjorte livs oplevelser ligge i lige linie med, — altså i fortsættelse af og ikke ved siden af modtagelsen af frelsen ved tro på den Herre Jesus Kristi fuldbårte forsoningsværk. For pinsefolkene er modtagelsen af frelsen ved tro på Jesus Kristus blot et indledende trin, som skal efterfølges af en ny oplevelse, som benævnes den Helligånds Dåb. Og hvis et frelst menneske ikke når en sådan oplevelse, så er vedkommende ikke inde i den fulde bibelske frelse. Denne forskel er af fundamental og indgribende betydning. —

47. MF-II 1928 16/9 VIII: Efterårsmødet. Mgh.rådet foreslår, at der afholdes bøn-møde kl. 7.30 ledet af M. A. Gudstjenesten kl. 10 med E. L. og P. R. som talere (Høstprædiken). Søndagsskole kl. 13.30. Gudstjeneste kl. 16 med C. H. og R. M. og kl. 20 festlig sammenkomst med C. H., H. W., A. H. R. og G. J. m. fl. som talere. — Godkendtes.
49. MF-II 1922 19/2 IV: Ved julefest i Østerlars Forsamlingshus havde der været ca. 150 fremmede, heraf 100 unge mænd. Tanker om at afholde regelmæssige møder i Østerlars Forsamlingshus blev fremsat. Også ønsker om øget aktivitet i andre sogne.

Ved Henrik Vensild

Endnu et år er gået med mange forskelligartede opgaver og aktiviteter. Det er særlig de forskellige særudstillinger, den påbegyndte nyindretning af de faste samlinger samt de små udstillinger uden for museet, der sætter sig de mest synlige spor, og som er med til at give museet et ansigt udadtil. Bag dette ligger der imidlertid et stort arbejde på museet med konservering og registrering af de mange nytilkomne og ældre genstande. Ude i marken skal der følges med, med undersøgelser af genstande, og værdifulde kulturminde, der står i fare for at forsvinde eller som pludselig, bogstavelig talt, dukker op af jorden. Da museets arbejdsfelt spænder fra geologi, over hele øens tusindårige kulturhistorie til bornholmsk kunst før og nu, er det umuligt for det sparsomme personale at nå det hele.

På grund af en påtrængende pladsmangel har museet desværre måttet være tilbageholdende med at modtage særlig store og pladskrævende genstande. Det er specielt de ældre landbrugsredskaber fra første halvdel af dette århundrede, der ikke kan skaffes husly til. Hvis der fremover skal være mulighed for at vise udviklingen i det bornholmske landbrug op til traktorerne helt overtog hestens rolle som trækraft, så skal der samles ind nu, inden alt er skåret i skrot. En enkelt slåmaskine, radrenser samt harver og plove og en traktor med jernhjul skulle der gerne være gemt, den dag en virkelig permanent udstilling om det bornholmske landbrug, ja et bornholmsk landbrugsmuseum, bliver en realitet.

Nogle gamle skibsbilleder

I forrige århundrede var det almindeligt, at redere, skippere og søfolk i deres hjem havde kolorerede billeder af deres egne skibe eller af de skibe, de havde sejlet med. Det var før fotografiets tid, og dygtige tegnere specialicerede sig i at lave disse ofte festlige

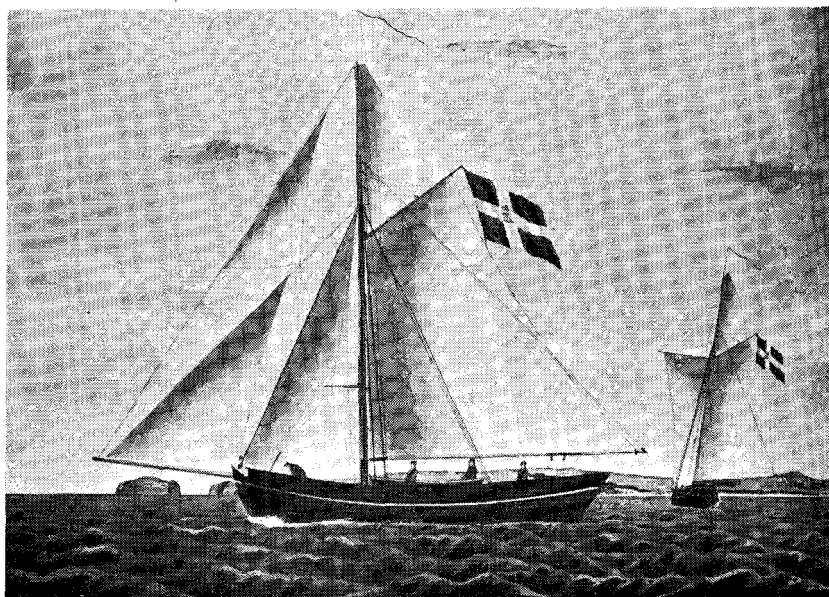

Fig. 1. Jagten Marie af Hasle, ført af J. J. Ipsen 1847. Malet af J. P. Olsen den 6. februar 1847. Gave fra Hasle Bank A/S. (foto H. V.)

skibsbilleder. I museets søfartssamling er der udstillet et stort udvalg af billeder af bornholmske skibe, men der går efterhånden længe imellem, at der kommer nye til.

1975 viste sig at være et heldigt år, hvad skibsbilleder angår, da flere blev erhvervet. Det ældste er et billede af jagten Marie af Hasle, som førtes af J. J. Ipsen. Fig 1. Det er udført af den kendte bornholmske skibsmaler Jørgen Peter Olsen i Rønne den 6. februar 1847. Skibet ses, som typisk er, dels fra siden og dels agter ind med fuld sejlføring. I baggrunden ses Bornholm fra Hammeren til lidt syd for Hasle. Hammerknuden er angivet som en selvstændig ø, da landet ved Sænebugten ikke kan ses, når man kommer lidt ud på havet. Bag agterstavnen ses Hasle med sine små huse og møller, og højt oppe skimtes Ruts kirke. Skibet fører dannebrogflag med kongeligt monogram, som også er typisk for den tids skibsbilleder. Ved forordning i 1758 blev det bestemt, at danske skibe, som sejlede i Middelhavet, skulle føre dansk studs-

flag (flag uden splitter) med kongeligt monogram, hvorved man ville undgå sørøveri fra Algier, Tunis og Marokko. Dette ophørte i 1867, men mange småskibe, som aldrig havde sejlet så langt, blev alligevel malet med dette flag. Det var vel finere.

Billedet af Marie af Hasle er et meget typisk bornholmsk skibsbillede, som museet er meget taknemlig for, at Hasle Bank gjorde det muligt at erhverve.

I 1965 udførte Arne Johansen en stor model af fiskekvasen Lucina af Svaneke til Museet. Forbillederne for denne model var dels skibets målebrev, dels oplysninger fra en af dem, der havde sejlet med skibet, »gamle Clausen«, og dels et billede af skibet malet i 1864 af en ukendt kunstner. Dette billede er nu af Clausens familie skænket til museet.

Lucina blev bygget i Svaneke 1863 af H. Hansen og var beregnet til at transportere levende fisk fra Bornholm til hovedstaden. Det havde midtskibs et stort vandfyldt rum, en såkaldt dam, der gennem huller i skibsbunden fik frisk vand ind, så fiskene holdt sig levende. Det betød overordentlig meget for det bornholmske fiskeri at kunne levere friske fisk til aftagerne.

Firmastskonnerten Kongedybet af Hasle lå o. 1920 et par dage i en engelsk havn. Om bord kom en skibstegner og modtog bestillinger på billeder af skibet. Næste dag var de færdige, og en af søfolkene, E. P. Christensen, købte et af billederne. Dette er nu også skænket til museet og er med til at fortælle om bornholmernes færd på de store have.

Skibsfører H. M. Kofoed i Allinge ejede omkring århundredskiftet det kendte skib Elise af Allinge, som var bygget i 1866. I 1893 blev det forlænget, og under stormfloden i Allinge 1911 blev det slemt havareret, og forliste i 1914. Et oliemaleri af dette skib samt en samling skibsregnskaber og ting fra H. M. Kofoeds søfartstid blev af familien skænket til museet.

En dag i 1975 blev museet tilbudt en gammel båd, som lå i Nørrekås. Båden kom med på pinseudstillingen i Gudhjem, og her viste det sig, at det var en gammel Gudhjem-jolle ved navn »Hannen«. Den er bygget i Gudhjem i 1880'erne af Chr. Jensen sammen

med »Odin«, der ellers var den eneste af de gamle, bornholmske joller, der er bevaret. Hanen blev brugt som dæksjolle ved kvasefart og senere til småfiskeri og småsejlad. I tidens løb blev den en del lappet og dammen ændret. Ved skibsbygger Niels Løvstads omhyggelige arbejde er den nu bragt tilbage til sit oprindelige udseende med dam, ror og gamle årer. Der mangler kun mast og sejl, for at den er helt komplet. Den er klar til at udstille, når der bliver plads til den et eller andet sted.

Et taffelur fra Rønne

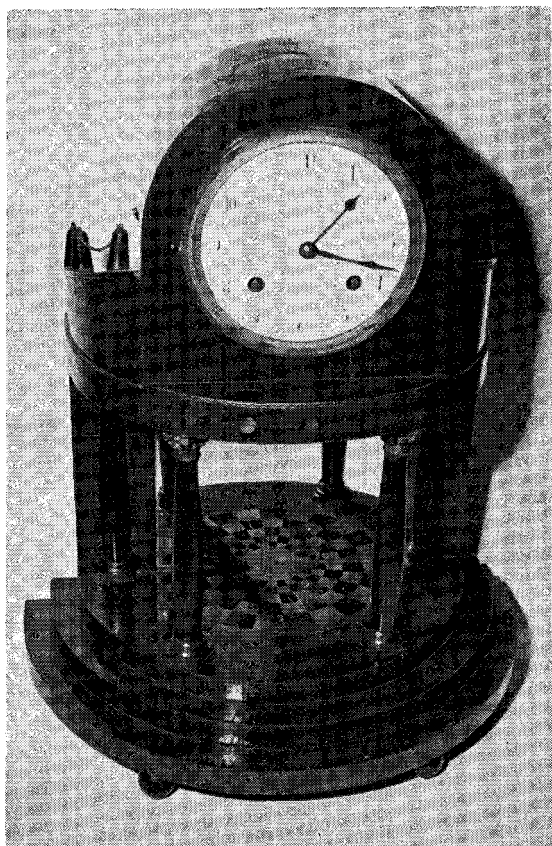
Bornholm er kendt for sine standure, »Bornholmerure«. Men færre tænker på, at der også er lavet taffelure herovre. Det var særlig Niels Espersen, født 1786, borgerskab 1807 og død 1858, der var foregangsmand på dette område. På hans værksted anbragtes i 1817 de to maskiner, som var indkøbt på kongens regning i Schweiz, og som stod til rådighed for alle de bornholmske urmagere. For sit fine arbejde blev han i 1824 belønnet med dannebrogskorset, hvad der den gang var en sjælden hæder for en håndværker.

Hvor mange taffelure han har lavet, vides ikke, men på Kunstindustrimuseet i København er der et fint eksemplar i cylinderformet, mahognifineret kasse i typisk empirestil. I Erichsens gård er der to af hans ure, dog i mere simple, firkantede kasser. Med hjælp fra kulturministeriet kunne museet i 1975 erhverve et fint eksemplar af Espersens ure, fig 2. Værket er signeret »N. ESPERSEN. BORNHOLM«, og kassen er af særpræget form med søjler, spejl i bagvæggen og indlagt flerfarvet træ. Hvem snedkeren er, vides desværre endnu ikke, men et morsomt eksemplar er det.

Pottemagerne i Bagergade 12

Ved jordarbejde i Bagergade i Rønne, hvor ejendommen Bagergade 12 i sin tid har ligget, blev der i foråret fundet en hel del keramiskår. Da man fra arkivalierne vidste, at der her i 1793 havde boet en pottemager ved navn Terkel Nielsen, blev der med støtte fra Fortidsmindeforvaltningen iværksat en undersøgelse. Sam-

*Fig. 2. Taffelur signeret
»N. ESPERSEN,
BORNHOLM«.
Erbvervet med støtte fra
Kulturministeriet.
(foto H. V.)*

tidig gik fru Bodil Tornehave i København i gang med en undersøgelse af, hvad der kunne findes af oplysninger om Bagergade 12 og dens ejere, og her særlig pottemagerne, i Landsarkivet og i Rigsarkivet. Begge undersøgelser har givet godt resultat.

Det viste sig, at der havde boet fire pottemagere på stedet fra 1793 til 1838. Den første var Terkel Nielsen fra 1793 til 1810, så Christian Falck fra 1820 til 25 og Niels A. Fyhn fra 1826 til 30. Den sidste var Poul Olsen fra 1830 til 1838. Herefter blev ejendommen lagt til nabogården, købmand Rønnes gård, og pottemageriet ophørte på stedet.

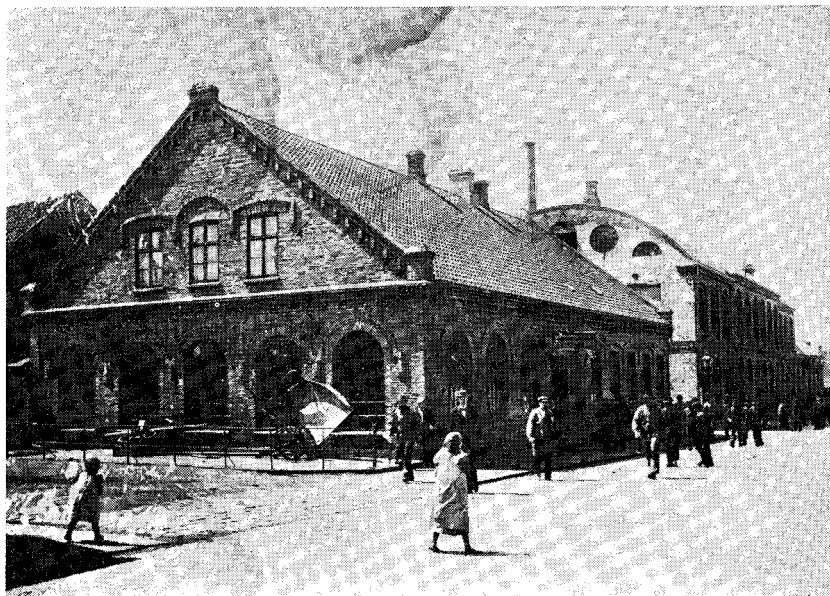

Fig. 3. Gammelt billede af Bornholms Maskinfabrik, Østergade i Rønne. Arbejderne kommer ud fra virksomheden, og to børn løber dem i møde. Op ad gavlen står en aflægger og en bestegang. (fotograf og tidspunkt ukendt.)

Den arkæologiske undersøgelse fremdrog store mængder af potteskår, fejlbrændinger og næsten hele kar fra disse pottemagere. I tidens løb havde man kastet disse skår og kar ned i store, stensatte lerkældre, hvori det rå pottemagerler havde været opbevaret. Særlig den ene lerkælders indhold var interessant, da det må stamme fra Poul Olsens sidste brænding. I bunden af kælderen lå der et tykt lag skår, som var smidt ud samtidig. Oven på var smidt dele af pottemagerovnen og herover igen bygningssten, mørtel og teglsten, som sikkert hidrører fra nedrivningen af værkstedsbygningen i 1838.

Efter udgravningen er det store skårmateriale blevet gennemgået på museet, og en stor del har kunnet sættes sammen til næsten hele lerkar. Der fremstår nu et fint sammenligningsmateriale af husholdningskar, syltekrukker, fade, tallerkener, trebenede kander, skåle, urtepotter samt enkelte krus og en sparebøsse. Det er første gang, der er gjort fund fra de gamle Rønne-pottemagere på deres

egen værkstedsgrund, og fundet er derfor af stor betydning for bestemmelsen af, hvad de bornholmske pottemagere egentlig lavede i forrige århundrede. En stor del af de sammenlignede kar er nu udstillet i keramiksamlingen.

Undersøgelser af gamle industrivirksomheder

I samarbejde med Statens Humanistiske Forskningsråd har museet påbegyndt en registrering af gamle virksomheder på Bornholm. Dette er led i en landsomfattende undersøgelse af industrialismens bygninger og boliger fra 1840 til 1940. I første omgang koncentrerer man sig om virksomhederne i Rønne, der i 1930 havde fem eller flere arbejdere. Mange af disse virksomheder er allerede nedlagt, som f. eks. teglværkerne, gasværket, elektricitetsværket, eller ændret så meget, at det kun er gamle billeder og arkivalier, der fortæller om, hvordan de så ud førhen. Gamle billeder dukker frem i den forbindelse, som f. eks. fig. 3.

Senere er det tanken at registrere de tilsvarende virksomheder på resten af Bornholm, så der kan blive indsamlet oplysninger om industrialismen på Bornholm, inden det er for sent.

Den gamle Butik

Den 16. marts havde Handelsbanken i Rønne 100 års jubilæum, og museet fik en gave på 25.000 kr. til indretning af en gammel købmandsbutik.

Samme dag indviedes »Den gamle Butik«, der er indrettet på øverste etage, fig. 4, og i keramiksalen åbnedes en særudstilling om ældre købmandsforhold på Bornholm. Til begge var der lavet et fyldigt katalog. Hele vinteren havde museet arbejdet på denne nyindretning, efter at der i flere år var blevet samlet gamle varer, skilte og inventar sammen. Både butikken og særudstillingen blev en stor succes, som blandt andet resulterede i et meget fint besøg i tiden derefter.

Købmandsbutikken er en ny, fast afdeling på museet. Den er indrettet som en lille, blandet landhandel med disk, kaffemølle og

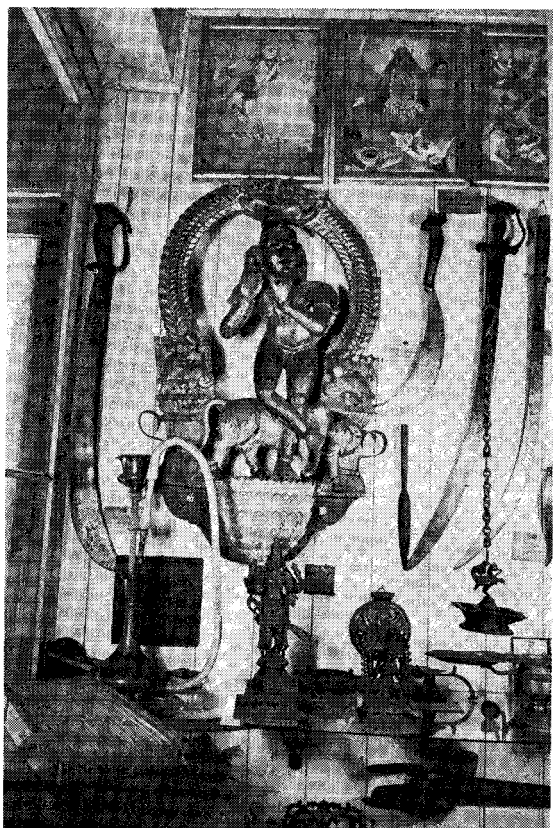
Fig. 4. »Den Gamle Butik« indrettet på museets øverste etage. En gave fra Handelsbanken i Rønne i anledning af 100 årsjubilæet den 16. marts 1975. (foto G. H. Jørgensen)

ældre inventar. På hylderne, under loftet og i skabene er der masser af varer fra 20'erne og 30'erne, som det er lykkedes at finde rundt omkring i gamle købmandsforretninger herovre. På den måde er bevaret et minde om den ældre tids butikker, hvor al handel foregik over disken, og hvor købmanden selv afvejede en stor del af varerne, samtidig med at de nymodens, færdigpakkede varer begyndte at vinde frem.

Etnografisk samling

Nogle få år efter museets åbning i 1894 kom den etnografiske afdeling til. Den var egentlig ikke planlagt, men det viste sig, at mange bornholmere havde været viden om i fremmed tjeneste og der skaffet sig samlinger af de pågældende landes mærkværdigheder. Flere af disse samlinger blev i årene derefter skænket til museet. Bedst kendt er vel P. N. Nygaards samling fra Østen,

*Fig. 5. Et kig ind i den etnografiske samling fra Indien. De mærkelige og fremmedartede genstande er samlet af missionær Løventabl og skænket til museet for at fortælle om folkene i fremmede lande.
(foto O. Hertz)*

mandarin J.E. Oiesens samling fra Kina og Japan og naturligvis »Kongo-Jespersens« samling fra Afrika. Ved museets nybygning i 1923 blev de etnografiske ting også nyopstillet i den form, de havde, lige indtil der skulle lægges varmerør igennem gulvet i 1975. Fig. 5. Det var derfor nødvendigt at nedtage samlingen og rense og konservere de mange tusinde genstande, før de igen kan opstilles. Det viste sig imidlertid, at man tidligere havde suppleret museets samling med etnografiske ting fra Nationalmuseet, vel for at fylde lidt ud. Men da disse »lånte« ting ikke har noget med Bornholm eller bornholmernes færd i udlandet at gøre, vil de ikke blive genopstillet. Herved bliver der også bedre plads til vore egne

ting. Det omfattende arbejde med nyindretningen af denne afdeling pågår stadig, men selv om der vil ske en nyopstilling og en omrokering af mange af tingene, vil prægnet af »kunstkammer-udstilling« ikke blive ændret. Det er ellers væk så mange andre steder i landet.

Nyt fra kunstsamlingen

Ved juletid 1974 døde kunstmaleren Niels Østergaard. Gennem mange år var han museets uofficielle kunstkonsulent. En stilling, der blev officiel i 1974. Sammen med lektor Davidsen havde han sørget for, at museet ikke spredte sig for vidt og ville vise hele den danske kunst, i konkurrence med næsten alle andre danske kunstmuseer. Man satsede i stedet på det specielt bornholmske, hvor der jo også er rigeligt at vise. Det er deres indsats, der i dag gør, at kunstsamlingen er så velanskrevet, som den er. Hvor er det ellers mer naturligt, at man ser et bredt udvalg af bornholmsk kunst end på Bornholms Museum. Kunsten er jo også en del af øens kultur.

I påsken blev der i samarbejde med Kunstforeningen arrangeret en stor retrospektiv udstilling af Niels Østergaards arbejder. Både grafik, akvareller, udsmykningsskitser og naturligvis malerier. Al vægplads i kunstafdelingens to rum og på trappen var taget i brug, så man virkelig fik et godt indtryk af en bornholmsk kunstners arbejder fra 1948 og til 1974.

Ny Carlsbergfondet skænkede museet to malerier af Niels Østergaard. Et landskabsbillede fra 1974 og et grønt figurbillede fra 1973, så samlingen af hans arbejder er fulgt op til afslutningen.

Hans efterfølger er nu maleren Helge Ernst, der gennem hele sit liv har haft tilknytning til Bornholm og dens kunst.

Det er ofte vanskeligt for museet at supplere de ældre samlinger, så man kan vise et bredt udsnit af de enkelte kunstneres arbejder. Således gælder det f.eks. for samlingen af Høst-billeder, hvor museet helt manglede arbejder fra 1932 og indtil hans død i 1964. Unægtelig et meget langt og væsentligt tidsrum for så kendt en bornholmsk maler. Med velvilje fra familien Høst og med økonomisk hjælp fra Ny Carlsbergfondet kunne museet derfor erhverve

et af de kendte malerier med sildekonerne fra 1963, fig. 6. Det er et meget typisk billede med den fortættede og kraftige stemning, der er i et røgeri. Røg og damp fylder rummet. De blanke, sølvglinsende sild hænger i rækker over gløderne, og let, næsten konturagtigt, er sildekonerne vist i sort streg. Velkendt fra hans mange tegninger.

For museets egne beskedne midler er indkøbt en række nyere malerier, grafik og keramik af nulevende bornholmske kunstnere, således at samlingen hele tiden udbygges, og de enkelte kunstners repræsentation forbedres. Den nylig afdøde maler Axel Munchs arbejder blev også repræsenteret på en bedre måde ved erhvervelsen af et grønt gårbillede og et typisk grådstudie med bindingsværk og en port fra 1950'erne.

En anden side af samlingen lykkedes det også at forbedre. Det var med en samling breve og tegninger fra Oluf Høst til maleren Hans Øllgård. Mange med morsomme detaljer og kommentarer som f. eks. fig. 7.

Pladsmangelen gør sig særlig gældende for kunstsamlingen, da en stor del af samlingen må stå på magasin eller være lånt ud til offentlige kontorer eller lignende steder. Det er museets håb, at der inden for overskuelig fremtid kan skaffes bedre plads til denne samling, så man virkelig kan få et ordentligt indtryk af kunsten på Bornholm før i tiden og i dag.

TANKER OMKRING EN KUNSTSAMLING

*Af maleren Helge Ernst,
kunstkonsulent ved Bornholms Museum*

Det vrirler ofte med skolebørn på Bornholm. De kommer fra det øvrige Danmark, ledsaget af lærere og med en timeplan som bagage. Øen er rig på afveksling, overskuelig og ideel som studieobjekt. Her findes geologiske og botaniske forekomster, som er ukendte andre steder i landet, og naturen byder på spænding og overraskelser, også for rejsevanne børn.

Mit eget første møde med Bornholm var den halvvoksne skoleelevs. Som københavnerdreng hvis eneste landskabelige erfaring blev hentet i Dyrehaven og den nærliggende omegn, var det imponerende at opleve klippekysten ved Hammershus, de stejle gader i Gudhjem, sildegærdierne, rundkirkerne, rokkestenen, Rytterknægten – kort sagt, alle de seværdigheder, som nævnes i turistbrochurerne.

Og naturligvis kravlede vi på klipper, indfangede insekter, klæbede i herbarium og skrev notater. En regnvejrsdag blev vi også bugseret ind på museet i Rønne og gennemgik de udstoppede fugle, flintestenene, oldsagerne. Dengang var det ikke almindeligt, at billedkunsten optrådte i skoletiden, med mindre den illustrerede fædrelandshistorie. Men vi var et par stykker, som vovede os op på museets førstesal, og pludselig befandt os i en farvestrålende verden, der talte til sanserne langt mere direkte og umiddelbart end indholdet i stueetagens glasmontere. Bornholm på en ny måde, set gennem malerøjne, men ikke mindre lærerig. Dyreskeletter og fossiler, jord-

prøver, landbrugsredskaber kan appellere til fantasien og øge ens viden. Men kunsten åbner for nye perspektiver, oplader sindet, udvider dimensionerne.

Dette er en oplevelse blandt mange, som har bestemt min holdning til Bornholms Museum. Det, som skete for skoledrengen, er det samme, der nu sker for utallige voksne, som uden særlige forudsætninger eller kunstinteresse dumper ned mellem malerier ved et tilfælde. Mange af billederne taler et uforståeligt sprog, og det står ingen steder skrevet, at kunsten altid skal meddele sig i en letfattelig form. Men der vil i en hvilken-somhelst kunstsamling være værker, som giver genklang hos den enkelte beskuer, også den uforberedte. Og når en kunstsamling, som den bornholmske, er sammensat ud fra et tilhørsforhold til stedet og det lokale miljø, er der store chancer for, at en værdifuld kontakt kan opnås mellem kunsten og publikum. Med eller mod sin vilje opfatter museumsgæsten de nære omgivelser med en splint af troldspejlet i øjnene, det spejl, som kunstneren har forarbejdet med sin personlighed og sit talent. Kunst kan ikke defineres, men har dog en pædagogisk mission: at lære folk at se.

At kunstneren ikke er sig dette bevidst under arbejdet, er jeg klar over. Han er ikke skolelærer, han driver ikke iagttagelsesundervisning. Men det hindrer ikke hans værk i at skærpe den visuelle modtagelighed hos publikum, eller henlede opmærksomheden på hans motivkreds.

Fig. 6. Oluf Høst. *Sildekoner* 1963. 73 × 116 cm. Gave fra Ny Carlsbergfondet 1975. (foto H. V.)

Netop på Bornholm kan man blive vidne til eksempler derpå. Oluf Høsts skildringer af den hvide gårds-længe på Bavne-mark har lokket mange mennesker til åstedet. At mødet med virkeligheden ofte blev en skuffelse, var næsten at vente. Men i bedste fald har det måske resulteret i den værdifulde erkendelse, at nok har kunsten dybe rødder i synlige realiteter, men udmøntes i en form og et materiale, der lyder sine egne love. »Det almindelige natursværmeri er ikke noget udgangspunkt for at forstå et landskabsmaleri, for dette virker ved ganske andre midler, ad ganske andre veje, end naturlandskabet,« sagde en anden bornholmsk maler, Olaf Rude.

Men han benægtede ikke, at det modsatte kunne være tilfældet, og at et rigere og mere facetteret syn på mennesker og natur kan opstå ved omgang med kunst. Hermed kommer pædagogikken ind i billedet. Kunsten er ikke kun dagligstuedekoration til glæde for æsteter. På højeste plan kan man citere André Malraux'

ord om, at museet er stedet, hvor vi møder mennesket på højde med sin storhed... Museet er den nye kirke, der har erstattet katedralen...

Det er dog tvivlsomt, om de mindre kunstmuseer kan vokse op til de helt ideale krav. På den ene side er de forpligtede med hensyn til den almindelige forbruger, det brede publikum, og på den anden side skal de imødekomme et behov hos sagkundskaben (studerende, kunsthistorikere og kunstnere). De har et ansvar over for fortidens frembringelser, men er ikke mindre over for den levende, aktuelle kunst. Og alt og alle skal tilgodeses for uhyre beskedne midler. Hvad skulle man gøre uden Ny Carlsbergfondet?

Et par af de større museer som Nordjyllands og Louisiana har helt bevidst og med megen energi satset på den nutidige, internationale kunst. Det er livsvigtigt, at vi i et lille land som Danmark orienteres om strømningerne i den store verden, og det er værdifuldt, at hjemlige

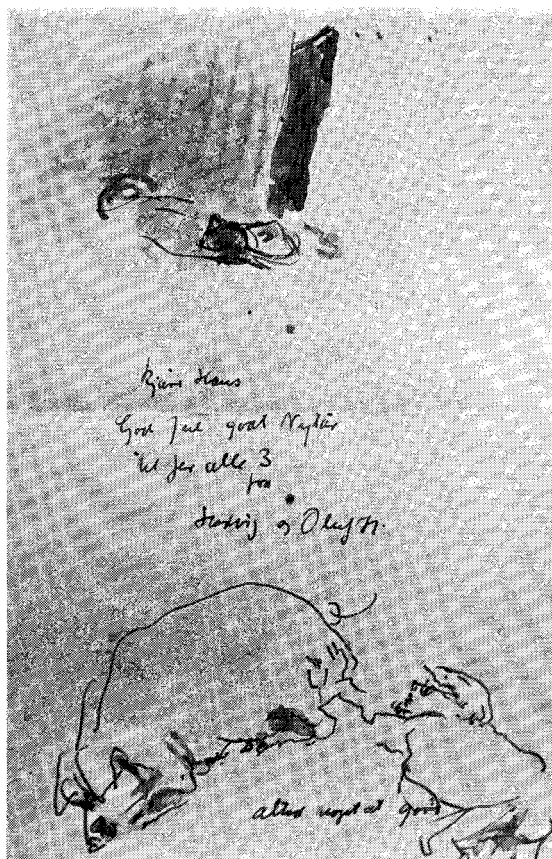

Fig. 7. Brev fra Oluf og Hedvig Høst til Hans Øllgaard. Illustreret med skib og arbejdsscene med påskriften »altid noget at gøre«. Blæk og vandfarve. (foto H. V.)

samlinger til stadighed suppleres med værker udefra. Rumps samling på Kunstmuseet har været en uvurderlig inspirationskilde for en generation af danske malere, og enhver kunne ønske, at et tilsvarende materiale, ført up to date, stod til rådighed for nutidens ungdom. Men det kan ikke nægtes, at en udvælgelse i dag er behæftet med risiko. De store udgifter til bl. a. transport og assurance har nødvendiggjort et samarbejde mellem udstillingsarrangører verden over. Og den internationale kunsthandel har i de seneste år, i lighed med fædrevarekoncerner og multinationale selskaber, op-

arbejdet et marked for ganske bestemte varetyper. For at holde interessen vedlige må man også »levere« nyheder, sensationer, noget aldrig før set. Men ikke alt, hvad der er anderledes, er nødvendigvis nyskabende i positiv forstand, kunsthistorien dokumenterer, at holdbarhed og nyhedspreg ved fremkomsten ikke altid er analoge begreber. Hvem garanterer, at der ikke rundt omkring sidder kunstnere, som i lighed med van Gogh, Gauguin og Cézanne revolutionerer maleriet på tværs af det officielle udstillingsliv? Kunstnere, som måske hverken kan eller ønsker at tilhøre

det imperium, som forlanger effektivitet, leveringsdygtighed og konstante overraskelsesmomenter hos sine medarbejdere. Vel er tiden en anden, behov og mentalitet ligeledes, men kunstens væsen er uforanderligt under de skiftende stil-epoker og moderetninger.

De mindre samlinger og museer har mere fast grund under fødderne. Økonomien afskærer dem fra internationale spekulationer, og det er lettere at holde et vågent øje med, hvad der sker inden for landets grænser end udenfor. De fleste har da også valgt at forøge samlingerne ved køb af skulptur og maleri af hjemlige kunstnere. Enkelte – som i Holstebro – centrerer sig om en bestemt kunstnergruppe, andre – som i Silkeborg – får ved rige gaver dannet en kerne af kunstværker af speciel observans. Endelig er der samlinger, som i kraft af deres beliggenhed opstår af sig selv. Til dem hører Bornholms Museum.

I lighed med skagensmalerne og fynboerne har bornholmerskolen placeret sig så centralt i dansk kunsthistorie, at der med rimelighed kan bygges en kunstsamling op om de malere, som har givet skolen navn. Bornholm som malerisk objekt blev opdaget af den kunstnergeneration, der markeres ved folk som Isakson, Weie, Rude og Høst. Karakteristisk nok har et par bornholmsk fødte malere fra forrige århundrede, Kristian Zahrtmann og Michael Ancher, ikke i væsentlig grad inddraget Bornholm i deres motivverden. Der skulle et nyt farvesyn, en impressionistisk bevægelse til, førend klippeøen åbenbarede sine maleriske kvaliteter. Til gengæld har den siden været søgt af malere med andre intentioner end de landskabeligt-impressionistiske. I trediverne var den således hjemsted for de såkaldte abstrakte som Bille, Mortensen m. fl.

Som kunstnerisk konsulent ved Bornholms Museum har jeg fundet det naturligt at foreslå samlingen styrket og forøget i lokal henseende. Ikke fordi jeg er tilhænger af sognebestemte anskuelser,

men fordi det ligger inden for de givne muligheder at skabe en kunstsamling med idé og egalitet på denne basis. Museet ejer i forvejen fremragende arbejder af Høst og Rude, ligesom den yngre, afdøde Niels Østergaard, der havde bopæl i Olsker, er fint og fyldestgørende repræsenteret. Naturligvis findes der også gode ting af Isakson og Weie, af Niels Lergård, Larsen Stevns, Kræsten Iversen, Helge Nielsen, Paul Høim, Sigurd Vasegård og den endnu yngre generation. Men de kan stadig væk suppleres op, og der kommer stadig nye kunstnere til Bornholm, som er værd at satse på.

Det er utroligt, så mange malere der har eller har haft, tilknytning til Bornholm, og det eneste kriterium ved indkøb og anskaffelser bliver derfor det rent kunstneriske. Det er vel overflødigt at bemærke, at kunstværkerne ikke nødvendigvis skal afspejle det bornholmske miljø. Også non-figurative og abstrakte, surrealistiske eller pop-art'ede kunstnere kan have hentet impulser på øen. Omvendt er samlingen så rummelig, at helt lokale fænomener har fundet plads på væggene. Det gælder f. eks. en maler som Claus Johansen (f. 1877), hvis navn ikke er kendt af ret mange, og hvis produktion på alle måder er begrænset. Men han har udført en række småtillader, grå og sølvlysende, som ejer en finhed i opfattelsen og en renhed i udtrykket, der er bemærkelsesværdig. Og H. P. Hågensen, der også var fisker og digter, repræsenterer den naive skole på Bornholm. Selv om han ikke er af samme størrelsesorden som en Grandma Moses, betyder hans billeder et forfriskende indslag i al professionalismen.

Mærkeligt nok har kun få billedhuggere søgt til Bornholm, skønt sten og granit en overgang var stærkt benyttede materialer i skulpturen. Til gengæld findes der rige traditioner inden for stentøj og keramik, og dette kunsthåndværk må sikres en central placering på museet. Af økonomiske årsager vil jeg også slå til lyd for indkøb af »kunst på papir«: ak-

vareller, pasteller, collager, tegninger og grafik. Det kan fås for rimelige penge, uden at den kunstneriske værdi er tilsvarende ringere end i de større, mere bastante arbejder. Udenlandske kunstnere, der har arbejdet på Bornholm, bør også repræsenteres, udvalgt efter de gældende kunstneriske kriterier.

Ud fra nærværende betragtninger har jeg luftet muligheden for, at museet kunne bytte billeder med andre museer og udskifte kunstværker uden relation til Bornholm med værker, der naturligt ville falde på plads i den ønskede sammenhæng.

Interessererede kredse på Bornholm har arbejdet med planer om at skabe et rent kunstmuseum i Gudhjem i forbindelse

med en eksisterende bygning, der rummer lokale samlinger. Tanken er forjættende, men i en sparetid utopisk. En hårdt tiltrængt udvidelse af museet i Rønne vil gøre underværker, ikke mindst savnes udstillingskapacitet i forbindelse med museet. For øens befolkning er det af betydning, at stadigt skiftende udstillinger udefra orienterer om nye kunstneriske bevægelser. Omvendt vil det for de mange gæster, som besøger Bornholm, være til gavn og glæde at finde et museum, hvis kunstsamling er vokset frem af landsdelen selv. For uanset hvorledes efterfølgende generationer vil bedømme vor tids kunst, har bornholmermalerne sikret sig en plads i det 20. århundredes danske kunsthistorie.

BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

Ved Olaf Hansen

Generalforsamling d. 28/8 1971. Mødt var ca. 40 medlemmer på Rønne Sydhavns Cafeteria. Uden valg overtog formanden dirigentposten. – I beretningen nævnte formanden »Prahls Agerdyrkningens Catekismus«, der blev udsendt i 1970 i stedet for bind 5. Dette forelå nu i korrektur og blev forevist af formanden. – »Nexø by's historie« var ved at gå i trykken. Ebbe Gert Rasmussens »Kildeskrift«, der vil komme som bind 6, her er sætningen påbegyndt. Barfods bog om »Besættelsen på Bornholm« er formentlig færdig til udgivelse i 1973. Ligeledes er der ved at komme artikler til det kommende bind 7. Formanden sluttede med, at han ikke håbede, at medlemmerne syntes, at der kom for mange bøger!

Medlemstal: 540.

Revisoren, malermester Harald Lind, oplæste regnskabet i kasserens fravær. Det udviste indtægter på kr. 15.909,36 og udgifter på kr. 8.590,06. Til det kommende regnskabsår var der en beholdning på kr. 26.789,97 at overføre.

Dommer Asmund, Rønne, henstillede, at man søgte større tilskud fra kommunerne. Baggrunden herfor: bogudgivelsernes kulturelle værdi, især den kommende bog af Barfod. Beretning og regnskab godkendt.

Valg: Major H. V. Jørgensen, Rønne, indvalgt i stedet for lektor Davidsen, der nu bor i Odense. Genvalg af Klindt, Mørk Hansen og Olaf Hansen. Genvalg af Harald Lind som revisor. Revisorsuppleant overlæge Johs. Thoms i stedet for major H. V. Jørgensen.

Under eventuelt gjorde H. V. Jørgensen opmærksom på fejl i Lademanns leksikon, bind 4, side 57: bombardementet, ingen menneskeliv gik tabt. Henstillede, at foreningen gjorde opmærksom på fejlen. Ligeledes gjorde Jørgensen opmærksom på kanonfundamentene ved Dueodde: disse bør bevares. De er en turistattraktion og

historie om 25 år. Det samme var tilfældet med en bunkers på Kastelsodden (lyttepost – radarens forløber) i Rønne.

Bornholmerprisen blev ikke uddelt i 1971.

Efter generalforsamlingen foretog af Jørn Klindt om »Befæstningen af Rønne i 1688/89«. Herefter ekskursion til Kastellet, der blev forevist af major H. V. Jørgensen og J. Klindt.

Generalforsamling d. 26/8 1972. Kl. 14 var godt 80 mennesker samlet i Nylars rundkirke, hvor provst Løvgren interessant fortalte om kirken og dens restaurering af professor Math. Bidstrup for mange år siden, men i særdeleshed om den restaurering, der er afsluttet nu i foråret.

Herefter kaffe på samlingshuset med efterfølgende generalforsamling. – I sin beretning nævnte formanden, at der i det forløbne år var udsendt to bøger, nemlig bind 5 af samlingerne samt 1. bind af »Nexø by's historie«. Der var i juli måned foretaget en tur til Gamleborg i Ibsker samt Hjortebakken i Bodilsker med stor deltagelse (50 personer). Turen blev ledet af Otto Rohmann, Nexø. Det store problem siden sidst var økonomien. Nævnte de stigende udgifter til trykningen af samlingerne samt omkostningerne ved udsendelsen. Ansøgning om tilskud hos amt og kommuner har fra amtet givet kr. 12.000,00. – Kibsgaard omtalte planerne med de kommende bind, hvortil der allerede nu skulle være artikler til to bind. – Ebbe Gert Rasmussen fortalte om det kommende bind 7 »Kilder til Bornholm 1658«. – Major H. V. Jørgensen nævnte den af ham i sin tid efterlyste aktivitet i foreningen. Han havde flere planer. Bl. a. finde nye helleristninger – kapellet ved Helligdommen – Schweder Kettingvej – bautastenenes mønster (Stonehenge) – volde ved Rispebjerg – skanser og batterier. Eller grupper af medlemmer, der fik nedskrevet noget om de gamle håndværk – optegnelser fra krigen 1939–45, evt. indtalt på bånd.

Olaf Hansen forelagde regnskabet, der viste indtægter på kr. 36.759,27 og udgifter på kr. 46.663,75. Til det kommende år overføres kr. 16.885,49, en tilbagegang på ca. kr. 10.000,00. Der er 557 medlemmer. – Beretning og regnskab godkendt.

Til bestyrelsen genvalg af Jørn Uffe Hansen, Kibsgaard og Frede Kjøller. Til revisor genvalg af Harald Lind med Johs. Thoms som suppleant.

Bestyrelsens forslag om et fast årligt kontingent på kr. 15,00 samt kr. 15,00 for bog blev forelagt af formanden. Et forslag fra medlemmerne på kr. 30,00 som kontingent pr. år og så fri bog blev vedtaget.

Bornholmerprisen blev givet til maleren Povl Høm, Gudhjem, for sit arbejde i forbindelse med restaurering af flere bornholmske kirker, sidst Nylars rundkirke. Grundet sygdom var Høm ikke til stede.

Under eventuelt ønske ingen ordet. – Generalforsamlingen slut.

Herefter kørtes til Lille Strandbygård, hvor man så den fine helleristningssten, som meget få af medlemmerne kendte.

Generalforsamling d. 8/9 1973. Denne gang i Almindingen (Christianshøj). På grund af en misforståelse var restaurationen lukket, hvorfor generalforsamlingen blev holdt uden dørs i det skønneste vejr. Der var 56 deltagere.

Formanden kunne fortælle, at det havde været et godt arbejdsår, der startede med udgivelsen af samlingernes bind 6, et kildeskrift fra besættelsestiden i 1658. Det var ikke decideret læsestof, og det ville nok være lidt for tungt for de fleste, men var et sted, hvor man kunne hente værdifulde oplysninger fra en af de mest fantastiske perioder i Bornholms historie. – Takket være Bornholms Amts kommunes kulturforvaltning, der havde givet et tilskud på kr. 12.000,00, var bindet blevet sikret økonomisk, og man håbede på en lige så god behandling til næste år! – Redaktøren, lektor Kibsgaard, fortalte om det kommende og de kommende bind af samlingerne. Der forefandtes nu fem færdige artikler, og der var tilsagn om flere. – Derefter aflagde major H. V. Jørgensen beretning om de oprettede arbejds- og studiegrupper og deres hidtidige resultater. Godt en snes medlemmer havde reageret på indbydelsen til dannelse af disse grupper. En smagsprøve på det arbejde, der gøres i grupper, fik man af pens. skoleinspektør A. K. Hansen, Rønne,

der fortalte om Knudsker skole tilbage til midten af forrige århundrede.

Regnskabet, der aflagdes af Olaf Hansen, viste indtægter på kr. 40.833,37 og udgifter på kr. 37.933,76. Der overføres en ny beholdning på kr. 19.785,10 til næste år.

I stedet for kontorchef Mørk Hansen, København, der ikke ønskede genvalg, valgtes museumsinspektør Henrik Vensild, Bornholms Museum. Jørn Klindt, Olaf Hansen og H. V. Jørgensen blev genvalgt. Også genvalg af revisor samt suppleant.

Formanden oplyste, at biblioteksstuderende Hans Michelsen har påtaget sig opgaven at skrive register til de første ti bind af samlingerne i 2. række.

Som afslutning på generalforsamlingen meddelte formanden, at der i år ikke blev uddelt nogen Bornholmerpris. Det skyldtes ikke, at der ikke var kompetente emner, men ganske enkelt, at man i bestyrelsen ikke var kommet til enighed om, hvem der var mest kompetent.

Efter kaffen var der ekskursion til Gamleborg og Lilleborg under ledelse af Henrik Vensild, der fortalte mange interessante ting fra og om de to gamle borge.

Generalforsamling d. 24/8 1974. 70 deltagere var samlet på hotel Pepita i Sandvig, hvor formanden indledte med mindeord om afdøde apoteker A. A. Harild, Nexø, der gennem mange år havde været medlem af bestyrelsen. – I sin beretning oplyste formanden, at foreningen, trods den meget dyre udgivelse af bind 7 (kroner 40.367,70), der er på 300 sider, er i stand til at fortsætte arbejdet uden at hæve kontingentet, som er på 30 kr. årligt. – Redaktøren, lektor Kibsgaard, oplyste, at han nu har fået adjunkt Ebbe Gert Rasmussen til hjælp i arbejdet, og at denne helt vil overtage redaktørembedet. Til bind 8 er artikler og afhandlinger klar til sætning og dermed trykning. – H. V. Jørgensen fortalte om de mere indadvendte og praktiske aktiviteter. Han nævnte samfundets ekskursion i juli måned til Østermarie gamle og nye kirker, hvor

overlærer Frede Kjøller viste og fortalte om de forskellige seværdigheder. I turen deltog 40.

Kassereren oplæste regnskabet, der havde indtægter på kr. 35.090,69 og udgifter på kr. 43.858,74. Ny beholdning på kr. 11.017,05. Beretning og regnskab godkendt.

Genvalgt til bestyrelsen: Jørn Uffe Hansen, Kibsgaard og Frede Kjøller. Harald Lind og Johs. Thoms genvalgt til henholdsvis revisor og revisorsuppleant.

Der fremkom under eventuelt forslag fra et medlem om at udsende Espersens »Bornholmske Ordbog« i fotografisk optryk, hvilket bestyrelsen lovede at undersøge muligheden for.

Bornholmerprisen for året 1974 blev tildelt bibliotekar frk. Thorborg Pedersen, Rønne, der bl. a. i mange år meget omhyggeligt skabte Centralbibliotekets fortrinlige samling af bornholmske udklip, samt registrering af bornholmiana.

Hammershusudvalgets formand, kontorchef Viggo Nielsen, holdt herefter et foredrag, der beskæftigede sig med den historiske side af Hammershus og området omkring dette. Han redegjorde for de ting, der er sket i området, siden slottet i 1743 holdt op med at fungere som borg og frem til nutiden, hvor staten igen har opkøbt så godt som hele området omkring Hammershus ruiner. Han kom også ind på planerne for fremtiden. – Dagen sluttede med en ekskursion til Moseløkkens granitbrud og derefter til området, hvor hotel Hammershus lå. Begge steder gav kontorchefen en orientering om forholdene.

Generalforsamling d. 30/8 1975. På hotel Østersøen i Svaneke med 70 deltagere. Dirigent blev kontorchef Fritz Olsen, Rønne. Formanden omtalte i sin beretning det store lokalhistoriske arbejde, der er gjort gennem årene med »Bornholmske Samlinger«. – Bind 8 havde kostet knapt kr. 40.000,00 at udgive. Der arbejdes på et kommende registerbind, hvortil der hvert år hensættes kr. 1.000,00 på speciel sparekassebog. Omtalte det lokalhistoriske arkiv, der er ved at tage form på Centralbiblioteket. Planen om udgivelse af den

bornholmske ordbog var ikke blevet til noget, da bogen nu er udgivet af Rosenkilde og Bagger. – Redaktøren, adjunkt Ebbe Gert Rasmussen, fortalte om det materiale, man havde liggende. Bind 9 bliver Jørgen Barfod's værk om »Bornholm under besættelsen«. Til bind 10 er artikler omtrent i orden.

Regnskabet, der balancerede med kr. 48.447,48, havde indtægter på kr. 37.430,43 og udgifter på kr. 7.725,53. Beholdning på kr. 40.721,95 at overføre til næste regnskabsår. Kassereren kunne dog oplyse, at disse penge var brugt til bind 8. Beretning og regnskab godkendt.

Til bestyrelsen genvalg af: Jørn Klindt, Olaf Hansen, Henrik Vensild og H. V. Jørgensen. Til revisor genvalg af Harald Lind med Johs. Thoms som suppleant.

Bornholmerprisen blev dette år tildelt fhv. overlærer Anker Kofoed, Svaneke. Bl. a. for sit store arbejde med Christiansøs historie og Svaneke's historie.

Efter generalforsamlingen gik forsamlingen til Svaneke kirke, hvor Anker Kofoed fortalte om kirken og Svaneke. Turen fortsatte ud på kirkegården, hvor Kofoed viste gravsteder og fortalte om Svaneke slægter.

Bestyrelsen er nu

civilingeniør Jørn Klindt, Rønne, formand,
major H. V. Jørgensen, Knudsker, næstformand,
bogholder Olaf Hansen, Nexø, kasserer,
overlærer Frede Kjøller, Østermarie,
pedel Jørn Uffe Hansen, Rutsker,
adjunkt C. H. Kibsgaard, Rønne,
museumsinspektør Henrik Vensild, Rønne,
adjunkt Ebbe Gert Rasmussen, Rønne, redaktør.
Forretningsudvalget består af formand, kasserer og redaktør.

LITTERATUR OM BORNHOLM 1974-1976

Ved Bornholms Centralbibliotek

00-02 BOG OG BIBLIOTEKSVÆSEN. BIBLIOGRAFI

xt: Bemandingsproblemer ved overgang til ny teknik. – Overgangen gik forbavsende godt. – i: Dansk Grafia. 1976. Nr. 4, s. 6-9, ill. (00.1)

Om ny teknik på de bornholmske dagblade.

Andersen, Poul A.: Bornholmske exlibris. – i hans: Danske topografiske exlibris. Helsingør, 1970. S. 86-87, ill. (00.9)

Exlibris tilhørende Emil Kofoed, Martin Holm og H. C. Skov.

Litteratur om Bornholm 1971-1973. Ved Bornholms Centralbibliotek. – i: Bornholmske Samlinger. 2. række. Bind 7, s. 287-298. (01)

Glistrup, Eva og Per Nyeng: Bornholm bør have et biblioteksvæsen, der er en tand bedre end Gentofte. – i: Bibliotek 70. Bibliotekarforeningens blad. 1974. Nr. 18, s. 458-462, ill. (02)

Samtale med overbibliotekar Hans Chr. Larsen.

05 TIDSSKRIFTER OG ÅRSSKRIFTER

Bornholm i billeder. Red.: Mogens Dam. 8-10. årgang. 1973-1975.

Bornholmske Samlinger. Udgivet af Bornholms Historiske Samfund. Redigeret af C. H. Kibsgaard og Ebbe Gert Rasmussen. 2. række. 1974-1976. Bind 7-9, ill.

Bind 7: Ebbe Gert Rasmussen: Simblegaard i året 1658. Birgitte Wistoft Olsen: En antik ansigtsperle på Bornholms Museum. Klaus Ebbesen: Bornholms første bønder. Henrik Vensild: Nyt fra Bornholms Museum. Louise Skovgård: Kjøllergårdsskiftet. Curt Wallin: Knutsgillen och av S:t Knud påverkade sockengillen på Bornholm. Bornholms Centralbibliotek: Litteratur om Bornholm 1971-1973.

Bind 8: C. J. Becker: Hoved'nier i Bornholms oldtidshistorie. Svend Nielsen: En jernalderboplads ved Nymølle i Neksø. Knud Rosenlund: Knoglemateriale fra jernalderbopladsen ved Nymølle. Svend Nielsen: Et nyt fund af en øskenkrukke ved Nymølle. Poul Erik Strømø: Rentekammeret og dets kommissioners stillingtagen til det bornholmske udmarksproblem i perioden 1709-1767. Henrik Vensild: Nyt fra Bornholms Museum. Johannes Thoms: Byforeningen for Rønne. Bind 9: Jørgen Barfod: Et centrum i periferien.

Jul paa Bornholm. Redigeret af Frede Kjøller. 41-43. årgang, ill. 1973-1975.

- Register til *Jul* paa Bornholm. Ved Emil Kofoed og Hans Michelsen. Udgivet af Bornholms Centralbibliotek. 1974. 120 blade.

Klippeøen. Redigeret af H. Sonne Kofoed. 33-35. årgang, ill. 1974-1976.

06 MUSEER

Holst, Lars og Henrik Vensild: Den gamle butik. Bornholms Museum, 1975. 12 s. ill.

Vensild, Henrik: Blade af Bornholms Museums historie. - i: *Jul* paa Bornholm. 1974. S. 33-37, ill.

- *Nyt fra Bornholms Museum*. - i: *Bornholmske Samlinger*. 2. række. Bind 7, s. 59-73, og bind 8, s. 171-186, ill.

20 RELIGION

Møller, Chr.: Den kristne dåb. Ny udgave. Indledning og bearbejdning til nutidssprog ved Frode Thorngreen. Dansk Luthersk Forlag, 1974. 48 s. (23)

Roos, *Heinrich*: Stilhedens forjættelse. Et besøg hos cistercienserne på Bornholm. - i: *Forum*. Katolsk Ugeblad. 1973. Nr. 10, s. 10-11, ill. (28.2)

1948-1973. Bækkely. Evangelisk-Luthersk Missions- og Ungdomshjem. Redigeret af B. Lind. Rønne, 1973. 9 s. ill. (28.34)

30 SAMFUNDSFORHOLD

Befolkningsprognose for Bornholm. Udarbejdet af Bornholms Amtskommune i samarbejde med Danmarks Statistik og Kommunernes Landsforening. 1974. 62 + 60 blade. (31.2)

Elkær-Hansen, Niels: Bornholm - befolknings- og erhvervsproblemer. - i: *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*. 1973. Årgang 49, s. 218-225. (33.1)

xt: Ingen arbejdsløse - men minimalløn. - i: *Dansk Grafia*. 1976. Nr. 4, s. 9-10, ill. (33.1)

Om bogbinderfagets arbejdspladser på Bornholm.

1875-1975. Handelsbanken i Rønne i 100 år. København, 1975.
8 s. ill. (33.22)

Særtryk af Vor Bank. Handelsbankens Husorgan.

Festlige dage i Rønne. - i: Vor Bank. Handelsbankens Husorgan.
1975. Nr. 3, s. 11-15, ill. (33.22)

Bonitetsanalyse af landbrugsjord. Bornholm. Udgivet af Landbo-
organisationernes Kontaktudvalg for Landskabsplanlægning.
Rønne, 1974. 57 s., heraf 15 kort. (33.84)

Kanstrup, Ole: Her er samarbejde et af nøgleordene. - i: Soldaten.
1975. Nr. 2, s. 12-13, ill. (35.5)

Samtale med fællestalsmand Hans Michelsen, landstalsmand Michael Jansen og
oberst S. A. Larsen.

b. ø.: Bornholm nærmer sig det øvrige land. - i: Danmarks Amts-
råd. Amtsrådsforeningens Tidsskrift. 1973. Årgang 4. Nr. 1, s.
37-39, ill. (36.1)

Samtale med amtsborgmester Kai Larsen.

Salting, Ole: Et godt miljø er ikke gratis. - i: Danmarks Amtsråd.
Amtsrådsforeningens Tidsskrift. 1975. Årgang 6. Nr. 2, s. 7-11,
ill. (36.1)

Kongsbøj Marcussen, Jørgen: Bornholms Fugleskydningsselskab
ved Rø Kilde gennem 100 år. 1876 2. april 1976. Allinge, Gor-
nitzka, 1976. 43 s. ill. (36.9)

Tegninger af Henning Køie.

1. Sct. Georgsgilde på Bornholm 25 år. 1949-13. februar-1974.
Træk af gildets historie fortalt af gildesbrødre. Rønne, 1974.
19 s. ill. (37.08)

Rasmussen, Kjeld: Indoktrinering på Bornholm - et autentisk spil
i 13 afdelinger. - i: Unge Pædagoger. 1974. Nr. 8, s. 10-12.
(37.3)

Linné, Olga og Kjeld Veirup: Radioproducere møder et publikum.
En redegørelse for et uddannelses- og forskningseksperiment.
Danmarks Radio, Personalekursus, 1974. 61 + 55 s. ill. (37.83)

Eksperiment på Bornholm og i Ålborg.

Bornholms Amtskommune: Udbygningsplaner på det sociale og
sundhedsmæssige område 1975/76-1979/80. 1975. Forskellig
paginering. (38)

Rasmussen, Svend: Stort behov for Hasle omsorgscenter. – i: *Otium*. 1974. Nr. 5–6, s. 53–55, ill. (38.4)

Betænkning om bekæmpelse af stofmisbrug og anden mistilpasning på Bornholm. Udgivet af Kontaktudvalget vedrørende Ungdomsnarkomanien. 1973. 20 blade. (38.8)

39 FOLKELIV

Kofoed, Anker E.: Sankt Hanskilden. Rungsted Kyst, Anders Nyborg, 1973. 21 s. ill.

Tegninger af Freddy Fræk Poulsen.

Kofoed, Karl M.: Bornholmske Sansager og Sanger paa Landsmaalet. 3. udg. William Dam, 1972. 160 s. ill.

Tegninger af Torben Bjørn.

Munch, Axel: Bornholmske folkedragter og gamle håndarbejder. William Dam, 1974. 64 s. ill.

Stub-Jørgensen, Christian: Folketro og folkesagn på Bornholm. 4–6. – i: *Jul* paa Bornholm. 1973: s. 25–31, ill. 1974: s. 27–32, ill. 1975: s. 31–35, ill.

40 TOPOGRAFI

Bedstefars Bornholm. Som fotografen så det. Af H. V. Jørgensen, Henrik Vensild og Mogens Dam. William Dam, 1973–75. Bd. 1–3, ill.

Blem Bidstrup, Jørgen: Bornholm. – i: *Nya båtleder*. 16 färdleder genom kanaler och skärgårder samt 25 populära hamnar. Udg. af Bådnytt. Kristianstad, 1974. 71 s. ill.

Side 54–58: Bornholm.

Bornholm – den grønne rejsefører. Af Olaf Jørgen Hansen, C. H. Kibsgaard og P. Nørgaard. William Dam, 1976. 71 s. ill. + 1 kort.

Også på svensk og tysk.

Bornholm. Østersøens Perle. Udg. af Colbergs Boghandel. Tegnet af Kaj Otto Thomassen. Rønne, 1974. 1 kort.

Også med tysk tekst.

Lauring, Palle: Her skete det. 3. Øerne (ikke Sjælland). Schønberg, 1974. 267 s. ill. + 1 kort.

Side 190–248: Bornholm og Ertholmene.

- Linder, Bernhard*: Norden i nøddeskal (Bornholm). – i: *Motor*. 1974. Nr. 17, s. 19–23, ill.
- Meesenburg, H.*: Bornholm. Esbjerg, Bygd, 1973. 32 s. ill.
Tysk udgave.
- Nelson, Nina*: Denmark. Høst & Søn, 1973. 195 s. ill.
Udgivet i England af B. T. Batsford Ltd. London. Side 87–92: Bornholm.
- Præsteindberetninger* til Ole Worm. Udgivet af Landbohistorisk Selskab. Ved Frank Jørgensen. 1974. Bind 1–2.
Bd. 2. s. XXIV–XXVII og s. 171–189: Bornholm.
- På Bornholm*. Rejsefører med 14 specialkort. Karl H. Olsens Boghandel, 1975. 79 s. ill. + 1 kort.
Også på engelsk og tysk.
- Skovgaard, P.N.*: Beskrivelse over Bornholm 1804. Genudgivet med en efterskrift af Finn Jacobsen. Rosenkilde og Bagger, 1975. 12 + 412 + 23 s.
- Stub-Jørgensen, Christian*: Bornholm. Vandringer og perspektiver. Allinge, Gornitzka, 1972/74. 60 s. + 15 tavler.
Tegninger af Henning Kjøe. Luftfotos fra 1929 og 1972.
- Träume in Bornholmer Blau*. – i: *Schöne Welt*. 1974. September-Heft, s. 12–18, ill.

ENKELTE LOKALITETER

- Jørgensen, H. V.*: Blade af *Hammersøens* militære historie. – i: *Jul paa Bornholm*. 1975. S. 36–38, ill.
- Hansen, Olaf*: Da rokkestenen (i *Paradisbakkerne*) blev »genopdaget«. – i: *Jul paa Bornholm*. 1975. S. 39–40, ill.
- Danmarks Radio. Voksenundervisning: Vores kommune. Studiemateriale. 1973. 132 blade.
Side 112–120: Om »kulturaktiviteter« i *Rønne*. Ved Else Glarbo.
- Egevang, Robert*: Das alte *Rønne*. Nationalmuseet, 1974. 64 s. ill.
– Det gamle *Rønne*. Nationalmuseet. 1974. 63 s. ill.
- Lund Andersen, H.*: Portræt af en by (*Rønne*). – i: *Stads- og Havneingeniøren*. 1974. Nr. 7, s. 148–156, ill.
- Mahler, Ludvig*: Rolighedsgade – min barndomsgade i *Rønne*. – i: *Jul paa Bornholm*. 1974. S. 61–63, ill.
- Egevang, Robert*: Das alte *Svaneke*. Nationalmuseet. 1974. 79 s. ill.
– Det gamle *Svaneke*. Nationalmuseet, 1974. 79 s. ill.

Hansen, Werner: *Åkirkeby* får aldrig bevaringsmedalje. – i: *Jul paa Bornholm*. 1975. S. 18–24, ill.

50 NATURFREDNING

Dahl, Knud: Fredede områder i Danmark. Tekst og detailkort. 2. omarbejdede og forøgede udgave. Danmarks Naturfredningsforening, 1973. 133 s. ill. (Indbundet sammen med: Kort over Danmark 1:200.000. Udgivet af Geodætisk Institut).

Side 125–132: Bornholm.

Grandjean, Jean: Østersøkonventionen – et første fælles skridt. – i: *Natur og Miljø*. 1974. Nr. 1, s. 20–21, ill.

Grundanalyse. Registrering af fredninger, fredning af kirkeomgivelser, byggelinjer i henhold til naturfredningsloven og sammenfatning af fredningsinteresseområdernes fordeling. Udgivet af Fredningsplanudvalget for Bornholms Amt. 1975. 6 s. + 15 kort.

Holst, Knud Th.: Naturparker og reservater i Danmark. Forum, 1975. 176 s. ill.

Side 160–167: Bornholm.

Håndbog over fredede arealer på Bornholm. Udgivet af Fredningsplanudvalget for Bornholms Amt. 1974. Bd. 1–2 i ringbind.

Oversigt over ejendomme erhvervet af staten i henhold til naturfredningslovens § 61 og lov om erhvervelse af fast ejendom til fritidsformål. Udgivet af Fredningsplanudvalget for Bornholms Amt. 1975. 50 s. ill.

Somer, Erik: Østersøen – et døende hav. – i: *Naturfredningsforeningen for Danmark: Årsskrift*. 1972. S. 34–41, ill.

55 GEOLOGI

Bedsted Andersen, Ole, Birger Larsen og Steen Wessel Platou: Gravity and geological structure of the fennoscandian border-zone in the southern Baltic Sea. – i: *Bull. geol. Soc. Denmark*. 1975. Vol. 24, s. 45–53, ill.

Bergstrøm, S. M. og R. Nilsson: Age and correlations of the middle ordovician bentonites on Bornholm. – i: *Bull. geol. Soc. Denmark*. 1974. Vol. 23, s. 27–48, ill.

Bruun-Petersen, Jens: Origin and correlation af the sandstone dykes

at Listed, Bornholm. – i: Bull. geol. Soc. Denmark. 1975. Vol 24, s. 33-44, ill.

Münther, Viggo: Dominerende forkastningszoner på Bornholm. Reitzel, 1973. 161 s. ill. + 25 kort. (Danmarks Geologiske Undersøgelse, 2. række, 85).

Sharma, P. Vallabh: A note on seismic velocities of rock formations on Bornholm. – i: Bull. geol. Soc. Denmark. 1974. Vol. 23, s. 191-196, ill.

Stouge, Svend: Conodontzonerne i orthoceratitkalken (nedre ordovicium) på Bornholm og ved Fågelsång. – i: Dansk Geologisk Forenings Årsskrift. 1974. S. 32-38.

57-58 BOTANIK. ZOOLOGI

Ferdinand: L.: Større danske fuglelokaliteter. En landsdækkende undersøgelse af 669 lokaliteters fugleliv i årene 1960-69 og deres beskyttelsesvilkår. Udgivet af Dansk Ornitologisk Forening under medvirken af Statens naturfrednings- og landskabskonsulent. 1971. Bd. 1, ill. + 1 kort.

Side 217-223: Bornholm.

Larsen, Arne: Bornholm med kikkert og lup. 2. reviderede udg. Bornholms Tidende, 1976. 40 s. ill.

Meddelelser om Bornholms fugle. Udgivet af Feltornitologisk udvalg for Bornholm. 1973- .

Udkommer uregelmæssigt.

60 TEKNIK. LANDBRUG. HANDEL M. M.

Nielsen, Christian: Danske bådtyper. Opmålt og beskrevet. Udgivet i samarbejde med Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Høst, 1973. 152 s. ill. (62.8)

Side 32-37 og 47-49: Bornholmske bådtyper.

Mortensen, Erling: De viste vejen. Modtagere af Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs sølvbægere 1804-1969. Landhusholdningsselskabets Forlag, 1969. 256 s. ill. (63.09)

Side 81-84: Bornholmske præmiemodtagere.

Strømø, Poul Erik: Rentekammeret og dets kommissioners stillingtagen til det bornholmske udmarksproblem i perioden 1709-

1767. – i: Bornholmske Samlinger. 2. række. Bind 8, s. 85–170, ill. (63.09)
- Nielsen, J. A.*: En menneskealder i Bornholms skove. – i: Jul paa Bornholm. 1973. S. 11–15, ill. (63.4)
- Pedersen, A.*: Morbær. Fredericia, 1974. 40 s. ill. (63.55)
Side 17–26: Bornholm.
- Hansen, Kamma*: Bornholmske madspecialiteter. – i: Jul paa Bornholm. 1973. S. 17–18. (64.1)
- Koed Westergård, Erik*: Danske egnsretter. Lindhardt og Ringhof, 1974. 263 s. + 32 tavler. (64.1)
Side 106–123: Bornholm.
- Price, John*: Sølv og sejl. Rungsted Kyst, Anders Nyborg, 1974. 23 s. ill. (64.1)
- Brønne, Ebba*: Traktørsteder omkring Rønne 1893–1903. – i: Jul paa Bornholm. 1974. S. 38–41, ill. (64.9)
- Kjøller, Ejnar*: Gundbergs Have – Skovly. – i: Jul paa Bornholm. 1972. S. 37, ill. (64.9)
- Prinsens Kilde og Vandmøllen i Nordskoven. – i: Jul paa Bornholm. 1973. S. 35–36, ill. (64.9)
- – –
- Adressebog* for Rønne Kommune 1974. Udgivet af Bornholms Tidende. 272 s. + 1 kort. (65.01)
- Allinge-Gudbjem* Kommune. Vejviser 1975. Udgivet af Bornholms Tidende. 256 s. + 1 kort (65.01)
- Hasle* Kommune. Vejviser 1975. Udgivet af Bornholms Tidende. 180 s. + 1 kort. (65.01)
- Nexø* Kommune. Vejviser 1975/76. Udgivet af Bornholms Tidende. 296 s. + 1 kort. (65.01)
- Rønne* Kommune. Vejviser 1975/76. Udgivet af Bornholms Tidende. 376 s. + 1 kort. (65.01)
- Åkirkeby* Kommune. Vejviser 1975. Udgivet af Bornholms Tidende. 296 s. + 1 kort. (65.01)
- – –
- Langevad, L. A.*: Om Post-Communication imellem København og Bornholm. – i: Årbog for Det Danske Post- og Telegrafvæsen 1976. S. 113–119, ill. (65.86)

- Kjølbj*, Vilhelm: Det Østbornholmske Dampskibsselskab 1876-1976. En beretning om sej indsats mod økonomi, elementer, krig og forlis. Træk af selskabets historie. Udgivet af Det Østbornholmske Dampskibsselskab. Bornholms Tidende. 1976. 75 s. ill. (65.9)
- Lampemanden*: 66 flådens æra på Østersøen set i Lampemandens historiske belysning. - i: Søfart. 1973. Nr. 5, s. 29, 31-32, ill. (65.9)
- Nielsen*, Søren Peter: Kvaseskipper fra Bøjden. Bidrag til den gamle kvasesfarts historie. Indledning af Holger Rasmussen. Odense Universitetsforlag. 1975. 122 s. ill. (65.9)
Side 12-15, 20-21 og 116-117: Kvasesfarten fra Bornholm.
- Bøggild*, Hansaage: Hasle Klinker. - i: Mobilia. 1974. Nr. 227, s. 46-51, ill. (66.23)
- Saxebro Mølle*. Opmålingen foretaget i juni 1975 af BT 2, Bornholms Tekniske Skole. 23 blade, ill. (66.81)
- Vensild*, Henrik: Saxebro Mølle. Et stadium i udviklingen fra hjemmebakning til brødfabrik på Bornholm. - i: Folk og Kultur. Årbog for Dansk Etnologi og Folkevidenskab. 1974. S. 67-75, ill. (66.81)
- 10 år B A F. Udgivet af Bornholms Andels Foderstofforretning. 1975. 40 s. ill. (66.815)
- lbc*: Nutidens Jens Vejmand. (Om Bornholms stenindustri). - i: Arbejdsgiveren. 1973. Nr. 17, s. 13-15, ill. (67.9)
- 40 år med VVS. Rudolf Kristensen & Søn 1935-1. maj-1975. 24 s. ill. (69.47)
- Storbrand* i tomt hotel (Jomfrubjerget) 31.10.74. - i: Brandværn. 1975. Nr. 1, s. 27, ill. (69.89)

71 ARKITEKTUR. PLANLÆGNING

- Thoms*, Johannes: Byforeningen for Rønne 2/12 1959-2/12 1974. - i: Bornholmske Samlinger. 2. række. Bind 8, s. 187-191. (71.06)
- Blennow*, Anna-Maria og Anna Karin Nilsson: Christiansø. Examensarbejde i arkitekturhistoria. Lund, 1971, 117 blade, ill. (71.6)

- Sloth Arentzen*, E. og Kjeld de Fine Licht: Kirker og bygninger fra Geodætisk Instituts Arkiv. Geodætisk Instituts Forlag, 1974. 232 s. ill. (71.6)
Side 181–187: Ruts kirke, Peders kirke, Østerlars kirke, Nylars kirke, Kongemin-
det, Gudhjem kirke.
- Andersen*, Ib, Jørgen Jespersen og Per Wolff-Petersen: Region-
planarbejdet på Bornholm. – i: Danmarks Amtsråd. Amtsråds-
foreningens Tidsskrift. 1976. Årgang 6. Nr. 10, s. 19–22, ill.
(71.95)
- Dispositionsplan* for Rønne Kommune 1974. Udarbejdet af Finn
Monies og Ole Svensson i samarbejde med Rønne Kommunes
tekniske forvaltning. 1974. 57 blade, ill. + 1 løst kort. (71.95)
- Kommunisternes* program for et bedre Bornholm. Udgivet af Dan-
marks Kommunistiske Parti, Bornholm. 1976. 16 s. ill. (71.95)
- Meulengracht Madsen*, Klaus og Jens Christian Tonboe: Region-
plan til offentlig debat. – i: Danmarks Amtsråd. Amtsrådsfor-
eningens Tidsskrift. 1976. Årgang 7. Nr. 1, s. 8–10. (71.95)
- Regionplan* for Bornholm. Udarbejdet af Bornholms Amtsråd.
1974–1976. Bd. 1–4 i 5 bind, ill. (71.95)
Bd. 1–2: Forudsætninger. Bd. 2: 16 mindre bysamfund. Bd. 3: Areal- og bygge-
modningsundersøgelser pr. 1. 1. 1974. Bd. 4: Målsætninger og skitser.
- SF-Bornholm*: Memorialblade til SF-Bornholm og regionplanop-
lægget. 1976. 28 blade, ill. (71.95)

72-74 BILDENDE KUNST

- Ipsen*, Henning: Kunst er et heldagsjob (om billedhuggeren Ole
Christensen). – i: Samvirke. 1974. Oktober, s. 12–14, ill. (72)
- Kjøller*, Frede: Bertel *Hansen Svanekes* illustrationer til »Borri-
nholmska Sansåger«. – i: Jul paa Bornholm. 1974. S. 18–20,
ill. (72)
- Bøggild, Hansaage: Niels *Lergaard* – en maler uden svig. – i: Jul
paa Bornholm. 1974. S. 15–17, ill. (72)
- Ernst, Helge: Niels *Lergaard*. – i: Oplysningsforbundenes kunstil-
læg. 1975. Nr. 88. 4 s. ill. (72)
- Bøggild, Hansaage: På toppen af sin egen virkeliggørelse – Listed-

- maleren Helge *Nielsen*. – i: Jul paa Bornholm. 1973. S. 4-10, ill. (72)
- Bøggild, Hansaage: Til minde om Niels (*Østergaard*). – i: Jul paa Bornholm. 1975. S. 8-15, ill. (72)
- Ernst, Helge: Niels *Østergaard* in memoriam. – i: Grønningen. Charlottenborg 1975. 25. januar – 9. februar. 2 upag. sider, ill. (72)
- Bøggild, Hansaage: De skrøbelige skjolde. Våbenfrisen i skænkestuen på Christiansø. Bornholms Tidende, 1973. 32 s. ill. (74.6)
- Hauch-Fausbøll*, P., Mogens Hertz og Paul Høm: Der var engang et Gudhjem. Rungsted Kyst, Anders Nyborg, 1975. 40 s. ill. (74.6)
- Anekdoter, digte og billeder med tilknytning til malerne Oluf Høst, Sigurd Vasegaard og Olga Lau.

76 KUNSTINDUSTRI

- Opmåling* af L. Hjorths Terracottafabrik, foretaget af 2. byggeteknikerklasse på Bornholms Tekniske Skole. 1974. 37 s. ill.
I samarbejde med Bornholms Museum.
- Weimarck*, Ann-Charlotte: Lergodset från Rønne. En studie i hantverkets förvandling. Lund, 1975. 70 s. ill.

77 TEATER

- Bornholms Revyen* 1975: Regn med sol. 1975. 23 s. ill.
- Dilettant-Comedien* i Rønne. 150 Saisoner jubilæumsprogram 20.-29. november 1973. 1973. 26 s. ill.
- Nyrop-Christensen*, Henrik: Rønne Theater 1823-1973. 1973. 31 s. ill.

79 SPORT

- IH* (Inger Hartmund): DM og FM 1974. – i: O-posten. Medlemsblad for Dansk Orienteringsforbund. 1974. Nr. 118, s. 27-31, ill.
- Danmarksmesterskaber i orienteringsløb i Rø Plantage 1974.

80 LITTERATUR

- Brændte Ole*. Fortalt efter gamle sagn af M. . . og tegnet af Nis Jensen. Bornholms Tidende, 1975. 57 s. ill.
- Forfatter er antagelig Michael Abraham Alexander Wolff.

- Ipsen*, Henning: David Bismer og hans fantasiløse familie. Fremad, 1974. 185 s.
- En sang på trapperne. Fremad, 1976. 102 s.
- Janus Hertz*, Grete: Rosa Viola på Bornholm. Gjellerup, 1974. 24 s. ill. (Læse-Serien).
- Klippeøens* sange. 5. oplag. Bornholms Tidende, 1976. 61 s.
- Kuhre*, J. P.: Bællaminje frå Mågleskâu. – i: Munk, Kaj: Digte i lollandsk Bondemål. – J. P. Kuhre: Bællaminje frå Mågleskâu. Digte i bornholmsk dialekt. A/S Hygæa, 1973. 23 s. ill.
- Mahler*, Ludvig: Bobbarækus Filiækus. Med Krølle Bølle rundt på Bornholm. 3. oplag. Colbergs Boghandel, 1973. 35 s. ill.
- Bobbarækus Filiækus. Von Eleonora Maass ins Deutsche übersetzt. Colbergs Boghandel, 1975. 4 s.
- Tysk oversættelse af tekstafsnittene til indlæggelse i billedbogen.
- Nexø*, Martin Andersen: Pelle Erobreren. 10. udgave ved Børge Houmann. Gyldendal, 1972. Bind 1–4.

89 SPROG

- Espersen*, J. C. S.: Bornholmsk Ordbog. Med Indledning og Tillæg. Udgivet af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Genoptrykt i fotolitografi efter originaludgaven fra 1908. Rosenkilde og Bagger, 1975. 21 + 171 + 512 s.
- Kofod*, Ole: Gaderne i Rønne. Mennesket bag navnet. Udgivet af Rønne Byforening. 1973. 44 s. ill.

90 ARKÆOLOGI. HISTORIE

- Becker*, C. J.: Hovedlinjer i Bornholms oldtidshistorie. – i: Bornholmske Samlinger. 2. række. Bind 8, s. 9–49, ill. (91.15)
- Skrævet for: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. 2. neubearb. u. erweiterte Ausg. New York, Berlin, 1973– . (ca. 12 bind).
- Nielsen*, Svend: En jernalderboplads ved Nymølle i Neksø. – i: Bornholmske Samlinger. 2. række. Bind 8, s. 51–75, ill. (91.15)
- Et nyt fund af en øskenkrukke fra havet ved Bornholm. – i: Bornholmske Samlinger. 2. række. Bind 8, s. 79–84, ill. (91.15)
- Rosenlund*, Knud: Knoglemateriale fra jernalderbopladsen ved Ny-

- mølle. – i: Bornholmske Samlinger. 2. række. Bind 8, s. 77–78, ill. (91.15)
- Saugmann, Svend Aage: Ørvandils fod. Strube, 1974. 77 s. ill. (91.15)
- Jørgensen, H. V.: 8. juni 1974. Rønne, 1974. 7 s. (96.2)
Tale ved afsløringen af en mindeplade på Simblegård for Michael Eckstein (d. 1673).
- Klindt, Jørn: Disse danske. 2. udgave. Bornholms Tidende, 1975. 148 s. ill. (96.2)
Tegninger af Oluf Høst.
- Barfod, Jørgen: Et centrum i periferien. 1976. 355 s. ill. – Bornholmske Samlinger. 2. række. Bd. 9. (96.71)
- Bornholm for 30 år siden. Tre sovjetiske deltagere i øens befrielse fortæller. – i: Fakta om Sovjetunionen. 1975. Nr. 8, s. 27–29, ill. (96.71)

99 PERSONALHISTORIE

- Portrætter af kendte bornholmere afgang ved døden sidste år. – i: Jul paa Bornholm. 1973: s. 43–47, ill. 1974: s. 43–47, ill. 1975: s. 44–48, ill.
- Michelsen, Svend E.: Edmund *Andersen*. – i: Jul paa Bornholm. 1973. S. 42, ill.
- Jørgensen, H. V.: Lektor C. *Campbell-McCallum* in memoriam. – i: Jul paa Bornholm. 1974. S. 42–43, ill.
- Nielsen, Jan: Vilh. *Grønbech* 100 år. – i: Jul paa Bornholm. 1973. S. 38–41, ill.
- Marcussen, Otto Edvard: Denj latinska smeddinj (digt om Lars *Ipsen*). – i: Jul paa Bornholm. 1974. S. 14, ill.
- Koefoed-Jespersen, Knud: En foregangsmand (Jesper Nicolai *Jespersen*). – i: Jul paa Bornholm. 1973. S. 32–34, ill.
- Madsen, Arne: Otto J. *Lund* 1885–1948. Bornholms Tidende, 1974. 17 s. ill.
- Mahler, Ludvig: Rolighedsgade – min barndomsgade i Rønne. – i: Jul paa Bornholm. 1974. S. 6–13, ill.
- Gemzøe, Anker: Pelle Erobreren (af Andersen *Nexø*). En historisk analyse. Vinten, 1975. 139 s.

- Houmann, Børge: Digterspire i Spurvely. Bidrag til belysning af Martin Andersen *Nexø's* Askovtid 1891–94. Sirius, 1973. 72 s. ill.
- Undervejs med Pelle (af Andersen *Nexø*). Notater til belysning af Pelle Erobrerens tilblivelseshistorie. Sirius, 1974. 81 s. ill.
- Omkring Pelle Erobreren (af Andersen *Nexø*). Udgivet af Børge Houmann. Reitzel, 1975. 434 s. (Værkserien).
- Nielsen, J. A.: En menneskealder i Bornholms skove. – i: Jul paa Bornholm. 1973. S. 11–15, ill.
- Nielsen, Egon: Som tiden dog går – C. *Rendtorffs* erindringer genfortalt. DMS Forlag, 1975. 149 s. ill.
- Side 15–20: Præstegården i Nyker.
- Stub-Jørgensen, Christian: Justine (*Rosenkrantz*). En livsfange på Bornholm. Udgivet af Bornholmeren. 1974. 31 s. ill.
- Jacobsen, Finn: Efterskrift til Beskrivelse over Bornholm. – i: *Skovgaard*, P.N.: Beskrivelse over Bornholm 1804. Rosenkilde og Bagger, 1975. 23 s.
- Teist, Fr.: ... og Hammerfyret svandt i natten. Af en bornholmsk embedsmands (F. H. *Teists*) breve omkring århundredskiftet. Bornholms Tidende, 1975. 83 s. ill.

99.9 GENEALOGI. SLÆGTSHISTORIE

- Boolsen*, Johannes: De taler til os –. En cyklus digte. Frederikshavn, Eget forlag, 1975. 105 s. ill.
- Side 7–13: Om forfatterens bornholmske forfædre.
- Lauegaards-Familien og den deri indgiftede slægt. Major Hans Madsen *Koefoed*, Lauegaard i Aaker sogn på Bornholm og hans hustru Maren Kirstine Sonnes efterkommere. 6. udgave ved Inge Koefoed Hansen. 1971. 112 s. ill.
- Skovgaard, Louise: Af Oluf *Koefoeds* efterslægt. 1976. 35 blade.
- Kofoed, Emil: Efterkommere efter vognmand i Rønne Johan Nielsen *Kofoed* (1798–1873) og Ane Kirstine Boss (1810–1895) tilligemed et forsøg på at udrede hans forbindelse med familien Koefoed i Jul. Bidstrups Stamtavle (Kbhvn. 1886). 60 blade.
- Madsen*, Arne: Bornholmere – fra familiealbummet. – i: Jul paa Bornholm. 1974. S. 4–5, ill.

LITTERATUR OM BORNHOLM 1974-1976

Madvig 1675-1975. Fra Blegind til Bornholm. Udgivet af Dansk-Skaansk Forening. 1975. 41 s. ill.

Optryk af 2 artikler fra Bornholmske Samlinger, bd. 12. 1918. - Erik Matsson: Hällaryds kyrka, en historik. 1966. - Arne Ipsen: 1975 - et Madvig-Aar. 1975.

Pihl, Aase: Efterslægttavle over slægten *Pihl*. Åkirkeby, 1975. 37 s.

Skovgaard, Louise: Haagen Sonesen *Rønneby*. 1975. 59 blade.

Stamtavle for slægten (*Sonne*). Karoline Marie Hansen g. m. Lars Bengtsen. 1626-1972. ca. 1972. 11 blade.

Skovgaard, Louise: Hans *Svendsens* broderbørn. 1975. 32 blade.

Redaktionen afsluttet 15. 6. 1976.

PRIS PÅ ÆLDRE PUBLIKATIONER TIL SAMFUNDETS MEDLEMMER

Bornholmske Samlinger:

1. række.

Af denne findes endnu en lille beholdning af følgende bind: 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 40.

Prisen for ovennævnte er *kr. 25,00 pr. bind.*

Bind 39 og 40 er registerbind for 1. række.

2. række.

Bind 1 koster kr. 25,00

Bind 2 koster kr. 25,00

Bind 3 udsolgt

Øvrige bind: 4 til 9 koster kr. 30,00 pr. bind

Øvrige publikationer:

Bornholms politiske historie* (5 bind) kr. 35,00

Nexø Bogen, bind 1 kr. 30,00

Liden geognostisk Vejviser kr. 5,00

Østerlarsker Slægter* kr. 12,00

Bornholmske Gårdnavne* kr. 10,00

Prahls Agerdyrknings Catechismus kr. 20,00

Christiansø's Historie (kun 2. del) kr. 10,00

Bornholmerskolen* (malerkunst) kr. 15,00

Bornholms Værns Historie* kr. 15,00

Priserne er excl. moms og porto.

De med * mærkede bøger er særtryk af Bornholmske Samlinger. Ovenstående bøger kan købes i Will. Dams Boghandel, Sneilemark, Rønne, ved forevisning af medlemskort.

BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab for tiden 1/4 1975 til 31/3 1976

Indtægter:

Tilskud fra ministeriet for kulturelle anliggender	2.300,00	
Tilskud fra Bornholms amt	15.000,00	
Tilskud til bind 9:		
Hasle Bank	1.000,00	
Andelsbanken	2.500,00	
Handelsbanken	2.500,00	
Sparekassen Bornholm	5.000,00	
Bornholms amt	15.000,00	
Carlsbergs Mindelegat (Brygger J. C. Jacobsen)	5.000,00	
Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse ...	5.000,00	36.000,00
Kontingent for 1975/76		17.550,00
Bogsalg		2.425,08
Renter: Sparekassen Bornholm	1.373,18	
Postgiro	37,16	1.410,34
		<u>74.685,42</u>
Beholdning pr. 1. april 1975		40.721,95
		<u>Kr. 115.407,37</u>

Udgifter:

Trykning af bind 8	34.105,00	
Udsendelse	2.648,90	36.753,90
Annoncer og porto		896,02
Moms	5.651,55	
	÷ 3.548,75	2.102,80
Brandforsikring		94,00
Møder		123,15
Medlemskort (giro)		185,30
Brevpapir		263,25
Diverse		197,40
Kontingenter:		
De skånska Landskapens historiska og		
Arkäologiska Förening	55,80	
Sammenslutningen af lokalhist. Foreninger ..	673,20	729,00
		<u>41.344,82</u>
Beholdning pr. 31. marts 1976		74.062,55
		<u>Kr. 115.407,37</u>

FORFATTERNES ADRESSER

Cand. mag. *Bodil Tornehave*
Tornebakken 45, 2830 Virum

Arkivar, cand. mag. *Henning Heilesen*
Elinorsvej 39, 2920 Charlottenlund

Kontorchef *Vilh. Svendsen*
Bryggervangen 58, 2100 København Ø

Adjunkt, cand. mag. *Ebbe Gert Rasmussen*
Østerled 43, 3700 Rønne

Stud. theol. *Erik Løvind Andersen*
Baptisternes teologiske Seminarium,
4340 Tølløse

Museumsinspektør, mag. art. *Henrik Vensild*
Storegade 29, 3700 Rønne

Bornholms Centralbibliotek
3700 Rønne

Bogholder *Olaf Hansen*
Stenbrudsvej 5 A, 3770 Nexø

